

ՔՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յ. ԳԵՂԱՐԴ	Մեկնումի երգ
» »	Աշնան երգ
» »	Աշնան անձրեւ
» »	Յիշեցում
» »	Արեւին
» »	» »
» »	Աղօթք
Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Լինե՞լ թէ չլինել
Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Ուղիներով անվերադարձ
» »	Անանդրադարձ վայրկեաններու փարափին
» »	Լիութեան անցարգելին յանդիման
Մ. ԻՇԽԱՆ	Սպասում
Է. ԻՈՆԵՍՓՕ	Դասը
Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ	Մտապաակեր
Ն. ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ	Պարապը
* * *	«Եան»դ պինդ պահիր
Գ. ԲԵՍ	Սենա՞լ, իսկ եա՞նք
Լ. ՄԿՐՏԶԵԱՆ	Փիլիսոփայական մտքի վիճակը Խորհրդային Հայաստանում
Վ. ՆԻՒՐԲԷԹԼԵԱՆ	Ադամով կամ լինելութեան մղձաւանջը
Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Անջրպետներու խուզարկում
* * *	Նշմարներ

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ժ. ՅԱՐԻ, ԹԻՒ Ջ

ՓԵՅՐՈՒԱՐ 1976

ԳԷՅՐՈՒԹ

Յ. Գ Ե Ղ Ա Ր Դ

ԱՃՆԱՆԱՅԻՆ

(ՎԱՐԻՍԻՈՆՆԵՐ)

ՄԵԿՆՈՒՄԻ ԵՐԳ

Խըշխըշուֆն է բարտիներուն
— Հովերն անցա՛ն թեւով ոսկի —
Ո՛ւր գընաց երգն հին օրերուն,
Հեւքը սիրոյ, հուրը խօսքի:

Օրերն անցա՛ն թեւով ոսկի
— Կըմախֆներն են բարտիներուն —
Կըրակ մընա՞ց սիրոյ խօսքի...
Բո՛ցն է դալուկ՝ տերեւներուն:

Մեկնող կայմի պէս երերուն՝
Կը խըշխըշայ բարտին ոսկի...
Զի մընար շունչ՝ հոգի խնկուն,
Կը չըֆանան՝ առանց խօսքի:

ԱՇՆԱՆ ԵՐԳ

Մըշո՛ւշ է, խո՛ւնկ, մանիշա՛կ,
 Լոյսեր տամուկ ու տարտամ՝
 Ծառերն ի վար ոսկեծամ...
 — Որո՞ւ հոգին է մինակ:

Լոյսեր տամո՛ւկ ու տարտա՛մ,
 Աշո՛ւն, տըժգո՛յն արեգակ,
 Մեղմաբոյր խո՛ւնկ, մանիշա՛կ...
 — Ո՞վ կ'արտասուէ դառնահամ:

Ծառերն ի վար ոսկեծամ
 Կը մաղուի երգ մ'անանուն՝
 Հոգիներու ո՛րք, անտո՛ւն...
 — Ո՞վ կը մեկնի տարածամ:

Զի մընար յո՛ւշ, յիշատա՛կ...
 Ծառերն ի վար ոսկեծամ՝
 Լոյսեր տամուկ ու տարտամ.
 Աշո՛ւն, մըշո՛ւշ, մանիշա՛կ:

ԱՇՆԱՆ ԱՆՁՐԵԻ

Կ'իջնէ անձրեւ մեղմօրէ՛ն
 — Լոյս ու արցունք պըսպըղուն —
 Կ'երգեն ծառեր համօրէ՛ն
 — Սէր ու կարօտ անանուն —

Երկինքն ա՛չք է մոխրալից
 — Փըշրած արե՛ւ, առաւօ՛տ —
 Կը բուրէ հողը թախիժ
 — Թօշնած ծաղիկ ու ծըղօտ —

Անձրեւն համբո՛յր է սակայն
 — Մեղմաշըշուկ աւետիս —
 Լուսաշիթ ե՛րգ, ծիածա՛ն
 — Պատարագէ՛ դուն, հոգի՛ս:

ՅԻՇԵՑՈՒՄ

Ձի մընար քեզի արեւն այս ոսկի,
Երկինքը՝ կապոյտ, ամպը՝ սպիտակ,
Շուտով կը խամբին վարդ ու մանիշակ,
Աղբիւրն աստղալոյս չի մընար քեզի:

Կը մեկնի քիւէդ թռչունն այս կապոյտ,
Հա՛րս կ'ըլլայ տրտում աշունն ալ ոսկի.
Ձի մընար քեզի լեռը ձիւնակոյտ,
Հացը՝ սպիտակ, հեշտաբոյր գինի:

Արեւն ոսկեշող սի՛րտն է անհունին,
Երգը քաղցրահունչ՝ մրմունջը ծովին.
Ձի մընար քեզի սիրտդ այդ սիրաբուն՝
Դուն շո՛ղ վաղանցուկ, ու հող անանուն:

ԱՐԵՒԻՍ

Ես՝ արեւապա՛շտ, ես՝ արեւածի՛ն,
Այրբւող խո՛ւնկ եմ արեւ-բուրվառին:

... Կան ուրիշ, կ'ըսեն, արեւներ բազում՝
Անհունաճանչ ու ոսկեքրում.
Ճանչցած, օրհնածն իմ՝ մէ՛կ հատ է միայն,
Այն՝ որ կը գտնեմ առտուն քովս, անձայն՝
Բարձի՛ս, եւ իր հետ դեռ կը ծուլանամ.
Կը քալէ, կ'ապրի հետն իմ ամէն ժամ,
Կը ցրուէ քամբէս մըշուշը մըռայլ,
Կ'ողողէ հոգիս համբոյրով շառայլ,
Եւ երբ անձրեւեն օրեր տրտմագին՝
Կը կապէ սրախ ծիրանի գօտին:
Իրե՛ն հասնելու թռիչքով տենչահար՝
Մերթ կ'ըլլամ բարտի, երկնահաս կատար:
Պահ մ'իսկ հեռանայ եթէ երդիքէս՝
Կեանքը կը սառի ձիւնադաշտի պէս:
Կը մեռնին, կ'ըսեն, աստղերն ալ անյոյս...
Արեւն իմ խարտեաշ չունի վերջալոյս,
Կ'ապրի ինծի հետ, կ'ապրի ինձմէ վերջ,
Ես՝ հող, հողէն վեր՝ ինք քանա՛նչ յաւերժ:

**

Գուն՝ արեւաբո՛յր, դուն՝ արեւաթո՛յր,
Գուն՝ սրբախ կըրակ ոսկեշո՛ղ համբոյր.

Հող եմ թախծաբոյր՝ անձրեւէն խոնաւ,
Անդաստանն եմ լուռ ու շողածարաւ.

Գուն հո՛ւր, դուն Բանանչ, դուն շող վարդաբոյր,
Բերքիս ոսկեհասկ՝ դուն մա՛յր ոսկեբուռ:

Ա Ղ Օ Թ Ք

Յախնապակեա՛յ Աստուածածին,
Սիրերգ լոյսի ու թաւիշի,
Անդրիդ հովէն ա՛հ չըփշրի...

Կըրակն ինկած սիրտըս՝ կ'այրի...
Բայց մատներդ են այնքա՛ն նրբին՝
Որ ափիս մէջ տաֆ՝ կը մըսին:

Աչերդ կապոյտ ու ֆաղցրածիր՝
Երկինքներ են խոր ու անհուն,
Ու կ'արեւեն անմեղուութիւն:

Եւ այտերդ են այնքա՛ն տըծգոյն,
Որ կ'ըլլան վա՛րդ լուսաթրթիո՛ւ
Համբոյրէն բոց իմ շըրթներուն:

Աստուածածի՛ն յախնապակի,
Կը լըսե՛ս տրոփն սըրտիս անփուն,
Չունի՞ս ինծի խօսք մը գաղտնի...

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

Ն. Զ Ա Ր Խ Ո Ի Տ Ե Ա Ն

Լ Ի Ն Ե Պ Լ Թ Է Զ Լ Ի Ն Ե Լ

Կանգնած Վերացանօ կամուրջին մէկ ծայրը, Արմէն աչքերը կը լեցնէր հսկայ քաղաքին կիկլոպեան տեսարանով: Ամէն ինչ մեծղի էր իր շուրջը: Նիւ Եորք աշխարհի այն քաղաքներէն էր, ուր աւելի բառը դարձած էր տեսակ մը կարգախօս: Շէնքերը միշտ աւելի բարձր էին, պողոտաները միշտ աւելի լայն, կամուրջները միշտ աւելի երկար: Այս բոլորին մէջ, մարդը միայն պղախի կը մնար, աննշմար դաճած մը, որ չկորսուելու համար իր կառուցած Բաբելոնի զանդուածին մէջ, խորհրդաւոր բնազդով մը կը միանար իր նմաններուն, կը խտանար. կ'ամբոխանար, ինքզինքը սլաշտպանելու համար այս արուեստական մենաքարերու ճնշող հզօրութենէն:

Տարիէ մը ի վեր այս արտակարգ քաղաքը դարձած էր իր քաղաքը, իր բնակավայրը: Սակայն Արմէնի զգացած դժուրանակութիւնը անխառն չէր: Երբեմն ամէնէն չսպասած մէկ պահուն, ուրիշ քաղաքի մը պատկերը կը յաճախէր իր յիշողութիւնը եւ զինք կը կշտամբէր լքուած սիրահարի մը պէս:

Տարի մը առաջ, անակնկալ դէպքեր զինք նետած էին Լիբանանի ափերէն հեռու. իրեն պէս շատեր եկած էին տարտղնուիլ նոր աշխարհի զանազան քաղաքներուն մէջ, նոր բոյն մը շինելու յոյսով:

Արմէն նայեցաւ ժամացոյցին: Մութը սկսած էր աղջամղջային իր օղակին մէջ պաշարել երկնաքերներուն հասակը, որոնց հազար ու մէկ պատուհաններէն, լոյսերու մողայիքը իր արուեստական վահանը կը տարածէր բնութեան եւ մարդոց միջեւ: Կտրեց լայն պողոտան,

որ կ'եզերէր Հըտսըն դետը եւ, դառնալով դէպի ձախ՝ մտաւ լայն փողոց մը:

Աթիւնա ճաշարանը շատ ընդարձակ չէր, այնպէս որ՝ մէկ ակնարկով, անկիւնի սեղանին առջեւ տեսաւ Հարրին, որ պարբերաթերթ մը կը թղթատէր:

— Թէեւ այս ճաշարանին տէրը յոյն է, սակայն շաբաթը քանի մը անդամ հայկական ճաշեր ալ կը հրամցնէ: Վրաս պիտի խնդաս, եթէ ըսեմ, որ սիրտէն աւելի ստամոքսն է, որ մարդը կը կապէ իր անցեալին...

Արմէն աչքէ անցուց ճաշացուցակը եւ կարգաց իրեն ընտանի կերակուրներու անուններ...

— Երթանք դէպի Թայմզ Սքուէր, — ըսաւ Հարրի, — Նիւ Եորքի դիշերային սիրտը կը բաբախէ այդ հրապարակին շուրջ:

Քալեցին լայն պողոտայի մը վրայ: Անցորդները կը հոսէին մայթերու վրայ դէպի զանազան ուղղութիւններ եւ ամբոխներու վերածուելով քառուղիներու անկիւնը, կը սպասէին, որ կանգ առնէ ինքնաշարժներուն տողանցքը:

Հարրի կանգ առաւ ցոլակի մը լոյսին տակ եւ զլանիկ մը հրամցուց Արմէնին: Վառեցին: Պողոտան կամաց-կամաց կ'ամայանար:

Ու մենք վայելելով հանդերձ Նոր Բաբելոնին հմայքները, մտքով կը բացակայէինք յանկարծ, կը վերադառնայինք հեռուները, անցեալի մութ, ցաւատանջ, բայց սիրելի վայրկեանները վերակենդանացնելու ցիգով մը:

Հարրի, որ ծնած ու մեծցած էր այս

քաղաքին մէջ, թերեւս Արմէնին չափ չէր զղար այն մղձաւանջը, որ կը ճմլէ աղքատին սիրար, երբ կ'անցնի մեծահարուստի մը փարթամ ապարանքին առջեւէն:

— Ներկայիս հայութեան սպառնացող բուն վտանգները մեծ ոստաններու շրոնայլած լոյսերն են, որոնք կը չէղոքացընեն, կը լուծեն ամէն դիմադրողական ուժ, — ըսաւ Արմէն, — որքա՛ն աւելի քաղաքակրթուած է երկիր մը, այնքա՛ն կ'իւրացնէ մեղ: Մենք, որ դարեր ապրած ենք նախնական եւ անմշակ ժողովուրդներու մէջ, առանց կորսնցնելու մեր ինքնութիւնը եւ միշտ երազելով լոյս ու քաղաքակրթութիւն, շուտով կ'այլասերինք այս ապահով, խաղաղ, բայց վտանգաւոր մթնոլորտին մէջ:

Հարրի դլանիկը նետեց մայթին վրայ եւ դայն ճղմեց ներբանին տակ:

— Այդ ճիշդ է, բայց հիմա ժամանակները փոխուած են եւ անոնք, որ քայլ չեն պահեր իրենց դարուն հետ, ո՛չ միայն կը կորսնցնեն իրենց ինքնութիւնը, այլեւ իրենց դոյութիւնը: Պէտք է ըլլանք յստակատես եւ առարկայական: Կեանքի օրէնքները անդուժ են եւ անդրդուելի: Բնութիւնը հսկայ ուժ մըն է, որ սիրտ չունի: Յաւիտենական պայքարին մէջ տկարները սլէտք է տեղի տան, ջնջուին ու անհետանան. ու մենք տկար ազգի մը զաւակներն ենք: Ազգի մը ճակատագիրը կ'որոշուի իր դոյութեան առաջին օրերուն իսկ:

— Գոյութիւն մը, որ տեւած է երեք հազար տարի, — ըմբոստացաւ Արմէն, — այս կը նշանակէ, որ մենք տկար ազգ մը չենք եղած: Տկար նաւերը չեն կրնար տոկալ պատմութեան փոթորիկներուն: Ո՛չ, հայը տկար ազգի մը զաւակը չէ: Տկար չեն այն ազգերը, որ ունին դիմադրի՞ծ: Ճիշդ է, որ մեր թիւը մեծ չէ, ճիշդ է, որ ասրերային ուժեր մեղ նեաած են մեր մայր հողէն հեռու...

— Արդէն ցրուիլը տկարութեան նշան է:

— Փիղիքական տկարութիւն միայն, որ ժամանակաւոր է եւ պարագայական:

Կարեւորը հողեկան ուժն է, որ չի ճանչնար ո՛չ ովկիանոս եւ ոչ հեռաւորութիւն...

— Փիղիքական տկարութիւնը վերջի վերջոյ կ'ազդէ անհատներու եւ ազգերու հողին վրայ ալ: Ինծի՛ց ցոյց տուր հայ մը, որ իր կեանքը եւ հարստութիւնը պիտի ուզէր զոհել իտէայի մը հասնելու համար: Մարդը դարձած է քաղաքակրթուած կենդանի մը, իր որդեգրած ապրելակերպին ստրուկը: Մըաածել իսկ չի դիտեր: Կ'ուզէ, որ ուրիշներ մտածեն իր մասին, որոշեն իր նախասիրութիւնները եւ ճաշակը եւ գոհացում տան իր պահանջներուն: Արդի կեանքը այնքան պահանջներ ունի, որ շատեր կը մեռնին՝ առանց գոհացուցած ըլլալու իրենց ամէնէն դիւրամատչելի փափաքները. այնպէս որ՝ այդ դաղափարները իրենց համար միշտ իտէայներ կը մնան:

Հասած էին Սենթրըլ Փարքի մօտերը: Դիտեցին ծառերուն մութ զանդուածը, որոնց խիտ սաղարթներուն մէջէն կը պլպլային լոյսերուն ամօթխած ժպիտները: Երկու սիլուէթներ յայտնուեցան մայթին վրայ: Ճաշակով չպարուած, բարեձեւ ու յանդուգն, անոնց կարծ փէշերուն տակէն երեւցող ճերմակ դիստերը, հեթանոս հեշտանքներու կը հրաւիրէին: Հարրի շոյեց անոնցմէ մէկուն մաղերը, համբոյր մը դրոշմեց երկրորդին շրթներուն վրայ ու հեռանալով:

— Նաք տիխ քայմ, պէյպի, — ըսաւ, — անատըր նայթ...

Անցան միւս մայթին վրայ:

— Կը տեսնես, որ ո՛չ մէկ դիւրամատչելի փափաք կրնայ իտէալ մնալ, երբ ամէն քայլափոխիդ չնաչխարհիկ Տալիլաներ սէր կ'առաջարկեն քեզի՛ք քանի մը տալըրի փոխարէն, — ըսաւ Արմէն հեզնանքով, — կը տեսնես, որ ներկայ քաղաքականութիւնը սնանկացած է, որովհետեւ ան կրնայ գոհացում տալ մարդուն մարմնական հաճոյքներուն եւ ոչինչ ունի հրամցնելիք հողին:

— Կէս սնանկութիւն մը: Որովհե-

տեւ մարմինն ալ պէտք ունի հողածու-
թեան...

Մայքերը կը նմանին գրամբեքնա-
ներու ժապաւէններուն, որոնց վրայ
իւրաքանչիւր անցորդ իր ներբաններով
կը գրէ նախադասութիւններ, որոնք
կ'արուին իրենց հետեւող անցորդներու
քայլերուն տակ: Սակայն իւրաքանչիւր
մահկանացու կը կարծէ, որ իր գրած
նախադասութիւնները, իր արտասանած
բառերը, իր ձգած հետքերը վերջնական
են ու անջնջելի:

— Մարդ արարածը անդադար կ'աշ-
խատի, կը աքնի կոյր մը ջիւնի մը պէս,
որ կ'ամբարէ պաշար եւ հարստութիւն,
ապահովելու համար ո՛չ միայն իր, այլեւ
բազմաթիւ սերունդներու կարիքը եւ կը
մեռնի՝ առանց սպառած ըլլալու այդ
պաշարին եւ հարստութեան իր արդար
րածինը...

— Այդպէս կը թուի ըլլալ, — պա-
տասխանեց Արմէն, — բայց այդպէս չէ:
Ես կը կարծեմ, որ մարդ արարածը կ'աշ-
խատի ու կը տքնի ժամանակը սպան-
ներու համար: Մարդկութիւնը բռնուած
է մահուան մղձաւանջէն: Ինչպէ՞ս ձեր-
րադաաուիլ այս սոսկալի մտերմութե-
նէն: Մէկ միջոց կայ միայն՝ նայիլ հե-
ռուները, աչքերը դէպի վեր, դէպի դի-
մացի աստղերը:

— Եւ կամ նայիլ տարրեր ուղղու-
թեամբ, միւս մայթին կողմը: Աչքերը
լեցնելով ցուցափեղկերու շքեղութիւն-
ներով, անցնող կիներու ողորկ սրունք-
ներուն հմայքով, պատերու վրայ վազ-
վըղող դոյնդոյն լոյսերով:

— Այո՛, երկու միջոց կայ փրկուե-
լու համար մահուան մղձաւանջէն: Առա-
ջինը՝ հետապնդել դիւրամատչելի ի-
տէալներ, որոնց հասնելու համար կը
բաւէ քիչ մը ճարպիկութիւն եւ յարա-
տեւութիւն: Միւսին ամէնէն նիւթա-
պաշտ մարդն իսկ կը զգայ, որ այն բո-
լոր բաները, որոնք մատչելի են՝ չեն
երջանկացներ, չեն բաւարարեր հողին:

Պէտք է հետապնդել անհասանելի իտէալ-
ներ:

— Մի մոռնար սակայն չինական ա-
ռածը, որ կ'ըսէ. «Մարդ չի կրնար քա-
լել աստղերուն նայելով, երբ խի՞ մը
կայ կօշիկին մէջ»:

— Կը հասկնամ: Քեզի իրաւունք
պիտի տայի, եթէ այս խօսքը ըսէիր աս-
կէ քառասուն կամ յիսուն տարի առաջ:
Այն ատեն իւրաքանչիւր հայու կօշիկին
մէջ — հարկաւ եթէ կօշիկ ունէր — կը
դտնուէր ո՛չ թէ խի՞ մը, այլ խոշոր քար
մը՝ առօրեայի տաղտուկը, օրուան հա-
ցի մտմտուքը, նոյնիսկ կան ներկայիս
հայեր, որոնցմէ պահանջել, որ բոպիկ
ոտքով մաղչին իտէալի դառնութիւնը, պի-
տի ըլլար անիրատեսութիւն: Սակայն
չատեր ձերբադատուած են այդ հողէն,
կը հաղնին ամէնէն հանդստաւէա եւ
սուղ կօշիկները: Յանցա՞նք է այդպիսի-
ներէն պահանջել, որ քալած ատենին՝
իրենց դուրսը վեր բռնեն ու իրենց աչ-
քերը չհեռացնեն այդ խեղճ աստղէն, որ
հայութիւն կը կոչուի:

— Սեպենք թէ իտէալ մըն է այդ:
Սակայն ի՞նչ կը յուսանք ապագայէն:

— Դուռն, որ դարդացած աղայ ես,
պէտք է դիտնաս, որ ամէնէն վեհ դա-
դափարները անմիջական ոչ մէկ օդտա-
կարութիւն ունեցած են, եթէ հարկաւ
այդ բառը կը դործածես իր նիւթական
իմաստով: Ինչի՞ կը ծառայեն արուեստն
ու դրականութիւնը, այդ դուռն պէտք է
լաւ դիտնաս:

— Կը կարծես, որ եթէ հայ մը իր
կապերը կտրելով մայր համայնքէն
դառնայ ամերիկացի կամ Ֆրանսացի,
կ'ըլլայ դժբախտ եւ ապերջանիկ:

— Այո՛, եթէ իր մէջ չէ մեռած հա-
յու հողին: Բնութեան օրէնքները անյեղ-
լի են, եւ ա՛ն՝ որ կ'ոտնակոխէ դանոնք
դիտակցաբար, ուշ կամ կանուխ կը
պատժուի: Առնենք օրինակ մը: Ճամ-
բորդութեան մը ընթացքին կ'այցելես
Լիբանան եւ այն տեղէն կը բերես մայ-
րի մատղաչ տունկ մը եւ դայն կը տրն-
կես պարտէզիդ կեդրոնը, օտար հողի
վրայ: Կը խնամես դայն, կը դուրդու-

բաս անոր վրայ, որովհետև մայրին թանկագին ծառ մըն է: Տունկը կամաց-կամաց հասակ կը նեակ, կը դառնայ ծառ: Ո՛չ որևէ ծառ, կաղնի, հացի կամ ընկուղենի, այլ մայրի: Եւ այո տեսնելով որքան մեծ կ'ըլլայ հրճուանքով: Այնպէս ալ մեծ կ'ըլլայ մեր բոլորին հրճուանքը, երբ հայ մը, որ բոնի փրցուած է իր հողէն, արմատ կը նեակ հիւրընկալ բայց օտար հողի վրայ, կը ծլի, կը ծաղկի կ'ստճանայ, միշտ մնալով հայ:

— Մի մոռնար, որ մարդ արարածը ծառ չէ: Եթէ օդը, ջուրը եւ հողը նըպաստաւոր ըլլան, ո՛ր երկրի մէջ ալ ըլլայ, հունար կը ծլի, կ'աճի, կը դառնայ ծառ, մայրին՝ մայրի, կաղնին՝ կաղնի: Մարդ արարածը սակայն ասով չի բաւականանար: Կ'ենթարկուի իր շրջապատի ազդեցութիւններուն, ըլլան անոնք կենցաղի, նիստ ու կացի կամ աղբերակերկի: Ի՞նչ կրնաս ընել, երբ ինկած ես մարդկային ովկիանոսի մը մէջ, երբ մանաւանդ պատկառելի զանդուած մը չես կազմեր՝ տոկալու համար անխուսափելի սառցահալին:

— Բայց մարդը անկենդան սառցալեռ մը չէ, ունի հողեկան ուժեր, որոնք կրնան արդիւլել սառցահալը...

Այս քաղաքը կախարդանքներու ցուցարահ մըն է, տեսակ մը արհեստական բնակար, ուր աշտարակները իրարու հետ կը մրցին, որպէսզի իրենց գագաթները դուրս մնան մօտակայ ջրհեղեղէն: Հըտսըն գետը կը հոսի անթիւ կամուրջներու տակէն: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը ունի իր խորհուրդը, իր վիթխարի գեղեցկութիւնը: Յաւերժահարսերը քեզ կը կանչեն երկնափերներու պատուհաններէն: Ինչպէ՞ս դիմանալ անոնց կախարդանքին, ինչպէ՞ս չհմայուիլ անոնց ժպիտէն: Ինչպէ՞ս հարիւրէն հարիւր հայ մնալ այս բարեւոյնեան աշտարակներուն շուփին տակ:

Պէտք է Ողիսես մը ըլլալ եւ ունենալ անոր հայրենասիրութիւնը, հաւատարմութիւնը եւ նարտարութիւնը՝

դուրս գալու համար Լոնտոն, փարիզ կամ Նիւ Եորք կոչուած ոստաններուն անտեսանելի ուղիաներէն: Եւ գիտեմք, որ ամէն հայ չունի Իքաֆայի բազառին կամքը եւ անոր հաւատարմութիւնը իր սրտահատոր Պենելոպէին, այսիքով իր հայրենիքին հանդէպ: Սակայն իւրաքանչիւր հայ իր տրամադրութեան տակ ունի այն զէնքերը, գորս իր ազգը դարերու ընթացքին դարբնած եւ գործածած է՝ անհաւասար կոխներէն յաղթական դուրս գալու համար:

Սենթ Փաթրիք եկեղեցիին շուրջ երկնաքեր աշտարակները պահապան հսկաներու պէս կը հսկէին, որպէսզի անվթար մնայ հաւատքի այս սրբարանը, խորանին վրայ տղապատի իր հնամենի կանթեղով:

Արմէն յուզումով զլիտեց տաճարին սլացիկ զանգակատունը եւ դառնալով Հարիլին, ըսաւ.

— Նկատա՞ծ ես եկեղեցիներուն ընդհանուր կառոյցը: Կեդրոնական մեծ խորանին երկու կողմերը կան սուրբերու յատկացուած մատուռներ: Մեծ խորանը պաշտօնական տօներուն կը լուսաւորուի: Իսկ սովորական օրերուն, փոքրիկ մատուռներուն առջեւ է, որ կը հաւաքուին հաւատացեալները, մեղմօրէն կ'աղօթեն, կը վառեն մոմեր եւ կ'ընեն իրենց ուխտը:

— Բայց նկատած ես, որ այդ հաւատացեալներուն թիւը օրրստօրէ կը նուաղի:

— Այո՛, ամէնէն տոկուն ծառն իսկ, դօրաւոր մրրիկներու ընթացքին, կը կորսնցնէ իր տերեւներէն մաս մը: Նոյնիսկ անոնք, որ մէկ կողմ կ'ուզեն նետել իրենց հայութիւնը, որովհետեւ ան արդեւք կ'ըլլայ իրենց շահագիտական ծրագիրներուն, անտեսանելի թելերով դեռ կապուած կը մնան մայր արդանդին: Պեղենք անոնց ներսիդին, սուղիւնք անոնց ենթադիտակցութեան խորերը, հո՛ն՝ ուր կը հաւաքուի սերունդներու աւանդը, եւ կը տեսնենք, որ հոն կը դանուին հայկական շթաքարերով

դեզեցկօրէն զարդարուած քարայրներ :
Կարելի չէ հաւատալ, որ երեք հազար
տարիներու ընթացքին հոն կուտակուած
հայեցիութիւնը ցնդի մէկ օրէն միւսը :

— Ասոնք տեսութիւններ են : Եւ
տեսութիւնները կը պարզաբանեն, կը
հարթեն ամէն դժուարութիւն : Մինչդեռ
կեանքը այնքա՛ն բարդ է : Կամայ թէ ա-
կամայ, ժամանակի ընթացքին մարդոց
մէջ կը նօսրանայ ու յանկարծ կը փրցը-
նէ այն կապը, որ անցեալը կ'ազուցէ
ներկային . . .

— Այդ կապը, սիրելիս, չուան չէ,
որ փրթի, այլ միս է, մկան, ջիղ, երակ :
Եւ փրթելու պարագային կը բանայ
վէրք մը : Նոյնիսկ եթէ վէրքը ամոքուի,
կը մնայ սպին : Այն հայր, որ զանազան
պատճառներով երես դարձուցած է իր
ազդէն, գազանօրէն կը տառապի : Անոր
նայուածքը խուսափող է : Չի կրնար
չիակէ շիտակ նայիլ հայ մանուկի մը
աչքերուն մէջ : Ան կը զղայ անդամա-
հատուածներու անբացատրելի ցաւը :

— Ես կը ճանչնամ հայեր, որոնք
չատոնց փոխած են իրենց անունն ու
ազգութիւնը եւ սակայն երկվայրկեան

մը իսկ չեն տառապիր, չեն խղճահարիր
եւ շատ հանգիստ ալ քուն կը քնանան :

— Այդպիսիները մէկդի նետէ : Աո-
նենք միւսները, հսկայ զանգուածը բո-
լոր անոնց, որոնց պորտային կապը չէ
կտրուած մայր արգանդէն : Մեր գործը
պէտք է ըլլայ հերկել այդ զանգուածը,
արթնցնել արժանապատուութեան անոր
առհաւական զղացումը, զղացնել, որ
կրնան բարձրագլուխ եւ ճակատաբաց
չըջիլ ամէնէն քաղաքակրթուած մայրա-
քաղաքներու պողոտաներուն վրայ, ո-
րովհետեւ իրենք՝ մարդկութեան կողմէ
անիրաւուած արժանաւոր եւ լուսաւոր
ազդի մը զաւակներն են :

Այսպէս կը զրուցէին, Նիւ Եորքի
մայթերուն վրայ քալող երկու հայ ե-
րիտասարդներ, երկու հիւլէներ կորսը-
ւած Նոր Իսթընի ծովածաւալ ամբոխ-
ներուն մէջ, եւ միայն քիչերուան մէջ
պլսլացող աստղերը կը լսէին իրենց խօս-
քերը, եւ միայն երկնաքեր աշտարակնե-
րը, որոնց քարերը հանուած էին երկրա-
դունտին ընդերքէն, կը հասկնային ա-
նոնց լեզուն, որ կու գար Արարատի փէ-
շերէն :

ՆՈՒՊԱՐ ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

Յ. Մ Ա Ն Ո Ի Կ Ե Ա Ն

ՈՒՂԻՆԵՐՈՎ ԱՆՎԵՐԱԴԱՐՁ

Դուն չգգացիր, թէ օրերուդ երկնակամարին
Սպիացած հին ցաւ մըն է լուսնկան:

Դուն չգգացիր, թէ լուսնեան պարարեմին
Բամբիռները համբերանփիդ
Կը դիեցնեն նախանուագ մը վայրի:

Ո՞ւր կը հարսնանան
Ջրանոյշներն իդձերուդ.
Հոն,
Ուր ամէն ֆայլափոխիդ՝

կը ծնի բնաշխարհ մը աչփերուդ,
որ բնանկարի մը թովչութեամբը մոայլ՝
կը կախուի սպասումիդ պատերէն:

Ուր Յոյսը աղջիկ մըն է սեւամորթ,
որ կը ճգնի վարշամակել
արեւադարձային իր մերկութեան
բարդոյթը անլոյծ:

Ուր մահը համանուագ մըն է՝
դամբաններու ձայնանիշերով յօրինուած:

Ընիր, թէ լուսնեան երգեհոնն ես երգեցիկ,
կը հոսի թուշերէդ
հարսներգութիւնը դարերու:

Կը խոկաս՝ անյարիր
Տեսիլներուդ Բեդհեգդային շուրջ անայց,
Չգգալով, թէ չֆնադ ես
Բայց այլամերժօրէն ցուրտ՝
Հոովմէական ինչպէս արձան մը հնագեղ:

Մերթ կը գտնեմ քեզ յանկարծ
Թափառական օրերուս նամբեզրին,
Ժամանակի լկանֆէն վերապրած
Բաղձանֆներու նոյն յայտագրով
Եւ նոյն օրհնանփի տաղաւարին տակ,
Ուր փեռեկտուած ամէն մտածում
կ'ըլլայ գոյութեան վերամբարձ խոյակ,
Ուր ղօղանջներ կը պսակուին

հովերու հետ եթերային,
Ուր անաւարտ ամէն ձգտում
կ'ըլլայ նուազ բազմաստեղեան:

Դուն,

Հեռագիր աւետար
Կարօտներու հասցէին չյղուած,
Հարսնութեան ծարաւի պսակ՝
Երագներու շեմին չհասած:

Միաշունչս,

չապրուած մրգահաս,
Տենչանքներու անվերադարձ ամուսնէն
Կը նայիս անթարթ
հաչֆարերու հայեացքով կիսաւեր,
Զգալով, թէ ներաշխարհիս երկնակամարին
Զսպիացող հին վերք մըն ես դուն հիմա...:

ԱՆԱՆԴՐԱԴԱՐՁ ՎԱՅՐԿԵԱՆՆԵՐՈՒ ՔԱՐԱՓԻՆ

Ճպտա մը վտիտ
Զօրակոչի կ'ենթարկէ
աննախերգանք նուագի մը
չարժումները փարացած:

Կը զգաս

ներխուծումը արարներու անկերպար,
ուր ինքնութիւնն իր ինքնութիւնը կ'որոնէ:

Յիշողութեան փարափին՝

կ'արթննայ պահն անդրժովեան գիտակցութեան
եւ ջրամոյն ստուերներու
րիւրեղացման պահը վերջին:

Կը զգաս, թէ կը ձուլուիս յարածամ

ապրումի մը շնչաւորման հանդիսութեան
եւ ցանկութեանց անգիտակից խօլարշաւին,
որոնք տրոփ առ տրոփ
կը ստուերանան
անանդրադարձ զգայնութեանց փանապարհին:

Կը զգաս, թէ օրերուդ հետ ընձիւղուող
ամէն դառնութիւն,

յոյս եւ ակնածանք,
ամէն իմացում անգանցարելի՛
կը վերածուին
քարէ ծաղիկ պերճանքներու,
բոլորելով շատրուաններն անպննագարդ՝
երազներուդ լուսակախեալ պարտէզներուն :

Տեսիլքի մը ինքնութեան պէս կասկածելի՛
Կը կրես յիշողութեան

Ծնունդ մը անեղեմ,
հաշտախոս մը անշիրիմ :

Յիշողութիւնդ՝

տողաշարուած ձեռագիր,
որ կ'ընթանայ
դէպի ափունքն արխիւներուն լուսութեան :

Յիշողութիւնդ՝

նախօրեակ տօնական,
որ գիշերին համայնակուլ բերկրանքի
անվաղորդայն կը մեռնի... :

ԼԻՈՒԹԵԱՆ ԱՆՑԱՐԳԵԼԻՆ ՅԱՆԴԻՄԱՆ

Մահացող պահերու կտակն եմք անգիր,
Երազներու ստուերները մուլար՝

 բնածութեան շէնքերուն,
հաղաղութեան արկածահար նեպընթաց՝
 ձիթենեաց ողջոյններուն անհաղորդ :

Երէկի նայուածքն եմք պերճախօս,
Կը յայտնարերուինք յուշերու հեռաատեսիլէն
Բեմադրելու
Ապրում մը կիսաւարտ՝
Նորահանդերձ խաղարկութեամբ :

Ժամանակը ժապարէնն է ժխտական
 մեր օրերու մտախլամութ զիմագիծերուն,
 որոնք կը տագնապին
 ինքնաճանաչման նառագայթին ի խնդիր,
 ինչպէս երկրագունդն անձեւ՝
 նախատեսիլ արարին արարչութեան :

Ուրացուած ցանկութեանց
 մոմիաներն եմք կենդանի՝

մայրամուտէ մայրամուտ դեգերող
 Յուշարձանները թափառական՝
 մեր էութեան յարափոփոխ կրկներելոյթներուն :

Անմեկնակէտ առաջադրութեամբ
 կը սուրանք
 գնդակներու պէս վրիպած
 մեր իսկ գոյութեան վրիպանքէն հալածական :

Կը նիգակուին գրոհներ մեր դիմաց
 անցարգելի ժանիքներով փշափաղ :

Կը նահանջենք
 խորհրդանիշերու պատուարներէն անդին,
 ուր անցեալը երդիք մըն է հիւրընկալ
 վերակերտելու անդարձ հեփիաթը կեանքին,
 ուր նորայայտ ամէն գիշեր
 կը փակուի
 վէպի մը պէս շարունակելի... :

Մահացող պահերու շունչն ենք անթարշամ,
 Սահմանական այլ անկատար եղանակ՝
 Լիութեան հոլովումին սպասող... :

ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Մ. Ի Շ Խ Ա Ն

Ս Պ Ա Ս ՈՒ Մ

(Վ Ի Պ Ա Կ)

«Բագին»ի այս թիւով կը վերջանայ Մ. Իշխանի վիպակը, որ «Սպասում» ընդհանուր խորագրին տակ ի մօտոյ լոյս տեսնող հատորի մը ամէնէն երկարաշունչ գործն է:

Յաջորդով ընթերցողին պիտի ներկայացնենք շարքին մաս կազմող ուրիշ գրութիւն մը՝ «Մինաս Աշխատող»:

Մեր հաշտութեան յաջորդեցին մեծ ու փոքր նոր վէճեր, նոր սրդողանքներ եւ նոր հաշտութիւններ: Բոլոր՞ը նշանածները այդպէս կ'ըլլան, թէ ես «անտանելի» նշանած մըն էի: Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել, թէ ես տեւաբար որոնումի մէջ եղող եւ կատարելագործումի ձգտող դժգոհ սիրահարն էի, որուն թեւերը կաշկանդած էին ոսկիէ օղակով մը: Կը նմանէի այն արուեստագէտին, որուն երկը հասարակութեան կողմէ անվերապահ գնահատանքի առարկայ կը դառնայ, սակայն ինք, հոգիի խորքին մէջ, դառնութիւն կ'ապրի, որովհետեւ ինք միայն կը զգայ իր երկին պակսող անսահմանելի շունչը:

Գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար՝ մայրս իմ հողեկան վիճակիս ախտաճանաչումը կը կատարէր յաճախ իր հետեւեալ յորդորով.

— Շուտ ամուսնացիր. հիմակուան նշանածները շուտ պէտք է ամուսնանան. իրար շատ կը տեսնեն. կրնան իրարմէ ձանձրանայ:

Ես հաշտուած էի, ի հարկէ, ամուսնութեան դաղափարին հետ, բայց կը նախընտրէի որքան կարելի է ուշ մտնել այդ տունէն ներս: Գիտէի, թէ ծանր դարսպաս մը պիտի փակուէր վրաս, իր հետ փակելով նաեւ այլեւ՞՞ յուզումներուս, վիպական երազներուս եւ մեծ սպասումիս սքանչելի աշխարհը: Թէ անկէ ետք ի՞նչ պիտի դիմաւորէի՝ չեմ գիտեր: Շուրջէս կ'ըսէին, թէ երջանիկ ապագայ մը կար դիմացս, ընտանեկան խաղաղ կեանք մը՝ Սոնայի հաւատարիմ ու հոգածու խնամքներուն ներքեւ: Այդ ապագան քաջողական նոյն ուժը չունէր աչքիս, ինչ որ ունէր երազամոլ անցեալս: Գալիքը՝ որքան ալ արդիւնաւոր՝ անցեալին խոստումը չէր թուեր ինծի: Ու ես առաջ կը քալէի մեքենաբար, հոսանքէն քշուող մէկու մը պէս:

Սոնա յափշտակուած էր ամուսնութեան հեռանկարով: Կ'են-

Թաղրեմ, թէ աղջիկներու մեծ մասին համար ամուսնութիւնն է կեանքին գերագոյն նպատակը: Իրենց գործունէութեան մնացեալ բոլոր ելեւէջները նախապատրաստութիւնը կը կազմեն այդ մեծ օրուան:

Մեր «մեծ օրը» կը մօտենար արագավազ քայլերով: Սոնա այժմ հարսանեկան հագուստը կտրուելու վրայ էր: Ինծի կը թելագրէր, որ հրաւիրագիրներու մասին մտածենք եւ հաստատութեան անօրէնութեան գիմում կատարենք արձակուրդ ստանալու համար: Ես կը յետաձգէի, առարկելով, թէ բաւական ժամանակ կար տակաւին: Եւ ի վերջոյ երբ դիմումը կատարեցի, անօրէնութիւնը մերժեց մեր ուզած թուականին արձակուրդ տալ՝ տարեգլուխի գործերուն պատճառով: Ատիպուեցանք մեր ամուսնութեան թուականը քսան օրով յետաձգել:

Այդ շրջանին էր, որ պատահեցաւ սովորական դէպք մը, որ ճակատագրական նշանակութիւն պիտի ունենար հետագային:

Շաբաթ գիշեր մը «փարթի»ի հրաւիրուած էինք Սոնայի ընկերուհիներէն Նուարգին տունը: Գրեթէ դժկամակութեամբ ընդառաջեցի հրաւերին: Առաջուց գիտէի յայտագիրը: Չայնագիրը պիտի նուագէր, քանի մը նորելուկ զոյգեր պիտի պարէին, Արչակ իր մաշած սրախօսութիւններով Սոնայի շուրջը պիտի դառնար եւ աւելորդ ջղայնութեան ու ստոյգ ձանձրոյթի նոր առիթ մը պիտի ստեղծուէր ինծի համար: Ինչպէ՞ս կրնայի սակայն չերթալ այդ երեկոյթին, որ կը սարքուէր, ըստ եղած յայտարարութեան, «իմ ու Սոնայի ամուսնի կեանքը թաղելու նպատակով»: Վերջին ազատ երեկոյթը՝ մեր ամուսնութենէն առաջ:

Սոնան ինձմէ առաջ գացած էր արդէն՝ սեղանի պատրաստութեան օգնելու: Երբ ես ներս մտայ հիւրասրահէն, Նուարգը գիմաւորեց զիս եւ ըսաւ խորհրդաւոր ժպիտով.

— Անակնկալ մը ունինք այս գիշեր. նոր օրիորդ մը՝ Ֆրանսայէն այցելութեան եկած: Քուղինս է. շա՛տ անուշիկ բան մը. մոտել ըսելով կրնաս նկարել: Բայց զգո՛ւշ, չըլլայ թէ ծուռ աչքով նայիս, գուն նշանուած ես...

Կէս ժամ ետք «անուշիկ»ը յայտնուեցաւ՝ զգայացունց տպաւորութիւն գործելով ներկաներուն վրայ: Իսկապէս գեղեցիկ էր տարաշխարհիկ այդ թուչունը: Բարեձեւ մարմնով ու վայրի հրապոյրներով օժտուած թխագեղ աղջիկ մը, որուն աչքերուն մէջ մութ հըրգեհ մը կը բոցավառէր: Ի գուր աշխատեցայ ինքզինքս համոզել, թէ ան կապ չունէր երազիս խարտեաչ գեղուհիին հետ: Սիրտս ուրիշ բան կ'ըսէր: Ինծի կը թուէր, թէ վաղուց ծանօթ էի ես իրեն, եւ թէ՛ դժբախտ պատահարներ բաժնած էին մեզ իրարմէ: Սրահը լեցուեցաւ իր ներկայութեամբ եւ բազմաթիւ նայուածքներ զինք գրկեցին հիացումով:

Գեղեցկութիւնը, ինչ ձեւի տակ ալ ներկայանայ, երբ անխարդախ է, ամէնէն անդիմադրելի ուժն է այս աշխարհիս: Պէտք էր անսնել, թէ երիտասարդները ինչպէ՛ս շրջապատեցին Ֆրանսահայ օրիորդը եւ ձեռքէ ձեռք խլեցին զինք պարելու համար: Կը գիտէի հեռուէն իր շնորհալի շարժումները, հպարտ այլ անկեղծ ժպիտը եւ յաւերժահարսի ճաճանչող թարմութիւնը ու թեթեւ գինովութիւն մը կը տարածուէր ամբողջ մարմնէս ներս: Գլխու պտոյտի նմանող

զգայնութիւն մը կ'առնէր զիս թեւերուն վրայ եւ կ'օրօրէր հաճելի ջերմութեան մը մէջ: Վերջապէս յաջողեցայ մօտենալ իրեն Նուարզին օգնութեամբ, որ զիս ներկայացուց.

— Ծանօթացէք, Սոնայի նշանածն է, իր մասէն խօսած եմ արդէն...

Գլխու փոքրիկ շարժում մը, փոքրիկ ժպիտ մը եւ փոքրիկ բացազանչութիւն մը.

— Ա՛, ուրախ եմ...

Այնուհետեւ չեմ յիշեր, թէ ինչ պաասակեցաւ, ես ի՛նչ ըսի, ի՛նչ եղանակ նուագուեցաւ, միայն գիտեմ, որ մենք կը պարէինք ու ես՝ առանց խմելու արրեցած՝ պերճախօս բառեր կը գտնէի ի՛նչ դեղեցկութիւնը գովելու: Յայանապէս գոհ էր ընկերուհիս եւ կարճ խօսքերով կը պաասխանէր հարցումներուս, ձգելով, որ ես խօսիմ ու ես բացուիմ տեւարար:

Սոնա կը պարէր Արշակին հետ: Պաասակեցաւ, որ դառնալու ասեն մենք իրարու քովէն անցնինք: Այն ասեն մեր խօսակցութեան նիւթը փոխելով ըսաւ ինծի.

— Շատ շնորհակալի նշանած մը ունիք:

— Զինք կը ճանչնա՞ք արդէն:

— Հարկաւ, քանի մը օր առաջ Նուարդը մեզ ծանօթացուց իրարու:

— Հապա Սոնա բան մը չէր ըսած ինծի այդ մասին...

Իր թափանցող աչքերու խորունկէն նայեցաւ ինծի, ժպտեցաւ ու լռեց: Ի՞նչ կ'ը նշանակէր այդ ժպիտը...

Տիւքը փոխուեցաւ, բայց մենք շարունակեցինք պարել: Հետըզհետէ աւելի յստակացող այն զգայախտութիւնը ունէի, թէ ճմեռւան այդ եղանակին դարունը եկած էր յանկարծ, նշենիները ծաղկած էին դուրսը, ձիւնհալի ջուրերը կը կարկաչէին բլուրներն ի վար եւ ծաղկած դաշտերուն բուրմունքը կը հասնէր ներս, մինչեւ մեր ոունդերը: Աստուած իմ, ի՞նչ կը պատահէր ինծի, վտանգուած էի արդեօք, ա՞յս էր սիրահարութիւն կոչուածը:

Վտանդը ինձմէ առաջ Աոնան զգաց երեւի եւ մեր երրորդ պարը չվերջացած մօտեցաւ.

— Արա՛մ, վայրկեան մը կու գա՞ս:

Իրականութեան կանչն էր, որ զիս դարձուց իմ պարտաւորութիւններուս եւ սովորական կեանքիս, բայց չկրցաւ, յաջորդող քանի մը օրերու ընթացքին, իմ մէջէն խլել թխադեղ այդ աղջկան տեսիլքը, որ աւելի մեղեդի էր, քան նկար, աւելի ճառագայթներու խուրճ մըն էր, քան մարմին:

Երբ տուն դարձայ եւ նետուեցայ մահճակալիս վրայ, յուզումնահար, վերացած ու երջանիկ, զգացի, թէ ես հին տղան էի դարձեալ, սիրոյ աստուածուհիին ջերմեռանդ երկրպագուն, եւ հակառակ թաւալող ժամանակին՝ սիրտս գիտէր միշտ իրրեւ քնար թըրթըռալ գեղեցկութեան շունչին առջեւ:

Այդ գիշեր աչքերս մերժեցին ընդունիլ քունին խաւարը եւ մտածեցի երկա՛ր, երկա՛ր... Սոնայի հետ կապուելէս ի վեր առաջին անգամ ըլլալով քաջութիւնը ունեցայ հարցնելու ես ինծի, թէ իրապէս կը սիրէի՞ այդ աղջիկը, որ կինս պիտի ըլլար մօտ օրէն:

Հարցումը կրցայ տալ, բայց ուժերէս վեր էր պատասխանը դանել՝ նոյն յստակութեամբ: Նուարդին հմայիչ քուզինը չէ՞ր արդեօք նախասահմանեալ այն էակը, որուն սպասած էի ասրիներ շարունակ եւ որուն երազովը աստղազարդուած էր երկինքս: Ո՛վ դիտէ... Ես ինչպէ՞ս պատասխանէի չափազանց վտանգաւոր այս զոյղ հարցումներուն, հիմա որ նուիրական ուխտի մը յանձնառութեան տակ կը դտնուէի: Ամէն ինչ վճռական հարուածով մը խորտակելու եւ լոյս աշխարհ դալու համար պէտք էր հերոս ըլլալ. իսկ ես, աւա՛ղ, շատ հեռու էի հերոս ըլլալէ:

Ասուպի մը պէս շողաց եւ ասուպի մը պէս ալ մեկնեցաւ մեր քաղաքէն խորհրդաւոր դեղուհին: Չհետաքրքրուեցայ իր կեանքին ու անձին վերաբերող մանրամասնութիւններով: Նախընտրեցի, որ ան տեսիլք մը դառնայ եւ հողիս մէջ մնայ իբրեւ երազիս թխագեղ մարմնացումը, այնքա՛ն ուրիշ խարտեաչ տեսիլքներու աղօտող շարքէն ետք:

Սոնան էր, որ տուաւ ինձի անոր մեկնումին լուրը, լայն շունչ մը քաշելով կարծես.

— Գեղեցիկ աղջիկ էր անպիտանը, — աւելցուց համեստօրէն, — եթէ քիչ մըն ալ մնար, մեր աղոց շատերուն խելքը դլխէն պիտի թռցնէր:

Իրիկուն էր. դործէն ետք, բաժակ մը սուրճի առջեւ նստած էինք դիմացի սրճարանը, անխուսափելի Արշակն ալ հեաերնիս: Ես լուռ էի: Կը խորհէի, թէ մարդոց հողին վարժ է աղքատութեան, շատ քիչով կը դոհանայ եւ ընդվզում չունի միօրինակութեան դէմ: Կը խորհէի տակաւին, թէ երկինքի համաստեղութիւններն անգամ, իրենց հաստատուն աղամանդներով, միօրինակ պիտի ըլլային, եթէ երբեմն ասուպի մը հոսուն եւ վաղանցուկ լոյսը չկենդանացնէր դանոնք: Կը խորհէի մեկնող աղջկան մասին եւ արդար կը դտնէի իր մեկնումը:

— Ի՞նչ ունիս, — ըսաւ յանկարծ Սոնա մտահոգ, քրոջական գորովով մը վրաս ծռելով:

— Բան չկայ, — պատասխանեցի սրտնեղ:

— Հիւանդ կ'երեւիս:

— Ի՞նչ մը գլուխս կը ցաւի. բան մը չէ...:

Մութէն վախցող տղու մը երկիւղն ու շփոթահար մտահոգութիւնը իրար խառնուած էին Սոնայի աչքերուն մէջ: Առաջին անգամ չէ, որ ան զիս «մութ» կը դտնէր, բայց վստահօրէն առաջին անգամ էր, որ իր շփոթանքը ճշմարիտ վախի համեմատութիւններ կը ստանար:

— Հանած-վարածին մէկն է եղեր այդ աղջիկը, նշանաւոր բան մը, գիտցողները ինչե՞ր կը պատմեն կոր իր մասին, — ըսաւ Արշակ՝ լաւատեղեակի հովեր առնելով:

— Բոլոր այս խօսքերը ստորին բամբասանքներ են, — ջղայնացայ յանկարծ, — վա՛յ որ աղջիկ մը գեղեցիկ ըլլայ, սովորականէն քիչ մը տարբեր՝ լմնցաւ, պէտք է անպայման բարոյսպէս սեւցնել դայն: Յանցաւոր է գեղեցիկ ըլլալուն համար, յանցաւոր է, որ տղաքը շուրջը կը դառնան:

— Իր կեցուածքէն շատ բան կախուած է, — շարունակեց Արշակ:

— Ես այդ դիշեր անոր կեցուածքին մէջ դատապարտելի բան մը չտեսայ. իշխանուհիի կեցուածք ունէր աղջիկը, — ըսի՝ հետզհետէ աւելի գրգռուելով:

— Մենք զինք մօտէն չճանչցանք, — միջամտեց Սոնա, — հետեւաբար դատելու իրաւունք չունինք:

— Գոնէ ճանչցանք իր գեղեցկութիւնը, որ անխոցելի էր:

— Արտաքին գեղեցկութիւնը կարեւոր չէ. շուա կը ցնդի. կրեւորը հոգեկան գեղեցկութիւնն է, — փիլիսոփայեց Արչակ այնպիսի շեշտով մը, որ ծիծաղելի էր իր բերնին մէջ:

— Այդ խօսողը դո՞ւն ես, — խնդացի դառնութեամբ, — դուն, որ կեանքիդ մէջ մարմնաւորէն անդին ո՛չ նայած ես, ոչ ալ մտածած...

— Ինչո՞ւ այդպէս կ'ըսես, Արա՛մ, իրաւունք ունի Արչակ, հոգեկան գեղեցկութիւնը աւելի կարեւոր է, քան մարմնականը, — եղբակացուց նշանածս: Արչակը պաշտպանելու անոր այս փորձը տակնուվրայ ըրաւ զիս եւ անսովոր եռանդով մը շեշտեցի.

— Գեղեցկութիւնը աղջկան մը համար ամէ՛ն ինչ է: Հոյակապ մարմին մը՝ հմայիչ դէմքի մը հետ՝ կրնայ նուաճել ամէնէն անդիջող սրտերն իսկ: Իրական սիրոյ միակ աղբիւրը գեղեցկութիւնն է: Մնացածը՝ խօսք է եւ բարոյախօսութիւն...

Սոնա զարմացած նայեցաւ աչքերուս, թարթիչները խոնարհեց, ապա կրկին քննական նայուածք մը նետեց վրաս, կարծես զիս նոր կը տեսնէր եւ ըսաւ հանդարտ ձայնով մը.

— Արա՛մ, անիրաւ ես, քու ըսածդ սէր չէ, այլ բռնկում, ժամանակաւոր յափշտակութիւն: Բուն սէրը, որ կը տեւէ եւ որ խորունկ կ'ըլլայ, հոգիներու կապէն ու հասկացողութենէն կը ծնի:

— Գեղեցկութի՛ւն, հոյակա՛պ մարմին, սպիտա՛կ մորթ, — ընդամիջեց Արչակ՝ թեւեր առած Սոնայի հակաճառութենէն, — վերջին հաշուով՝ ամէնէն գեղեցիկ կիներն ալ իր ունեցածը միայն կրնայ տալ, ինչպէս կ'ըսեն Ֆրանսացիները: Մտածէ՛ մէյ մը, հոյակապ մարմնի մը մէջ ի՞նչ է գրկածդ ի վերջոյ. զոյգ մը արիւնոտ թոք, թթուած ստամոքս մը եւ քանի մը մեթր աղտոտ աղիք: Աս չէ՞ բոլորը...

Չեմ դիտեր ինչո՛ւ՝ զզուանքի այնպիսի զօրաւոր զգացում մը ունեցայ Արչակին հանդէպ, որ հազիւ զսպեցի սուրճի բաժակին մըրուրը երեսին նետելու փորձութիւնը: Բայց չկրցայ երեսին չնետել իմ արհամարհանքս քանի մը բառերով.

— Գեղեցկութիւնը աստուածային շնորհք է. ամէն մարդ չի կրնար վայելել դայն. մա՛նաւանդ չեն կրնար վայելել անոնք, որոնց ճաշակը աղիքային է:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, մի տաքնաք, — խրատեց Սոնա, — գեղեցկութիւնը փտանդաւոր բան է. կը տեսնէ՞ք՝ ինչպէս կռուիլ կու տայ...

*
**

Մեր արձակուրդը պիտի սկսէր քանի մը օրէն եւ մեր կեանքին դերազոյն «այո»ն պիտի արտասանէինք արձակուրդին յաջորդող առաջին Գիրակին: Եղած ու ըլլալիք կարողադրութիւններուն շուրջ յաճախ տարակարծիք էինք Սոնայի հետ: Օրինակ, ան կը փափաքէր,

... Եկեղեցիէն ներս, իսկ
 «... Կը պըն-

դէր, «...»

դի, Եկեղեցիի մուտքիս, ...

ներ :

— Ինչո՞ւ, Արամ, ինչո՞ւ չընենք, — կը բողոքէր ըս-
 տով, — մարդ մէկ անգամ պիտի ամուսնանայ...

Կարծես ըսել ուզէր՝ «մարդ մի անգամ պիտի մեռնի...»

Այսպիսի երկրորդական խնդրի մը ատրնչութեամբ էր դարձ-
 եալ, որ արձակուրդի առաջին իրիկունն իսկ նոր վէճ մը ունեցանք :
 Հիմա յստակ չեմ յիշեր, թէ ի՞նչ էր բուն խնդիրը. կարծեմ մեր կտ-
 հաւորելիք տան մէկ կարասիին կը վերաբերէր : Յանկարծակի պոռթ-
 կում մը ունեցայ եւ բացազանչեցի .

— Ի՞նչ է՝ խելքդ տուեր ես աթոռին ու սեղանին. քիչ մը վեր
 բարձրացիր այդ բոլորէն :

— Այսինքն ի՞նչ ընեմ, — դարձացաւ Սոնա :

— Սէրը դարձուցիր տուն ու հազուստ, տափակցուցիր մեր
 զգացումը...

Զղացի, որ խօսքերս մահացուօրէն վիրաւորեցին զինք եւ ան-
 դարմանելիօրէն կտորեցին շա՛տ նուիրական ու շա՛տ թանկադին բան
 մը իր մէջ, բայց անգամ մը արտասանած էի եւ ոչ մէկ կարելիու-
 թիւն կար ետ քաշելու : Ստոած նայուածքով մը վերէն վար չափեց
 զիս եւ ըսաւ ցաւադին դառնութեամբ .

— Ի՞նչ ընեմ, Արամ, տափակ աղջիկ մը ընտրեցիր, շա՛տ ցա-
 ւալի է...

Արցունքները խեղդեցին խօսքին մնացեալ մասը եւ Սոնա նա-
 խընտրեց տնմիջապէս մեկնիլ քովէս, առանց ցտեսութիւն ըսելու :

Ինչո՞ւ կոչտ էի այսպէս, ինչո՞ւ վիրաւորեցի հէք աղջիկը,
 ի՞նչ էր իր յանցանքը : Մեղաւո՞ր էր միթէ մեր ապագայ տունն ու
 կեանքը հողալուսն համար : Ի՞նչ էր իմ բուն ուզածս :

Կ'անդրադառնայի, որ անոյալ էր ընթացքս եւ եթէ յանցա-
 ւոր մը կար՝ ատիկա ե՛ս էի միայն : Հպարտութիւնս թոյլ չէր տար,
 որ վաղեմ ետեւէն, ձեռքերը առնեմ փերուս մէջ եւ ներողութիւն
 խնդրեմ : Վստահ էի մէկ իրողութեան — ինք պիտի դար ինծի, ինչ-
 պէս եկած էր ասկէ առաջ բազմաթիւ անգամներ, գլուխը պիտի դը-
 նէր կուրծքիս հեղութեամբ եւ համբոյրներու տարափին վերեւ պի-
 տի կամարուէր հաշտութեան ծիրանի դօտին :

Այգպէս չեղաւ սակայն : Առաջին անգամ բլլալով Սոնա չփընտ-
 ռեց զիս : Սպասեցի մէկ օր, երկու օր՝ Սոնան չեկաւ : Մեր ամուս-
 նութեան նախաշարթուն ան կը յամառէր քէն պահել : Անօրինա՛կ ե-
 բեւոյթ... հիւսնո՞ղ էր արդեօք :

Երկար տատամսումներէ ետք, որոշեցի ես երթալ իր ոտքը :
 Դժուար էր բարձունքէս վար ընելի, բայց ուրիշ ճար չկար :

Նշանածս մինակ էր տունը, առանց արդուղարդի, սովորական
 հազուստով : Իմ երեւումս չդարձացուց զինք. կարծես զիտէր, որ
 պիտի այցելեմ եւ հանդարտօրէն կը սպասէր :

— Նստէ՛, — ըսաւ աթոռ մը հրամայելով, — լաւ որ եկար,
 կարեւոր բսելիք ունիմ, — ձայնը խաղաղ էր, երեւոյթը՝ յոգնած,

չարժուձեւը՝ զուսպ: Մոռցած կը թուէր ըլլալ երկու օր առաջուան միջադէպը եւ իրեն հասցուցած վիրաւորանքս:

— Գիտե՞ս ինչ, Արամ, — շարունակեց նոյն հանդարտ եղանակով, — ես երկար մտածեցի մեր կապի մասին եւ դտայ որ... մենք պէտք չէ ամուսնանանք իրարու հետ...

— Կատա՞կ կ'ընես:

— Շատ լուրջ է ըսածս. ես իրաւունք չունիմ քեզ դժբախտացընելու...

— Վերջին ըսած խօսքիս համար է այս տեսարանը. բան մըն էր բերնէս ելաւ:

— Ո՛չ, Արամ, խօսքերը այնքան կարեւորութիւն չունին, որքան դէպքերը, փաստերը...

— Ի՞նչ դէպք, ի՞նչ փաստ:

— Թերեւս դուն ալ յանցաւոր չես. մեր զգացումները մեր կամքէն կախում չունին:

— Չեմ հասկնար ի՞նչ ըսել կ'ուզես:

— Կը կարծես կոյր եմ ու չե՞մ տեսներ հողիիդ մէջ անցած դարձածը՝ ամէն անգամ, որ խարտեաչ կամ թուխ դեղեցկուհիներու կը հանդիպիս, Նուարդին քուզինին նման... ատեն մը կը կարծէի, թէ այր մարդու պարզ քմայք է, կ'անցնի ու ես կը յաջողիմ վերջնականապէս տէր դառնալ սրտիդ. բայց տեսայ, թէ ատիկա անկարելի պիտի ըլլայ, որովհետեւ ես այն չեմ՝ ինչ որ դուն կ'ուզէիր, ինչ որ դուն կը սպասէիր...

— Բայց, Առնա...

— Մեզմէ մէկը պէտք է յայտնէր այս ճշմարտութիւնը... կը ներես, որ ես ըլլամ այդ մէկը, որովհետեւ, Արամ, քու երեւակայածէդ շա՛տ աւելի խորունկ են զգացումներս...

— Չեմ հասկնար...

— Օր մը կը հասկնաս, Արամ, եւ դուն, որ չգնահատեցիր սէրս, օր մը կը գնահատես... յիշատակս:

— Բայց խենթութիւն է ըրածդ. մէջտեղը բան մը չկայ:

— Նախընտրելի է հիմակուրնէ առաջըր առնել. վերջը ուշ կ'ըլլայ:

Փորձեցի զինքը թեւերուս մէջ առնել եւ համբոյրներու լեզուով վերագտնել իր սրտի ճամբան: Սոնա նախ ընդդիմացաւ, ապա ինք զրկեց զիս եւ երկար համբոյր մը դրոշմեց շրթներուս. հրաժեշտի ցաւագին համբոյր մը, որուն նմանները անդարձ մեկնումի քարափներուն վրայ կը փոխանակուին: Այնուհետեւ հաւաքեց ինքզինք եւ մնաց անդիջող:

Կատարելապէս շքած էի: Լո՞ւրջ էր թէ կատակ. երա՞զ էր թէ իրականութիւն: Ինչպէ՞ս, ինչո՞ւ, ի՞նչ պատճառով՝ այսպէս մէկ անգամէն կը քանդուէր ամէն բան: Երեւի նման վայրկեաններու է, որ կը խելագարին մարդիկ:

Պահանջեցի, որ ետ դառնայ իր որոշումէն, հրահանգեցի, սպառնացի, դայրացայ — անօգուտ:

Խոստացայ դարմանել սխալներս, աւելի հասկցող ըլլալ եւ աւելի հասուն — ո՛չ մէկ զիջում:

... անհատությունը յանձն առի մինչև իսկ ազաչելու, որ չլքե
իր... ի գործը :

Ի վերջոյ երբ մեկնեցայ Սոնայի քովէն այն ներքին համոզումը
ունէի ստեղծելն, որ մեր վրայ ծանրացող մղձաւանջը կը փարատի քա-
նի մը օրէն : Թխրիմացութեան մը դոհն էր ինք ապահովարար եւ ես
ի վիճակի էի այդ թխրիմացութիւնը հարթելու :

Հաւատեալութիւնս շիրականացաւ դժբախտարար : Սոնան տար-
համոզելու բոլոր փորձերս մնացին ապարդիւն եւ մեր նշանը խղուե-
ցաւ :

Ամէն անգամ, որ վերջիչեմ այդ սեւ շաբաթը՝ հոգւով ու
մարմնով կը հիւանդանամ :

Մեր բոլոր ծանօթները, երկար ատեն, առատ նիւթ ունեցան
խօսելու : Ոմանք բռին, թէ վերջին պահուն ես դրամ պահանջած էի
նշանածիս հօրմէն եւ աղջիկը ետ բրած էր նշանը. ուրիշներ, ընդ-
հակառակն, յուր տարածեցին, թէ աղջիկը շատ պահանջքներ ներ-
կայացուցած էր եւ ես ստիպուած՝ հրաժարած էի հետը ամուսնա-
նալէ :

Ոչ ոք զիտցաւ բուն ճշմարտութիւնը :

Ժամանակը, կ'ըսեն, սիրոյ ցաւերուն ամենաբուժ դեղն է :
Բայց ի՞նչ դնով եւ ինչպիսի՞ տառապանքներէ ետք : Ամիսներ շա-
բունակ ապրելու իմաստը կորսնցուցած էի : Հոգիս մեռած էր՝ բա-
ռին բուն իմաստով, եւ մարմինս իր նիւթեղէն դոյուլթիւնը միայն կը
քաշքշէր : Մինչեւ մեր բաժանումը, ես ինչպէ՞ս չէի զիտցած, թէ
Սոնան պէ՛տք էր ինձի՝ շնչած օդիս չափ եւ զինք կորսնցնելով կեան-
քրս պիտի զրկուէր՝ առաւօտուն աննշմարելիօրէն ծաղող իր լոյսէն :
Առանձնութեան ու լքումի ահաւոր դժացում մը պաշարեց զիս : Ուր
որ երթայի, ինչ որ ընէի՝ Սոնայի ստուերը կը հալածէր զիս : Ամէն
տեղ անոր յիշատակն էր սփռուած՝ թառամող վարդի թերթերուն
նման : Եւ սարսափելին այն էր, որ ես ու ինք դարձեալ պիտի անց-
նէինք նոյն վայրերէն՝ օտարներու պէս, պիտի խաչաձեւէինք իրար՝
օտարներու պէս, պիտի նայէինք իրարու՝ օտարներու պէս... իբրեւ
թէ ես դոց ըրած չըլլայի իր ամբողջ էութիւնը՝ մասնիկ առ մասնիկ
եւ իբրեւ թէ ինք ճանչցած չըլլար զիս՝ իմ ներաշխարհիս բոլոր խոր-
շերով, ջիղ առ ջիղ :

Իմ բարի՛, իմ քաղցր Սոնան...

Ես իրաւունք չունէի այլեւս իր անունը կանչելու՝ իմ անու-
նիս պէս հաստատ ու մտերիմ շեշտով : Ես իրաւունք չունէի, այլեւս
երբեք, զինք սեղմելու կուրծքիս եւ համբուրելու իր խորունկ, իր
լուսայորդ աչքերը :

Սակայն երկիրը կը շարունակէր դառնալ իր ծիրին մէջ եւ ա-
րեւը կը շարունակէր առաջուան նման ծաղիլ մեր քաղաքին վրայ :

Տարիներ անցած են այդ դէպքերուն վրայէն :
Սոնան հիմա Արչակին կինն է, մայր՝ երեք դաւակներու :
Բոլոր վկայութիւնները կը հաստատեն, թէ նախկին բարեկամս
եւ նախկին նշանածս երջանիկ բոյն մը կազմած են : Նախանձելու չափ

երջանիկ ու ներդաշնակ : Երեւոյթները գոնէ այգպէս ցոյց կու տան : Ես կը հաւատամ , որ Սոնայի կազմած ընտանեկան կեանքին ներքին երեսն ալ կը համապատասխանէ արտաքին երեւոյթին : Երեք առողջ ու սիրուն զաւակներ եւ գործունեայ , ուշիմ , պատուաւոր կին մը . ուրիշ ի՞նչ պէտք է , որպէսզի տուն մը լեցուի երջանկութեամբ :

Արշակ բախտաւոր աստղի տակ ծնած է :

Եւ ըսե՛լ , թէ այգ բախտը իմս կրնար ըլլալ , ի՛մս էր ու ես չկրցայ տէր կանգնիլ անոր : Ես իմ ձեռքով խորտակեցի կեանքս :

Ի՞նչ կը ներկայացնեմ հիմա :

Ձախողած նկարիչ մը , ձախողած նշանած եւ ձախողած սիրահար :

Տխուր է եւ ցուրտ՝ ամուրի աղու մենաւոր կեանքս՝ յիշատակի քանի մը կայծերու առջեւ :

Ես՝ որ կ'ուզէի բացառիկ ու անմահ սիրոյ մը հերոսը դառնալ , ես՝ որ կը կարծէի , թէ սիրելու կոչումով եկած եմ աշխարհ , կ'ապրիմ սիրազուրկ եւ միեւնակ :

Սիրոյ չքաւորութիւնը աւելի անտանելի է , քան նիւթին զըրկանքը : Հոգիին դատարկութիւնը հազար անգամ աւելի սոսկալի է , քան գրպանին պարապութիւնը :

Կեանքը իր վրէժը լուծեց ինձմէ :

Կեանքը անողոք է եւ իր վրէժը ուշ կամ կանուխ կը լուծէ բոլոր անոնցմէ , որոնք զինք չեն ապրիր եւ փոխանակ ներկան ընդունելու այնպէս՝ ինչպէս որ է , երազներու ոլորտին մէջ թեւ կը բանան ու կը մոլորին :

Ես զոհն եմ իմ երազիս :

Քունքերս ճերմկած են արդէն եւ երիտասարդ աղջիկներ զիս ծեր կը գտնեն :

Սիրտս սակայն , — օ՛ իմ խենթ , իմ անխորհուրդ սիրտս , — երիտասարդ է քսանամեայ պարմանիի մը չափ : Եւ հո՛ս է ողբերգութիւնը :

Տակաւին կը հաւատամ , թէ պիտի գայ ան՝ որ պիտի դար...

Գիտեմ , ծիծաղելի է , նոյնիսկ արգահատելի՝ այս միամիտ սպասումը , բայց իմ հորիզոնս լուսաւորող միակ ճառագայթն է ան :

Մինչեւ այսօր , ամէն անգամ որ սլացիկ ու գեղանի ազջկան մը օրօրուն քալուածքը տեսնեմ ճամբուս վրայ , սիրտս կը դառնայ արտոյտ ու կը ճռուողէ գարնանային արբեցութեամբ :

Մինչեւ այսօր , վէպի մը կամ շարժանկարի մը երազանոյչ հերոսուհին կը կախարդէ զիս եւ մոռցնել կու տայ շրջապատս , անցեալի ու ներկայի բոլոր դառնութիւններս , կեանքին երկաթէ օրէնքները եւ մագերուս սպիտակը...

Մինչեւ այսօր երազի քաղցր սուտը աւելի ճշմարիտ կը թուի ինձի , քան կեանքի իրականութիւնը :

Ընկերներս բոլորն ալ — իմաստո՛ւն տղաք — մեկնեցան ժամանակին , հասան իրենց տեղերը եւ երջանկութեան պատրաստ սեղանին վրայ՝ օրուան արդար հացը կը կիսեն իրենց սիրելիներուն հետ :

Ես դեռ կը սպասեմ...

Մ . ԻՇԽԱՆ

Է Օ Փ Է Ն Ի Ո Ն Ե Ս Ք Օ

Դ Ա Ս Ը

Կ Ա Տ Ա Կ Ե Ր Գ Ա Կ Ա Ն

Ո Ղ Բ Ե Ր Գ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՓՐՈՑԵՍԷՅՈՐԸ (Սպասուհիին) .— Բայց ձգէ՛ դիս : Ի՞նչ ըսել է ասիկա . . . (Աշակերտուհիին) Ես պէտք է ուրեմն սորվեցնեմ ձեզի, եթէ իրապէս որոշած էք ներկայանալ մասնակի տոքթորային . . .

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Այո, Պարոն :

ՓՐՈՑԵՍԷՅՈՐԸ .— . . . լեզուաբանական եւ բաղդատական լեզուագիտութեան տարրերը . . .

ՍՊԱՍՈՒ ՀԻՆ .— Ո՛չ, Պարոն, ո՛չ . . . Պէտք չէ . . .

ՓՐՈՑԵՍԷՅՈՐԸ .— Մարի՛, կը չափազանցես :

ՍՊԱՍՈՒ ՀԻՆ .— Պարոն, զղուշացէք մա՛նաւանդ լեզուագիտութենէն, լեզուագիտութիւնը կ'առաջնորդէ յոռեզոյ-

ՓՐՈՑԵՍԷՅՈՐԸ (Սպասուհիին) .— Երկար ըրիր : Կորսուէ՛ :

ՍՊԱՍՈՒ ՀԻՆ .— Լաւ, Պարո՞ն, լաւ : Բայց պիտի չըսէք, որ ձեզ չզղուշացուցի : Լեզուագիտութիւնը կ'առաջնորդէ յոռեզոյնին :

ՓՐՈՑԵՍԷՅՈՐԸ .— Ես հասուն մարդ եմ, Մարի՛ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Այո, Պարոն :

ՍՊԱՍՈՒ ՀԻՆ .— Ինչպէս կը փափաքիք :

Սպասուհիին դուրս կ'ելլէ :

ՓՐՈՑԵՍԷՅՈՐԸ .— Շարունակենք, Օրիորդ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Այո, Պարոն :

ՓՐՈՑԵՍԷՅՈՐԸ .— Ուրեմն պիտի խընդրէի ձեզմէ, որ ամենայն ուշադրութեամբ ունկնդրէիք դասընթացքս, որ ամբողջովին պատրաստ է արդէն :

ՍՊԱՍՈՒ ՀԻՆ .— Այո, Պարոն :

ՓՐՈՖԵՍՈՐԸ .— ... Շնորհիւ որուն ,
տասնորճինոյ յայրկեանէն պիտի կա-
րենաք ձեռք ձգել նոր-սպանական լե-
զուններուն լեզուարանական եւ բազ-
դատական լեզուադիտութեան հիմ-
նական սկզբունքները :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Այո , Պարոն , օ՛հ :

Կը գարնէ ավիերուն :

ՓՐՈՖԵՍՈՐԸ (հեղինակաւոր շեշտով) .—

Լաութի՛ւն : Ի՞նչ կը նշանակէ առիկա :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Ներողութիւն , Պա-
րոն :

Աշակերտուիին դանդաղօրէն ձեռ-
քեր կը դնէ սեղանին վրայ :

ՓՐՈՖԵՍՈՐԸ .— Լաութի՛ւն : (Ոտքի

կ'ելլէ , ձեռքերը կոնակիին կապած՝
ման կու գայ սենեակին մէջ : Ատեն-
ատեն կանգ կ'առնէ սենեակին մէջ-
տեղը կամ աշակերտուիին մօտ եւ
խօսքերուն կ'ընկերացնէ ձեռքի շար-
ժում մը : Ան քառ կը խօսի՝ առանց
մեծ շեշտերու : Աշակերտուիին աչ-
քով կը հետեւի անոր եւ , երբեմն ,
հետեւելու որոշ դժուարութիւն կ'ու-
նենայ , որովհետեւ կը պարտաւոր-
ւի ամբողջովին դարձնել գլուխը : Կը
դառնայ ամբողջովին անոր կողմը ,
մէկ կամ երկու անգամ , ոչ աւելի)

Այսպէս ուրեմն , Օրիորդ , սպաներէ-
նը իրապէս մայր լեզուն է , ուրկէ
ծնունդ առած են նոր-սպանական բո-
լոր լեզուները , ի շարս որոնց նաեւ
սպաներէնը , լատիներէնը , իտալերէնը ,
մեր Ֆրանսերէնը , փորթուգալերէ-
նը , ռումաներէնը , սարտերէնը կամ
սարտանափալերէնը , սպաներէնը եւ
նոր-սպաներէնը — եւ նաեւ , իր կարգ
մը դրսեւորումներով՝ թրքերէնը
ի՛նքը , որ սակայն աւելի կը մօտե-
նայ յունարէնին , ինչ որ շատ տրա-
մարանական է , տրուած ըլլալով , որ
Թուրքիան Յունաստանին դրացի է եւ
Յունաստանը աւելի մօտ է Թուր-
քիոյ , քան դուն եւ ես : Ասիկա
յաւելուածական լուսարանութիւն մըն
է լեզուարանական շատ կարեւոր օ-
րէնքի մը մասին , ըստ որում՝ աչ-
խարհադրութիւնն ու լեզուադիտու-

թիւնը երկուորեակ քոյրեր են...
Կրնար նսիթ առնել , Օրիորդ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ (նուազուն ձայնով) .—
Այո , Պարոն :

ՓՐՈՖԵՍՈՐԸ .— Ինչ որ կը դատորոշէ
նոր-սպանական լեզուները իրենք յի-
շենց միջեւ , եւ իրենց պաւտարար-
բառները լեզուարանական ուրիշ խըմ-
բաւորումներէ , ինչպէս աւստրիա-
կան եւ նոր-աւստրիական կամ հա-
պրոսպուրկեան լեզուախումբերէն ,
ինչպէս նաեւ էսփերանթական , հել-
վէթիքական , մոնեկասքական , ան-
տորիական , պասկական , փոլիթերա-
կան խմբաւորումներէն , ինչպէս եւ
դիւանադիասական եւ թեքնիք լեզ-
ւախումբերէն — ինչ որ կը դատորո-
շէ մէկը միւսէն ըսի , անոնց ակըն-
բախ նմանութիւններն են , որ շատ
կը դժուարացնէ մէկը միւսէն դանա-
ղանելու դործը — ես կը խօսիմ նոր-
սպանական լեզուներուն մասին՝ դա-
նոնք առնելով իրենք իրենց մէջ , դորս
կարելի է սակայն զանազանել իրար-
մէ շնորհիւ անոնց որոշիչ նկարա-
դիրներուն , արտակարգ նմանութեան
բացարձակօրէն վճռական ապացոյց-
ներ , որոնք անվիճելի կ'ընծայեն ա-
նոնց հասարակաց ծագումը , եւ որ
միաժամանակ զանոնք կը դատորոշէ
խորապէս — ըմբռնելով որոշիչ գի-
ծերը , որոնց մասին արդէն խօսե-
ցայ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Օօօ՛հ , օօի՛ւր՛ւր՛ ,
Պարոն :

ՓՐՈՖԵՍՈՐԸ .— Բայց ժամանակ չկոր-
սընցնենք ընդհանրութիւններու վը-
րայ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ (ցաւելով , բայց հիաս-
քանչ) .— Օ՛հ , Պարոն :

ՓՐՈՖԵՍՈՐԸ .— Կը թուի , թէ ատիկա
ձեզ հետաքրքրեց : Շատ լաւ , շատ
լաւ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Օ՛հ , այո , Պարոն :

ՓՐՈՖԵՍՈՐԸ .— Հող մի ընէք , Օրիորդ :
Ատոր պիտի անդրադառնանք աւելի
ուշ , թերեւս ալ բնաւ հարկ չըլլայ
վերադառնալու : Ո՛վ դիտէ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ (ոգեւորուած, հակա-
նակ ամէն բանի) .— Օ՛հ, այո, Պա-
րոն:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Ամբողջ լեզուն, Օ-
րիորդ, իմացէք, յիշեցէք այդ հան-
գամանքը մինչեւ ձեր մահուան ժա-
մը...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Օ՛հ, այո, Պարոն,
մինչեւ մահուանս ժամը... Այո,
Պարոն...

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— ... եւ ասիկա նաեւ
հիմնական սկզբունք մըն է — ամբողջ
լեզուն, վերջին հաշուով լեզու մըն է,
ինչ որ անհրաժեշտօրէն կը պահան-
ջէ, որ կազմուի հնչիւններէ, կամ...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Ֆոնեմներէ:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Ճի՛շդ հիմա պիտի ը-
սէի: Ձեր գիտցածը մի՛ ցուցադրէք
ուրեմն: Աւելի շատ՝ մտիկ ըրէք:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Լաւ, Պարոն: Այո,
Պարոն:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Հնչիւնները, Օրիորդ,
պէտք է բռնուին թոխի պահուն՝
իրենց թեւերէն, որպէսզի չիյնան
խուլերու ականջներուն մէջ: Հետե-
ւաբար՝ երբ կ'որոշէք զանոնք ար-
տաբերել, կը յանձնարարուի, կարե-
լի միջոցներով, ձեր վիզը եւ ծնօտը
շատ վեր բարձրացնել եւ դուք բարձ-
րանաք ձեր ոտքերուն մատներուն
վրայ, նայեցէք, այսպէս, կը տես-
նէ՞ք...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Այո, Պարոն:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Լռեցէք: Մնացէք նըս-
աած եւ մի՛ ընդմիջէք... Եւ արտա-
բերէք ձայները ձեր թոքերուն ամ-
բողջ ուժով, ընկերացած՝ ձայնական
ձեր լարերուն: Այսպէս, նայեցէք.
«Փափիյյոն», «էվրէֆա», «Թրաֆալ-
կար», «փափի, փափա»: Այսպէսով,
տաք օդով լեցուած ձայները, որոնք
աւելի թեթեւ պիտի ըլլան, քան շըր-
ջակայ օդը, պիտի ոսաոստեն, պիտի
ոսաոստեն՝ առանց այլեւս խուլե-
րուն ականջները իյնալու վտանդին,
ա՛յն ականջները, որոնք ճշմարիտ վի-
հեր են, դերեղմաննէ՛րը հնչականու-
թեանց: Եթէ դուք աստիճանական

արագութեամբ արտաբերէք բազմա-
թիւ ձայներ, անոնք, բնականօրէն,
պիտի ճանկուտեն զիրար, յօրինելով
այդպէս վանկեր, բառեր՝ և չգոյժ
նախադասութիւններո ինքն՝
պիտի ստեղծեն աւել սկաս
կարեւորութիւն ներկ խըմ-
բաւորումներ, պարզապէս անհամա-
չափ ձայներու նմանութիւններ, զըր-
կըւած բոլոր իմաստներէն, բայց
ճիշդ այդ պատճառով կրնան առանց
վտանդի մնալ օդին մէջ բարձր դիր-
քի մը վրայ: Միայն կ'իյնան ա՛յն
բառերը, որոնք բեռնաւորուած են
նշանակութիւններով, ծանրացած ի-
րենց իմաստներով, որոնք միշտ կը
վերջանան ընկճուելով, կործանե-
լով...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— ... խուլերու ա-
կանջներուն մէջ:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Ճի՛շդ այդ, բայց մի՛
ընդմիջէք... Եւ յոռեդոյն կացու-
թեան մէջ... Կամ ղնդակի պէս պայ-
թելով: Այսպէս ուրեմն, Օրիորդ...
(Աշակերտուիին յանկարծ կը մատնէ
ցաւագին երեւոյթ մը) Ի՞նչ ունիք:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Ակռաս կը ցաւի,
Պարոն:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Ատիկա կարեւորու-
թիւն չունի: Այդքան ոչինչ բաներու
համար պիտի չընդհատենք դործը:
Շարունակենք...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ (որուն երեւոյթը աւե-
լի ու աւելի ցաւագին կը դառ-
նայ) .— Այո, Պարոն:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Անցողակիօրէն ձեր ու-
շադրութիւնը կը հրաւիրեմ բազա-
ձայններու վրայ, որոնք կը փոխեն
իրենց բնոյթը, երբ յարաբերութեան
մէջ մտնեն: Այդ պարադային՝ քերը
կը դառնան յեր, ձերը՝ տերու, ցերը՝
քերու եւ փոխադարձաբար, ինչպէս
ձեզի տալիք հետեւեալ օրինակնե-
րու մէջ:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Ակռաս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Շարունակենք:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Այո:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ .— Ամփոփենք. հնչել սոր-

վերու համար՝ տարիներ եւ տարիներ պէտք են: Շնորհիւ գիտութեան սակայն, այդ վարժութիւնը կրնանք ձեռք ձգել քանի մը վայրկեանէն: Արտարեւելու համար ուրեմն բառերը, ձայները եւ այն ամէնը, ինչ որ կ'ուպէք, գիտցէք, որ պէտք է անդրթօրէն պարպել թոքերուն օդը, ապա դայն փափկօրէն պէտք է անցրնել, թեթեւօրէն հպելով անոնց, ձայնալարերուն վրայ, որոնք, ինչպէս տաւիղները կամ տերեւները հովուն տակ՝ կը սարսոտան, կը տարուբերին, կը թրթոտան, կը թրթոտան, կը թրթոտան, կամ կ'արտասանեն, կամ կը շնջան, կամ կ'ընդհարին, կամ կը սուլեն, կը սուլեն՝ շարժման մէջ դնելով ամէն ինչ՝ լեզուակը, լեզուն, քիմքը, ակռաները...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ակռաս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ.— ...չրթները... ապա՝ բռները դուրս կու դան քիթէն, բերանէն, ականջներէն, ծակտիկներէն՝ իրենց հետ քաջքշելով բոլոր օրկանները, դորս թուեցինք, արմատախրլաժ, ուժեղ թոխքի մը մէջ, վեհաշուք, որ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ա'յն՝ դոր, սխալմամբ, կը կոչեն ձայն, դառնալով երգ, կամ վերածուելով համանուազային սարսափելի փոթորիկի մը, ամենատարբեր ծաղիկներու հրախաղութեամբ մը, ատամնային, ակնային, քմային եւ ուրիշներ, երբեմն շոյող, երբեմն դառն կամ բուռն:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Այո, Պարոն, ակռաս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ.— Շարունակենք, շարունակենք: Ինչ կը վերաբերի նոր-սպանական լեզուներուն, անոնք իրարու այնքան մօտիկ աղղականներ են, դորս կարելի է նկատել առաջին կարգի դարմիկներ: Մնաց որ, անոնք ունին նոյն մայրը.— սպաներէնը, Է բաղաձայնով մը: Ահա թէ ինչու այնքան օգտակար է դանոնք դատորոշել մէկը միւսէն: Ահա թէ ինչու այնքան օգտակար է լաւ հնչելը, զգուշութիւնը՝

հնչական սխալներէն: Հնչիւնը է՞նքը առանձին լեզու մը կ'արժէ: Հնչելու զէշ վարժութիւնը կրնայ քեզ խաղի բերել: Այդ կապակցութեամբ, թոյլ տուէք ինծի, փակազիծի մէջ, ձեզ մասնակից դարձնել անձնական յիշատակի մը: (Հանգիստի թեթեւ պահ մը, երբ Փրոֆեսէօրը վայրկեան մը կը տարուի մտաբերել իր յիշատակները, դէմքը կը մեղմանայ, արագ կը գտնէ ինքզինք) **Շատ երիտասարդ էի, զրեթէ տղեկ մը: Կը կատարէի գինուորական ծառայութիւնս: Մեր գորադունդին մէջ ունէի ընկեր մը, որ հնչելու բաւական լուրջ թերութիւն մը ունէր, չէր կրնար ճիշդ հնչել Բ դիրը: Բի փոխարէն կ'ըսէր Բ: Այսպէս, փոխանակ ըսելու՝ Fontaine, ես պիտի չխմեմ քու ջուրէդ, կ'ըսէր՝ Fontaine, ես պիտի չխմեմ քու ջուրէդ:**

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Այո, ակռաս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ (յանկարծօրէն փոխելով խօսելու եղանակը՝ բիրտ ձայնով).— **Շարունակենք:** Նախ ճշդենք նմանութիւնները՝ աւելի լաւ ըմբռնելու համար ա'յն նրբերանդները, որոնք բոլոր այդ լեզուները կը զանազանեն իրարմէ: Տարբերութիւնները երբեք ըմբռնելի չեն անիրազեկ անձերուն: Այսպէս, բոլոր այդ լեզուներուն բոլոր բռները...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ահ այո՞... Ակռաս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ.— Շարունակենք... միշտ նոյնն են, ինչպէս նաեւ բոլոր վերջաւորութիւնները, բոլոր նախադաս մասնիկները, բոլոր յետադաս մասնիկները, բոլոր արմատները...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Բռներուն արմատները քառակուսի՞ են:

ՓՐՈՑԵՍԷՕՐԸ.— Քառակուսի կամ խորանարդ: Նայած:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ակռաս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Շարունակենք: Այսպէս, օրինակ մը տալու համար ձեզի, որ պարզապէս լուսաբանութիւն մըն է, առնենք Front բառը:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ինչո՞վ առնենք դայի:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Ինչո՞վ որ կ'ուզէք, կը բաւէ, որ կարենաք առնել, բայց մա'նաւանդ մի ընդմիջէք:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ակոսս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Շարունակենք... Ըսի. «Շարունակե'նք»: Առնենք ուրեմն Front բառին Ֆրանսերէնը: Առի՞ք:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Այո, այո: Եղաւ: Ակոսներս, ախոսներս...

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Front բառը արմատ է Frontispice բառին մէջ: Անիկա արմատ է նաեւ effronté բառին մէջ: «Ispic»ը յետադաս է եւ «ef»ը՝ նախադաս: Զանոնք արմատ կը կոչեն, անոր համար, որ չեն փոխուիր: Չեն ուղեր փոխուիլ:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ակոսս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Շարունակենք: Շո'ւտ: Այդ նախադասները ծագումով սպանական են, կը յուսամ, որ նկատեցիք ատիկա, այնպէս չէ՞:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ա՛հ, ես միայն դիտեմ, թէ ախոս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Կրցաք նմանապէս նըշմարել, որ անոնք չէին փոխուած Ֆրանսերէնի մէջ: Էհ, յա՛ւ, Օրիորդ, ոչ մէկ բան կրնայ այլեւս դանոնք փոխել՝ ո՛չ լատիներէնի մէջ, ո՛չ ռումաներէնի, ո՛չ նոր-սպաներէնի, ո՛չ սպաներէնի, ո՛չ իսկ արեւելեանի մէջ. Front, Frontispice, effronté, միշտ նոյն բառը, անփոփոխելիօրէն նոյն արմատով, նոյն յետադասով, նոյն նախադասով՝ յիշատակուած բոլոր լեզուներուն մէջ: Եւ ատիկա միշտ նոյնն է՝ բոլոր բառերուն համար:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Բոլոր լեզուներուն մէջ այդ բառերը նո՞յն բանը կ'ուղեն ըսել: Ակոսս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Բացարձակօրէն: Մնաց որ, ատիկա աւելի ծանօթութիւն մըն է, քան բառ մը: Ամէն պարադայի, դուք ունիք միշտ նոյն նշանակութիւնը, նոյն կազմութիւնը, հնչական նոյն կառոյցը՝ իմանալի բոլոր բառերուն համար, բոլոր լեզուներուն մէջ: Որովհետեւ նոյն ծանօթութիւնը կը բացատրուի մէկ եւ միեւնոյն բառով, ինչպէս նաեւ իր հոմանիշները, բոլոր երկիրներուն մէջ: Մոռցէք ուրեմն ձեր ախոսները:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ակոսս կը ցաւի: Այո, այո՛ եւ այո՛:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Լաւ, շարունակենք: Ձեզի ըսի շարունակենք... Փրանսերէն ինչպէ՞ս կ'ըսէք, օրինակի համար, մեծ մօրս վարդերը այնքան դեղին են, որքան դեղին է մեծ հայրըս, որ ասիացի էր:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Կը ցաւի, կը ցաւի, ախոսս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Շարունակենք, շարունակենք, ըսէք յամենայնդէպս:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Փրանսերէնո՞վ:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Փրանսերէնով:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ի՛հ, ... ինչ ըսեմ Ֆրանսերէնով. մեծ մօրս վարդերը...

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Նոյնքան դեղին են, որքան մեծ հայրս, որ ասիացի էր...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Էհ լա՛ւ, պիտի ըսենք, Ֆրանսերէնով, կը կարծեմ, վարդերը... Իմ... Ֆրանսերէնով ինչպէ՞ս կ'ըսեն մեծ մայր:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Փրանսերէնո՞վ: Մեծ մայր:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Մեծ մօրս վարդերը նոյնքան դեղին են, որքան... դեղին են, Ֆրանսերէնով «դեղին» կ'ըսուի:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Այո, անշուշտ:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Որքան դեղին կ'ըլլար մեծ հայրս, երբ կը ջղայնանար:

ՓՐՈՑԵՍԷՆՐԸ.— Ոչ... որ ա...

Front — фронт — ճակատ
Frontispice — фронтиспису — շէնքի ճակատ
Effronté — էфронтэ — լիբբ

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— . . . սիւսցի էր . . . Ակ-
ոսս կը ցաւի :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Այդ է :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Կը ցաւի . . .

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Ակոսոյ . . . կարեւորու-
թիւն չունի . . . Շարունակենք : Այժմ
Թարգմանեցէք նոյն նախադասու-
թիւնը սպաներէնի , ապա՝ նոր-սպա-
ներէնի . . .

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Սպաներէն . . . անի-
կա պիտի ըլլայ . մեծ մօրս վարդե-
րը նոյնքան դեղին են , որքան դեղին
էր մեծ հայրս , որ ասիացի էր :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Ո՛չ : Սխալ է :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Եւ նոր-սպաներէ-
նով . մեծ մօրս վարդերը նոյնքան
դեղին են , որքան մեծ հայրս , որ աս-
սիացի էր :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Սխալ է : Սխա՛լ է :
Սխա՛լ է : Դուք հակառակը կ'ընէք ,
սպաներէնը կը դործածէք նոր-սպա-
ներէնի տեղ , եւ նոր-սպաներէնը՝
սպաներէնի տեղ . . . Ա՛հ , . . . ո՛չ ,
ընդհակառակն է . . .

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Ակոսս կը ցաւի :
Դուք ձեզ խառնաչփոթութեան մէջ
կը ձգէք :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Դո՛ւք էք , որ զիս խառ-
նաչփոթութեան մէջ կը ձգէք : Ուշա-
դիր եղէք եւ նոթեր առէք : Ես պիտի
ըսեմ ձեզի նախադասութիւնը սպա-
ներէն , ապա՝ նոր-սպաներէն եւ ,
վերջապէս , լատիներէն : Նոյնը պի-
տի կրկնէք իմ ետեւէս : Ուշադրու-
թիւն , որովհետեւ նմանութիւնները
մեծ են : Ասոնք նոյնօրինակ նմանու-
թիւններ են : Մտիկ ըրէք , լաւ հետե-
ւեցէք . . .

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Կը ցաւի . . .

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Ակոսոյ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Շարունակենք . . .
Ա՛հ . . .

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— . . . սպաներէն՝ մեծ
մօրս վարդերը նոյնքան դեղին են ,
որքան մեծ հայրս , որ ասիացի էր .
լատիներէն՝ մեծ մօրս վարդերը նոյն-
քան դեղին են , որքան մեծ հայրս ,
որ ասիացի էր : Ըմբռնեցի՞ք տարբե-

րութիւնները : Թարգմանէ՛ք ասի-
կա . . . սոմաներէնի :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— . . . ինչպէ՞ս կ'ըսեն
roses սոմաներէն :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Բայց «roses» , «ռո՛ս» :
ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— «Roses» չէ՞ : Ա՛հ ,
ակոսս որբա՛ն կը ցաւի :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Բայց ո՛չ , բայց ո՛չ ,
քանի որ «roses» արեւելեան թարգ-
մանութիւնն է Ֆրանսերէն «roses»
բառին , սպաներէնով «roses» , հաս-
կըցա՞ք . Սարաանափալերէն «ro-
ses» . . .

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Ներեցէք ինծի , Պա-
րոն , բայց . . . Օ՛հ , չհասկցայ տար-
բերութիւնը՝ քանի որ ակոսս կը ցա-
ւի :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Սակայն եւ այնպէս
չատ պարզ է : Շատ պա՛րզ : Ունենա-
յու համար որոշ փորձառութիւն մը ,
եւ դործնական փորձառութիւն մը
այս տարբեր լեզուներուն մասին ,
այնքան տարբեր , հակառակ անոր ,
որ անոնք կը ներկայացնեն բոլորո-
վին նոյնօրինակ նկարագիրներ : Ես
պիտի ջանամ տալ ձեզի բանալի
մը . . .

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Ակոսս կը ցաւի . . .

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Այդ լեզուները զատո-
րոշող բառերը չեն , որ նոյնն են բա-
ցարձակօրէն , ո՛չ ալ նախադասու-
թիւններու կառոյցը , որ նոյնն է ա-
մէնուրեք , ո՛չ ալ հնչականութիւնը ,
որ տարբերութիւններ չի ներկայա-
ցըներ , ո՛չ ալ կշռոյթը լեզուին . . .
ինչ որ կը զատորոշէ զանոնք . . . զիս
մտիկ կ'ընէ՞ք :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Ակոսս կը ցաւի :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Զիս մտիկ կ'ընէ՞ք , Օ-
րիո՛րդ : Ա՛հ , պիտի ստիպուինք բար-
կանալ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ .— Կը ասողակացնէք
զիս , Պարոն : Ակոսս կը ցաւի :

ՓՐՈՑԵՍԻՑՈՐԸ .— Աստուածնիդ սիրէք :
Զիս մտի՛կ ըրէք :

Rose — բոգ — վարդ

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Է՛հ լաւ... լաւ...
այո... այո... շարունակեցէք...

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Ինչ որ զանոնք իրարմէ
կը դատորոշէ, մէկ կողմէ սպաներէնն
է, Է բաղաձայնով մը, իրենց մայ-
րը, միւս կողմէ...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ (դէմքը ծամածռե-
լով).— Միւս կողմէ ի՞նչ է:

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Անպատում բան մըն է,
այնպիսի՛ անպատում բան մը, զոր
կարելի է ըմբռնել երկար ժամանակ
ետք միայն, շատ ցաւազին ճիղով եւ
շատ երկար փորձառութենէ մը յե-
տոյ...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ա՛հ:

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Այո, Օրիորդ: Կարելի
չէ ձեզի տալ որեւէ օրէնք: Պէտք է
հոտառութիւն ունենալ, եւ յետոյ՝
ա՛յդքան միայն: Բայց հոտառութիւն
ունենալու համար պէտք է ուսում-
նասիրել, ուսումնասիրել եւ դա՛րձ-
եալ ուսումնասիրել:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ակռաս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Այսուհանդերձ, կան
քանի մը մասնաւոր պարագաներ,
երբ բառերը, մէկ լեզուէն միւսը,
տարբեր են... բայց կարելի չէ
մեր գիտցածը անոնց վրայ խարըս-
խել, որովհետեւ այդ պարագաները,
այսպէս կոչուած, բացառիկ պարա-
գաներ են:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ա՛հ, այո՞... Պա-
րոն, ահա՛ս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Մի՛ ընդմիջէք: Զիս մի՛
բարկացնէք: Զիս ինձմէ մի՛ հանէք:
Կ՛ըսէի ուրեմն... Ա՛հ, այո՛, բացա-
ռիկ պարագաներ... այսպէս կոչ-
ուած՝ դիւրին տարբերութիւններ...
կամ դիւրըմբռնելի տարբերութիւն-
ներ... կամ հեշտ... եթէ կը սի-
րէք... կը կրկնեմ. եթէ կը սիրէք,
որովհետեւ կը հաստատեմ, որ զիս
մտիկ չէք ըներ այլեւս...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ակռա՛ս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Ըսի ուրեմն. կարգ մը
արտայայտութիւններու պարագա-
նին, ընթացիկ գործածութեան մէջ
որոշ բառեր մէկ լեզուէն միւսը կը

տարբերին ամբողջութեամբ, որքան
ալ գործածուած լեզուն, այդ պարա-
դային, զգալիօրէն աւելի դիւրին ըլ-
լայ զատորոշել: Տամ ձեզի օրինակ
մը. Մարիտի մէջ գործածուող նոր-
սպաներէն սա հռչակաւոր արտայայ-
տութիւնը. «Իմ հայրենիքս նոր-Ապա-
նիան է» իտալերէնի մէջ կը դառ-
նայ. «Իմ հայրենիքս...»

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Նոր-Ապանիան է»:

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Ո՛չ. «Իմ հայրենիքս
Իտալիան է»: Ըսէք ինձի ուրեմն,
պարզ հետեւողութեամբ մը, ինչպէ՞ս
կ՛ըսէք Իտալիա Ֆրանսերէնով:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Ակռա՛ս կը ցաւի:

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Այնուամենայնիւ, շատ
պարզ է. Իտալիա բառին համար Ֆը-
րանսերէնի մէջ ունինք Ֆրանսա բա-
ռը, որ ճշգրիտ թարգմանութիւնն է:
Իմ հայրենիքս Ֆրանսան է: Եւ Ֆը-
րանսան արեւելեանով՝ Արեւելք: Իմ
հայրենիքս Արեւելքն է: Եւ Արեւել-
քը փորթուղալերէնով՝ Փորթուղալ:
Արեւելեան բացատրութեամբ՝ իմ
հայրենիքս Արեւելքն է կը թարգման-
ւր ուրեմն փորթուղալերէնով հետեւ-
եալ ձեւով. իմ հայրենիքս Փորթու-
ղալն է: Եւ այսպէս յաջորդաբար...

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆ.— Լա՛ւ: Լա՛ւ: Կը ցա-
ւի՛...

ՓՐՈՑԵՍԷՍՈՐԸ.— Ակռադ, ահադ, ահ-
ռաներդ... Պիտի քաջեմ զանոնք, ի՛ն-
քըս: Ուրիշ օրինակ մը եւս: Առնենք
մայրաքաղաք բառը, մայրաքաղաքը
ունի, ինդրոյ առարկայ լեզուներուն
համաձայն, տարբեր իմաստ մը: Այ-
սինքն՝ եթէ սպանացի մը ըսէ. ես կը
բնակիմ մայրաքաղաք, մայրաքաղաք
բառը երբեք չի տար այն իմաստը,
ինչ որ կը հասկնայ փորթուղալի
մը, երբ ինք եւս կ՛ըսէ. ես կը բնա-
կիմ մայրաքաղաք: Աւելի զօրաւոր
պատճառ ունին նոյնը չհասկնալու
Ֆրանսացի մը, նոր-սպանացի մը,
ռումանացի մը, լատին մը, կամ
սարտանափալցի մը... Այն վայր-
կեանէն, որ կը յսես, Օրիորդ, Օ-
րիորդ, ասիկա կ՛ըսեմ ձեզի համար,

խելոյր անիծես : Ա՛յն վայրկեանէն , որ կ'իմանաք «Ես կը բնակիմ մայրաքաղաքը» բացատրութիւնը , դուք անմիջապէս ու գիւրութեամբ պիտի դիտեաք , թէ անիկա սպաներէն է կամ սպաներէն , նոր-սպաներէն , Ֆրանսերէն , արեւելերէն , ռումաներէն , յատիներէն , ոչովհետեւ կը բաւէ գուշակել , թէ ո՞րն է ուտանը , ուր կը մտածէ նախադասութիւնը արտասանողը . . . այն վայրկեանին իսկ , երբ զայն կ'արտասանէ . . . Բայց ասանք մտաւորապէս միակ ճշգրիտ օրինակներն են , զորս կրնայի տալ ձեզի . . .

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Ա՛հ , հո՛ւ : Ակո՛ւ . . .

ՓՐՈՑԵՍԷՍՆԵՐԸ .— Լռութի՛ւն : Կամ կը ջախջախեմ ձեր դանկը :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Փորձեցէք ուրեմն , կռուարա՛ր :

Փրոփեսէօրը կը բռնէ անոր դաստակը եւ կ'ուրբէ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Ա՛յ :

ՓՐՈՑԵՍԷՍՆԵՐԸ .— Հանդարտ պահեցէք ձեզ : Ո՛չ մէկ բառ :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ (լացակումած) .— Ակո՛ւ . . . կը ցաւի . . .

ՓՐՈՑԵՍԷՍՆԵՐԸ .— Ամէնէն . . . ինչպէս պիտի ըսէի . . . ամէնէն ապշեցուցիչ բանը . . . այո՛ . . . բառն է . . . ամէնէն ապշեցուցիչ բանը այն կոյտ մը մարդերն են , որոնք որեւէ զարգացում չունենարով հանդերձ , կը խօսին այդ տարրեր լեզուները . . . կը հասկնա՞ք : Ի՞նչ ըսի :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— . . . «Կր խօսին այդ տարրեր լեզուները : Ի՞նչ ըսի» :

ՓՐՈՑԵՍԷՍՆԵՐԸ .— Բախտ ունեցաք . . . Ժողովարդի մարդերը կը խօսին սպաներէն , լեցուն՝ նոր-սպաներէն բառերով , զորս չեն զգար , հաւատարմով , որ յատիներէն կը խօսին . . . կամ՝ կը խօսին յատիներէն , լեցուն՝ արեւելեան բառերով , հաւատարմով , որ կը խօսին ռումաներէն , կամ սպաներէն , նոր-սպաներէն , լեցուն՝ նոր-սպաներէն բառերով , հաւատարմով , որ կը

խօսին սարաւանախալերէն , կամ սպաներէն . . . Ձիս կը հասկնա՞ք :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Այո՛ : Այո՛ : Այո՛ : Այո՛ : Ի՞նչ կ'ուզէք աւելի . . .

ՓՐՈՑԵՍԷՍՆԵՐԸ .— Առանց լրբանալու , սիրունիկա , զգո՛ւշ . . . (բարկութեամբ) Բայց տարօրինակութիւններուն ծայրագոյնը ա՛յն է , Օրիորդ , որ ոմանք , օրինակի համար , լատիներէնի մէջ , զոր կ'ենթադրեն սպաներէն , կ'ըսեն . «Ես կը տառապիմ միաժամանակ երկու լեարդներէս» , ուղղելով խօսքը Ֆրանսացիի մը , որ չի գիտեր ո՛չ իսկ մէկ բառ սպաներէն , բայց այս վերջինը կը հասկնայ ա՛յնքան , որ կարծես անիկա իր մայրենի լեզուն ըլլար : Մնաց որ , ան կը կարծէ , թէ անիկա իր մայրենի լեզուն է : Եւ Ֆրանսացին կը պատասխանէ Ֆրանսերէնով . «Ես եւս , Պարոն , կը տառապիմ իմ լեարդներէս» , եւ ատիկա կատարելապէս հասկնալի կ'ըլլայ սպանացիի մը կողմէ , որ կ'ունենայ ա՛յն յատակ տպաւորութիւնը , որ զուտ սպաներէնով է , որ պատասխան տրուեցաւ իրեն , եւ խօսուածը սպաներէն է . . . Երբ , իրականութեան մէջ , անիկա ո՛չ սպաներէն է , ո՛չ Ֆրանսերէն , այլ լատիներէն է՝ նոր-սպաներէնի եղանակով . . . Ուրեմն հանդիստ պահեցէք դուք ձեզ , Օրիորդ , մի՛ շարժուէք այլեւս ձեր սրունքները , ոչ ալ ոտքերով դետինը դոփեցէք :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Ակո՛ւ . . . կը ցաւի :

ՓՐՈՑԵՍԷՍՆԵՐԸ .— Ինչպէս կը պատահի , որ առանց գիտնալու , թէ ո՛ր լեզուն կը խօսին , կամ նոյնիսկ հաւատարմով , որ իւրաքանչիւրը ուրիշ լեզու մը կը խօսի , ժողովուրդին մարդերը այնուամենայնիւ իրար կը հասկնան :

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ .— Ատիկա զիս եւս կը զարմացնէ :

ՓՐՈՑԵՍԷՍՆԵՐԸ .— Ատիկա պարզապէս անբացատրելի հետաքրքրութիւններէն մէկն է ժողովուրդին կողմից փորձառութեան — չփոթել զորձառութեան հետ , — փարատօք մը ,

անխմատատաթիւն մը, մարդկային
 բնութեան ազատագործիւններէն մէ-
 կը: Բնագոյն է, պարզապէս, մէկ բա-
 ստի — ինքն է, որ կը խաղայ հոս:
ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ. — Հա': Հա':

ՓՐՈՑԵՍԻՅՈՐԸ. — Այսքան շարժարուած
 տանս՝ փոխանակ ճանճերուն թռիչ-
 քը դիտելու՝ աւելի լաւ պիտի ընէիք
 աւելի ուշագիւր ըլլալ փորձելով...
 Ես չէ, որ պիտի ներկայանամ մաս-
 նակի տորթորայի մրցանքին... Ես
 ինքս անցուցած եմ այդ քննութիւ-
 նը՝ բաւական առաջ... Ինչպէս նաեւ
 ամբողջական տորթորայի քննութիւ-
 նըս, առաւել՝ դեր-ամբողջական վը-
 կայականիս քննութիւնը: Ուրեմն չէ՞ք
 հասկնար, որ ես ձեր բարիքը կը կա-
 մենամ:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ. — Ահռա՛ս կը ցաւի:
ՓՐՈՑԵՍԻՅՈՐԸ. — Անկի՛րթ... Բայց այս-
 պէս կարելի չէ շարունակել, կարե-

լի չէ՛, կարելի չէ՛, կարելի չէ՛...
ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ. — Ես... ձեզ... մահկ
 կ'ընեմ...

ՓՐՈՑԵՍԻՅՈՐԸ. — Ա՛հ, այդ տարբեր լե-
 ցուները դատորոշել սորվելու հա-
 մար, ըսի ձեզի, թէ փորձէն աւելի
 լաւագոյն միջոց չկայ... Առաջա-
 նանք կարդով: Ես պիտի փորձեմ ձե-
 զի սորվեցնել դանակ բառին բոլոր
 թարգմանութիւնները:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒ ՀԻՆ. — Ինչպէս դուք կ'ու-
 ղէք... Ամէնէն ետքը...

ՓՐՈՑԵՍԻՅՈՐԸ (կը կանչէ Սպասուհին). —
 Մարի՛, Մարի՛: Չի դար... Մարի՛,
 Մարի՛... Տե՛ս, Մարի՛ (Ան կը բա-
 նայ դուռը, աջին) Մարի՛...

Դուրս կ'ելլէ:
 Աշակերտուհին քանի մը վայրկեան
 առանձին կը մնայ, ակնարկը՝ պա-
 րապին, ապուշցած երեւոյթով:

(Շար. 2)

ԷՅՈԺԻՆ ԻՈՆԵՍՔՕ

Փ. Հ Ե Ր Ա Ն Ե Ա Ն

Մ Տ Ա Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Այս սոսուտ,
 Ինչպէս ամէն սասուտ,
 Սեղանիս թէ գիրքիս առջեւ,
 (Ուր գիշերային հանապարհներու լուռ դաշնաւորած
 Լոուրեան երգը կ'ունկնդրեմ),
 Միջատ մը անսիրտ
 Զիս անդադար կը խայթէ
 Ու կը մղէ կռիւի:
 Զինք սպաննելու կիրքով բորբոքած՝
 Այս ֆանիերորդ անգամն է ահա
 Ինքզինքն կ'ապտակեմ
 Զախաւերօրէն:
 Այս սոսուտ՝
 Մեր կռիւէն ետք նորէն,
 Գրասեղանիս անկիւնը թառած,
 Կարծես խելօքած
 Եւ կամ ինձ տուած բիւր ապտակներէն քիչ մը խղճահար,
 Զիս կը դիտէ ան անթարթ.
 Ու այդ պահուն,
 Երբ լոուրիւնն ամէնուր իր գանգերը կը դողանջէ մեղմօրօր,
 Տանջահար մտքիս խոռ մը տանջահար
 Զեւաւորման դժուարահան արարին մէջ կ'արարուի,
 Թռիչք կ'աննէ
 Ու ապշահար հարց կու տայ,
 Թէ ֆաղափն մէջ հնաբոյր
 Մարդերն որքա՞ն հնաբոյր են,
 Ու եղանակն ի՞նչ է արդեօք յիշողութեան օրացոյցին արձանագրուած,
 Զմեռն որքա՞ն ամառ ունի իր ճիւղածածկ կրակներուն մէջ թաղուած,
 Գարունն արդեօք՝ իր ծառերուն ու մարգերուն մէջ կանաչ՝
 Որքա՞ն աշուն է պահած:
 Յետոյ, յանկարծ,
 Սեղանիս անկիւնէն լուռ կը նայիմ
 Ու կը տեսնեմ
 Մոռացումիս երբեմնի միջատը հուր ալ չկա՞յ,
 Կարծես երբեք չէ եղած...

Ն Ա Ջ Տ Է Ր Ս Ա Ր Գ Ի Ս Ե Ա Ն

Անժէլ նստած էր անկողինին մօտ եւ
Պետիկ կը խօսէր բժիշկին հետ:

— Վիճակը անյոյս է, — կ'ըսէր ան
վճռական:

Գիւղի մը անկիւնն էին անոնք: Երե-
ւոյն: Յովիկ փոքր էր ու կը սիրէր աշ-
խարհի այս գեղեցիկ դէմքը: Իրենց տու-
նը, միայարկ, ինքնատիպ այն տուներէն
էր, ոյտնց կը հանդիպինք հին ու արհա-
մարհուած գիւղերու մէջ: Հոս բնութիւ-
նը այնքան մօտ էր իրենց, նարնջենիին
երկար նիւղերը մօտեցած էին տան պա-
տուհաններուն, վարը՝ տարածուած էր
ծովը եւ քիչ անդին լեռներու փէշերը կը
սկսէին քառիկ դաշտին: Յովիկի համար
բնութիւնը գիրքերու մէջ պատկերագրող
նկարներով գծագրուած պատկեր մը չէր,
այլ շարժուն ներկայութիւն, որ տեսակ
մը կախարդական գրաչուրքեամբ կը լե-
ցընէր սնոր փոքր աշխարհը:

Չմբան ցուրտ ու փոքրոքկա գիշեր-
ները ան կը մտնէր իր մօր սեկեակը եւ
ականջը պատուհանին մօտեցնելով մտիկ

ՊԱՐԱՊԸ

կ'րնէր ծովէն եկող խուլ ձայները եւ սասկում մը կը պատէր հոգին: Եւ արեւածագին, բակին մէջ կեցած կը դիտէր ծովը ու մօտակայ բահինէն բարձրացող գոբներուն կոկոնցը կը հրաւիրէր զինքն զէպի փոքր կենդանիներու աշխարհը: Հապա շոգեկա՞նք՝ այդ հսկայ, իրաւ, շարժուն մեքենան, որ ամէն օր միեւնոյն ժամուն կ'անցնէր իրենց տան բովէն: Անոր երկար սուլոցը կը պատուէր երկինքը եւ փոքր վակոնները, ցնցուելով, օրօրուելով կը փաշէին զիրար, իրենք զիրենք տեղաւորած երկու երկար ու անվերջանալի թուող գիծերու մէջ: Բոլորը կը սպասէին այդ կենսունակ առարկային ժամանման: Կը նմանէր դուռը զարնող մտերիմ ընկերոջ մը, որ ամէն օր կուգայ ու կ'անցնի: Յովիկ՝ հագիւ լսած անոր զիլ ու հեռաւոր սուլոցը, կը նետուէր դուրս ու աչքերը կը դարձնէր այդ նեղ ու երկար գիծերուն կողմը մինչեւ մօտենար անիկա ու անիւները հետզհետէ գլորէին գիծերուն վրայ եւ վակոնները հետեւէին աւագամասին, կենդանիով, առարկայով եւ յաճախ մարդով լեցուն: Կը մնար տափուքիւն եւ ծովս, մինչ Յովիկ ձեռքը ոտներով կը պոռար՝ «Պա՛յ...»

Բժիշկին հեռանալէն ետք, Պետիկ կեցած էր պատուհանին մօտ, ուրկէ կարելի էր նկատել երկաթուղիները:

Յաճախ տղան հարցուցած էր.

— Հայրիկ, շոգեկառքը ո՞ւր կ'երթայ:

— Հեռո՛ւ, շատ հեռո՛ւ տեղ մը, — կը բացատրէր հայրը ու կը նայէր գաւկին կորսուած աչքերուն:

— Հապա ինչո՞ւ ամէն օր ետ կուգայ:

— Որովհետեւ քեզի կը կարօտնայ, — կ'ըսէր ինք ծիծաղելով ու տղան գոհունակութեամբ կը ժպտէր:

Յանկարծ Անժէլ ճչաց ու ոտքի ելաւ...

Պետիկ մօտեցաւ անկողնին ու գրկեց տղան...

Սենեակէն ներս վագեցին դրացիները...

Յովիկ մեռած էր...

Անժէլը եւ ինք վերադարձան տուն: Կիւր տատամտաւ փայլերով մօտեցաւ արոտին ու նստաւ: Պետիկ մնաց սափ: Տան մէջ կարծես ստուեր մը կար. զիրենք բաժնող եւ անընդհատ շրջող ստուեր մը, որուն ներկայութիւնը տեսակ մը լարուածութիւն կը ստեղծէր իրերուն միջեւ:

Կիւր արոտին նստած, լուռ, կը դիտէր սենեակին ամայութիւնը: Անոր դէմքը պատկերի մը կերպարանք ստացած էր: Ինք շրջեցաւ տան մէջ եւ զգաց, թէ տունը աւերակի մը նմանութիւնը ունի: Անձայն պատեր կային հիմա, որոնց օր մը հովի նման զարնուած էր ծիծաղը: Պատուհանէն դուրս կարելի էր տեսնել շոգեկառքին սպասող գուարթ երեխաները: Եթէ տղան հոս ըլլար, պիտի վագէր վար, անոնց մօտ ու սպասէր իր սիրելի բարեկամին, որ հեռուէն սուլելով պիտի գար ու լեցնէր անոր մանուկի աշխարհը: Սակայն այդ բոլորէն հեռացած էր ան հիմա, դարձած անխօս, անկենդան իր, որ տարիներու իր բերած երջանկութենէն ետք, կը հանգչէր գիւղի մը փոքր անկիւնին մէջ: Անվերադարձ: Իսկ շոգեկառքը փիչ ետք պիտի գար, միօրինակօրէն անցնէր՝ առանց իսկ նկատելու ամէն օր իր վերադարձին սպասող տղուն բացազանչութիւնը: Եւ որքան ծանր էր ընդունիլ այդ անտարբեր ներկայութիւնը՝ շոգեկառքին ներկայութիւնը այսօր ծանրը եւ յուզիչ չէր թուած Պետիկին երբեք: Սարսուռ մը անցաւ մարմնէն: Անհամբերութիւն մը ծնաւ մէջը եւ պատուհանին դէմ կեցած սկսաւ սպասել: Կը սպասէր նաեւ կիւր, այդ արձանացած ու սերերու մէջ կորսուած կիւր՝ անխօս, կը սպասէր հեռուէն գալիք ձայնի մը: Անոնք իրենց դէմքերուն վրայ մանուկի մը անմեղութիւնը ունէին եւ իրենց գաւկին փոխարէն հիմա իրենք կը սպասէին այդ մեծ ու իրաւ խաղաղիքին ժամանման:

Հեռուէն լսուեցաւ զիլ սուլոցը մեքենային: Հետզհետէ մօտեցող, բարձրա-

գրեցի ձեռքով ինչ որ տեսնեցի ինձ մտածելով զայն զայն զայն էր: Փողոցը սկսեց ինձ հետևել: Բացառական շուքի մեջ, անթիվներ ծանր հեռի:

Իր ստեղծողները մրհուրար... .

Երբ քուռ տեղէն ու մտեցաւ պատահումին: Ամուսինը նայեցաւ այդ սեւերու մէջ երկարող ներմակ դէմէին: Ի՞նչ կար անոր գիծերուն մէջ, փոքր մեռած տղայ մը, թէ ապրող ու շնչող կին մը: Անդիէն կարելի էր զգալ վակոններուն հեւացող շունչին մտեցումը: Մա՞հը: Այս մտեցող շոգեկա՞ռքն էր, որ գիծերէն դուրս կու գար եւ կ'իջնէր իրենց դատարկ հոգիներէն ներս:

Պետիկ փաթթուեցաւ սեւագետստ կընոջ, մինչ շոգեկառքը կ'անցնէր փողոցէն, վակոն առ վակոն նեղակելով ամառայինը եւ իրենք, մահուան սարսափէ մը վարակուած իրար այդպէս գրկած՝ կը հետեւէին անոր, որ անտարբերօրէն կ'անցնէր, իր ետին ձգելով փոքր տղու մը յիշատակը:

**

Գիւղը Պետիկէն բան մը խլած ու քաղած էր իր մէջ: Երէկին կեանքով լեցուն իր տունը դարձած էր տառապանքի անկիւն մը: Կինը, Անժէլ, կը թուէր ըլլալ մահուան աղբիւր: Ամէն անգամ, որ մտեանք անոր՝ կը կարծէր, թէ անոր սեւ զգեստը պիտի ժպտի, աչքերը պիտի փայլին կեանքով ու ան պիտի խօսի Յովիկին լեզուով, որ յաճախ կ'ըսէր.

— Հայրիկ ես այստեղը շատ կը սիրեմ:

Եւ իբրք, ան կը սիրէր այս շատ ազատ անկիւնը, պարզ ու բարի գիւղացիները, շարժող կանաչութիւնը, լուսիւնը, խօսող թռչունները եւ գիշերուան մէջ լսուող աղուէսներու խոր ու կախարդական ձայները:

Սակայն օրերը խլած էին իրմէ ամէն բան: Անժէլ գաւկին կորուստին ծանրութիւնը հանդարտօրէն գրկած կը գրադէր

իր տան նեղ աշխարհով, իսկ Պետիկ հետըզհետէ ատելութեամբ մը կը լեցուէր այս տխուր ու ցուրտ անկիւնին հանդէպ ու ակամայ հեռանալով՝ կը սկսէր շրջիլ գիւղին մէջ:

Հետըզհետէ մտերմացաւ շրջապատին հետ: Տուները, անցորդները, փողոցի շուններն ու կատուները, անկիւններու վերայ գետեղուած աղբիւր մը կամ Աստուածածնի փոքր մատուռ մը սկսան յըստակօրէն գծագրուիլ իր երեւակայութեան մէջ: Այդ բոլորը տեսնելը ամէնօրեայ պահանջքի կը վերածուէր երթալով, ու կը լայննային սահմանները, շրջագայութեան ծիրը կը տարածուէր ու ան հետըզհետէ կը հեռանար տունէն:

Երեկոյ մը, քաղց մինչեւ փողոցին ծայրը: Նեղ, փոշոտ փողոցը ու դէմը տարածուող հորիզոնը թեթեւութիւն մը կը տարածէին իր ծանր հոգիէն ներս: Փողոցը կը վերջանար հոս ու անկէ անդին կը բաժնուէր նեղ արահետ մը: Ոտքի հետքեր գծուած էին հողին վրայ: Ուրեք շարունակել եւ մտաւ արահետին մէջ. դարձադարձիկ ու նեղ էր մամբան, հազիւ կրնար անցնիլ: Ուշ էր, տուններու աղօտ լոյսեր սկսած էին վառիլ ու կը մնային ետին, իրմէ բաւական հեռու: Գրաւչութիւն մը կար մթնոլորտին մէջ, անուշ բոյր մը կը պարէր օդին մէջ: Կը շարունակէր քաղցի, խորհելով նեղ արահետին ու լայն, տարածուն հորիզոններու մասին: Հեռուն կարելի էր նշմարել փոքր տուն մը. անգոյն լոյսով գծագրուած միայնակ տուն մը, որ դղեակի մը տպաւորութիւնը կը ձգէր իր վրայ այս հմայող իրիկնամուտին խաղաղութեան մէջ: Արահետը կ'երկարէր դէպի հոն եւ Պետիկ կը շարունակէր իր մամբան: Բաւական մտեցած էր, երբ կեցաւ: Ո՛չ ձայն կար, ոչ շարժում: Դուրսը, բակին մէջ, աթոռին վրայ հանդարտօրէն նստած էր աղջիկ մը ու կը դիտէր իջնող մթնօրէնը եւ հետըզհետէ անհետացող գիւղը: Յանկարծակի երջանկութիւն մը փոխանցուեցաւ իրեն եւ ուրեք մտեցաւ: Գրեթէ հասած էր խրճիթին մօտ, բայց աղջիկը կը շարունակել անշարժ մնալ: Աւելի մտե-

ցաւ ու բարեւեց: Ազջիկը լուռ ժպտեցաւ՝ չխանգարելու համար մթնուրտին անմեղութիւնը:

Հոն՝ ուր գիւղ է ու տուները լայն հեռաւորութիւններով բաժնուած, մարդիկ մեծ մտերմութիւն ցոյց կու տան իրարու հանդէպ եւ անձանօթներ նոյնիսկ իրարու կը մօտենան, ամայութիւնները ծածկող, խորը քափանցող մտերմիկ բարեւոյ մը:

Ազջիկը՝ ժպտը դէմքին՝ թեթեւօրէն ոտքի ելաւ ու ներս հրաւիրեց հիւրը: Պետիկ տատամսոտ ֆայլերով հետեւեցաւ աղջկան, որ հովի մը պէս կը սահէր տունէն ներս: Խրճիթը փոքր էր ներսէն ալ: Սենեակի մը մէջ վառող փոքր լոյսին տակ կարելի էր նշմարել ծածկոցին մէջ փաթթուած տարեց կին մը:

— Մեծ մայրս է, — ըսաւ աղջիկը:

Կինը դողալով ժպտեցաւ եւ, դուրսի մթութիւնը նկատելով՝ սեղանին վրայ դրուած փայտիկներէն մին վերցնելով խնամֆով դրաւ տուփի մը մէջ ու ըսաւ.

— Օր մը եւս մահացաւ:

Ազջիկը արդէն մտիկ չէր ըներ ու կը շարունակէր ֆալել դէպի ֆովի սենեակը: Պետիկ շունչը բռնած կը հետեւէր անոր ֆայլերուն:

— Նստէ, — ըսաւ ան:

Փոքր, կոկիկ սենեակ մըն էր: Վարագոյրները կը ծածկէին պատուհանները, բաժնելով այս փոքր անկիւնը մեծ աշխարհէն: Սեղանի մը վրայ հանգչած էին հին նկարներ, անկիւնը՝ գիրքեր, կողքին՝ անկողին մը, ու փոքր դուռ մը, որ կը բացուէր դէպի աշխարհի գիրկը:

— Առանձին՞ կ'ապրիս, — հարցուց Պետիկ եւ ինք եւս սուկաց բռնին մենութենէն:

— Այո, ծնողքս կորսնցուցած եմ փոքր տարիքէս, — պատասխանեց աղջիկը՝ առանց կորսնցնելու իր մեծ ժպտը, որուն մէջ այդ բոպէին իր աշխարհը ամբողջութեամբ կորսուած կը թուէր ըլլալ:

Պետիկ տեղաւորուեցաւ: Պէտք էր շարունակէր խօսակցութիւնը. բայց ի՞նչ ըսէր: Մտածեց կազմելիք նախադասու-

թեան մասին, փոքր բառերէ կազմուած երկար ու բարակ նախադասութիւն մը, որ պիտի կապուէր նեղ արահետին, խորացնելով գիւն աղջկան աշխարհէն ներս: Բայց չկային բառերը: Ու չխօսեցաւ: Նայեցաւ աղջկան, խորացաւ անոր դէմքին ժպտուն գիծերուն մէջ, որպէսզի իր երեւակայութեան մէջ անոր պատկերը մնայ քիչ մը աւելի երկար ու ոտքի ելաւ:

— Կրկին կու գամ, — ըսաւ՝ զգալով աղջկան ափը իր ափին մէջ:

Ամէն օր, գործէն վերադարձին, ան կ'ուղղուէր դէպի արահետին հպած այդ փոքր տան ուղղութեամբ: Աղջիկը յանախ դուրսը նստած կ'ըլլար: Անոր աչքերը կը հետեւէին գործէն վերադարձող յոգնած ու բարի գիւղացիներուն դանդաղ ֆայլերուն: Պետիկ կ'ընկերանար անոր այդ լուռ պահուն ունկնդրումին, միասնաբար կը դիտէին տարածուն դատարկութիւնները եւ հետզհետէ հոգիներու ներդաշնակութիւն մը կը զգային եւ խոով մը կը ծնէր իրենց միջեւ տարածուող պարապին մէջ:

Արդէն ձմեռը հասած էր եւ սաստիկ ցուրտն ու ֆամին հրած էին գիւղացիները իրենց տաք տուներէն ներս: Վառարանը սկսած էր տաքցնել խրճիթին բոլոր անկիւնները եւ Պետիկ սկսած էր աւելի երկարօրէն կապուիլ այդ հմայիչ ու ժրպտուն խրճիթին: Հոս ժամերը կը սահէին վայրկեաններու պէս ու կարծես աշխարհէն բաժնուած ըլլալու գոհունակութիւնը կը ծնէր մէջը ամէն անգամ, որ ներս մտնելով գոցէր այդ տան դուռը: Անկէ ներս անոնք կ'ապրէին առօրեայ փոքր երջանկութիւններ, կը խօսէին երկար, շատ երկար, բայց երբ վերջանար խօսքը ու շնչասպառ անոնց աչքերը հանդիպէին իրարու, Պետիկ կը զգար, թէ կեանքը իրեն կը մօտենայ աղջկան պատկերով: Կ'երկարէր ձեռքը՝ փորձելով զգալ անոր դէմքին գիծերը ափերուն մէջ, եւ զգալ զայն իր ամբողջութեամբ, երկարող ու վար սահած մագերուն մէջ կորսուած մարմնին ծանրութեամբ ու իջնել դէպի խորը անոր լայն ու զգլխիչ ժպտին: Բայց ահա այս միջոցին իրեն այնպէս կը

բուէր, բէ՛ Բոյի սենեակին պատար. Ան-
ժէլին սեւ գգեստը հագած՝ մանուկի մը
ձայնով ու կնկոտած դէմքով կը սահէր
այս տա՛ սենեակէն ներս ու կը բաժնէր
զիրենի: Կարծես սենեակէն ծնող մահ մը
կը յառաջանար իր վրայ եւ ձեռքը կը մը-
նար օդին մէջ՝ առանց հասնելու աղջկան
դէմքին. որ հետզհետէ կը կորսնցնէր իր
ժպիտը, սպասելով ու դիտելով Պետիկի
տարօրինակ դէմքը եւ սենեակը, ուր ի-
րենցմէ գատ ոչ ոք կար:

Պետիկ ամէն օր կը հեռանար խրճի-
թէն՝ թափուն վիշտ մը իր մէջ պարփա-
կած:

Գիշեր մը Պետիկ խրճիթին դուռը գո-
ցելով կը մտնէր սրահէն ներս, որ հիմա
իր նեղ սահմանները ընդարձակելով լայն
ու ձեւաւոր ցամբու մը տպաւորութիւնը
կը ձգէր իր վրայ: Որքան երկար եղած
էր իր այցելութիւններուն կրկնութիւնը,
նսնահետքերը այնքան մեծցուցած էին
սրահետը: Յիշեց աղջկան վերջին վշտա-
լի ժպիտը, ու պառար, որ անշարժօրէն
պառկած էր իր անկիւնին մէջ, մինչ ա-
նոր պատկերը կրկին պատռած էր իրենց
մտերմութիւնը: Յիշեց Անժէլը, որ իր
բացակայութիւններու ետին թափնուած
մեղքին մեծութիւնը իր աչքերուն մէջ
պատկերացուցած, մեծ ատելութեամբ ա-
մէն օր կը սպասէր ամուսնոյն վերադար-
ձին:

Եւ գիւղը, հետաքրքիր, արդէն սկը-
սած էր հիւսել անոնց պատմութիւնը, որ
կը շրջէր տունէ տուն, շշուկներու կեր-
պարանփով, ծաւալելով, մեծնալով, խը-
նդուելով ատելութեան ակնարկներու եւ
բախող նայուածքներու մէջ:

Բայց ի՛նչ էին այդ բոլորը, երբ ի-
րեն կը մնար միայն տանջանքը ստուե-
րին, որ կը մտնէր իր հոգիին խորը՝ իր
գոջութիւններուն ամէնէն խոռվիչ վայր-
կեանքին, երբ ինք կարօտը կը գգար կեան-
քին կապուելու, ուր պառարի մը կեր-

պարանփով, սեւ գգեստով, մանկան ձայ-
նով կը մտնէր ստուերը ու ինք ակամայ
կը նետուէր խրճիթէն դուրս: Յիշեց աղ-
ջկան ժպիտը, որ այժմ սկսած էր կոր-
սնցնել իր երէկի ուրախութիւնը, հա-
լած ու դարձած էր վիշտ, խորանալով իր
մէջ եւ խոցելով զինք աւելի ու աւելի ուժ-
գին:

Հեռուէն լսուեցաւ զիլ սուլոցը շո-
գեկառփին...

Փողոցին մէջ, գիշերուան այս ուշ
ժամուն, մինչ հովը զինք ուժգին կը հը-
րէր, խենթացնող էր այդ զիլ ձայնը: Յի-
շատակներու աղբիւր մը կը բացուէր այդ
զիլ ձայնին հետ: Կեցաւ: Երկար ատենէ
ի վեր չէր գգացած այդ ձայնին գոյու-
թիւնը: Հեռուէն պատկեր մը կու գար
այդ ձայնին հետ ու կը զարնուէր իր սա-
ռած դէմքին: Նստաւ քարի մը վրայ: Շո-
գեկառփը կը մօտենար, սուլոցը երկար
եւ ուժգին կը դառնար: Գրեթէ քովն էր
հիմա: Աղմուկը, բարձրացող ծուխը, իր
մէջ ծնող պատկերները, Յովիկը, կինը,
ժպտուն աղջիկը մէկ առ մէկ կը զարնը-
ւէին իր երեւակայութեան, մինչ ինք ու-
ժաթափ նստած էր քարի մը վրայ: Ամէն
ինչ հեռու էր իրմէ, ամէն ինչ անմատչե-
լի էր՝ ե՛ւ Անժէլը, ե՛ւ Յովիկը, ե՛ւ ժըպ-
տուն աղջիկը:

Շոգեկառփը կը սուլէր միշտ իր ա-
կանջին մէջ ու Պետիկ ձեռքը քարին սեղ-
մած ու աչքերը գոցելով անէացած էր...

Շոգեկառփը զինք խլած կը տանէր:
Միայն ինք կար անոր մէջ, անոնք արագ
նշալով, սուրալով խելագար արագու-
թեամբ կը սահէին, կը հեռանային գիւ-
ղէն, քաղաքներէն, շօշափելի բոլոր վայ-
րերէն անդին, երկրագունտէն անդին, կը
նեղփէին պարապութիւնները եւ կը նետ-
ւէին սահմաններէն դուրս:

Դուրսը՝ անջրպետին մէջ քարացած
լոռութիւն էր, չկար նաեւ շոգեկառփին
սուլոցը, ան նոյնացած էր իրեն հետ,
ձուլուած էին գոյներն ու ձեւերը, երկա-
րած, սուգուած դէպի անսահմանութիւն
եւ ինք կը թաւալէր անոնց մէջէն՝ հեռա-
նալով, հեռանալով... Ու այդ հեռաւո-
րութեան վրայ գոյներու այդ ձուլման եւ

ձայներու լռութեան մէջ լսուեցաւ տափ ու անուշ ձայն մը, որ կ'ըսէր.

— Հայրիկ, հոգ շատ հեռու է, մօտեցիր մեր տան եւ գրկէ կեանքը:

Հեռուէն, երկրագունտէն դուրս, հողին մօտենալու կարօտ մը կը ծնէր մէջը, կ'ուզէր լսել ձայները, ամէն կողմէ եկող եւ ամէն կողմ զարնուող բոլոր ձայները, կ'ուզէր զգալ ծանրութիւնը տառապանքին, եւ լուացուիլ տխրութեան թաց կաթիլներով, կ'ուզէր մօտենալ երկրագունտին, ճեղքել անոր արգանդը եւ մտնել այդ մեծ պարապութենէն ներս:

Երբ Պետիկ աչքերը բացաւ, շոգեկառփին ետին մնացած փռչին կը հանգչէր գետնին վրայ ու անոր ձայնը կուգար հեռուէն, այս անգամ մեղմ, հեշտ ու խռովիչ սուլոցով մը:

Ոտքի ելաւ, կարծես դար մը անցած էր վրայէն:

Դիտեց շուրջը, անդին կեցած իրենց տունը, եւ դառնալով մտաւ արահետին մէջ ու սկսաւ փախել: Իւրաքանչիւր փայլափոխի իր մտապատկերին մէջ կը գրծագրուէր Անժէլը: Նախ կը կանգնէր իր սեւ զգեստով ու փարացած դէմքով, ապա՝ սեւ զգեստը կ'իյնար վար ու դէմքը կը խօսէր անուշ ժպիտով մը...

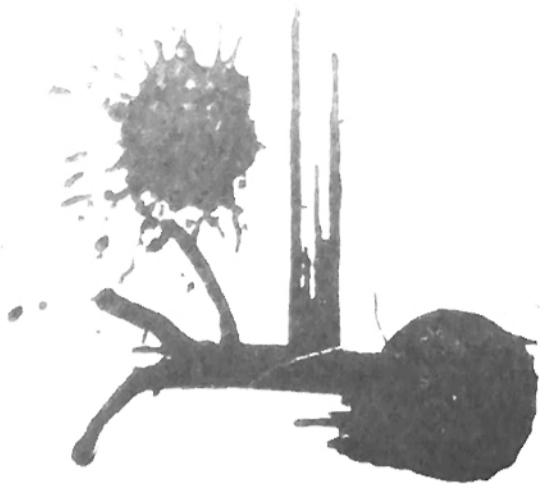
Մօտեցաւ խրճիթին ու զարկաւ դուռը:

Աղջիկը անժպիտ կեցաւ դրան սեմին:

Պետիկ առաւ զայն շրթներուն մէջ:

Պարտուեցաւ սենեակին լռութիւնը, մինչ վառարանին բոցերը գիշերուան խաղաղութեան մէջ կը խորտակէին գիրար:

ՆԱԶ ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Ինչպե՞ս Հարժու՞մ

«ԵԱՆ»Դ ՊԻՆԴ ՊԱՀԻՐ»

Ընթերցողը վստահարար հաճոյքով, ու նաև յուզումով, ու նաև քաղցրացնող զգաստութեամբ մը պիտի կարգայ երևանի «Գրական քերթ»էն յաջորդող երկու էջերուն արտադրուած ««Եան»դ պինդ պահիր» խորագրուած յուշագրութիւնը, որ վերջին մասն է Գարեգին Բևսի համանուն գրութեան:

Ըսողը Չարենցն է, ու ըսուածը պատգամ է դարձեալ՝ ««Եան»դ պինդ պահիր»:

Մեր պատկանելիութիւնը խորհրդանշող այդ մասնիկը, չենք դիտեր ինչ պատճառներով, օտարամոյութեան ախտով յաճախ, անհատական ուժի պակասին հետեւանքով մերթ, երբեմն հաշիւներ ու փառասանչիկ զրացումներ ծածկելու խորամանկութեամբ՝ զեղչուած է շատերու կողմէ, մինչ իրենց պատկանելիութեամբ հպարտ անհատները քիչ անգամ ինկած են անուանախօսութեան փորձութեան մէջ. Հեքիաթ մը կապուած է Ատոմ Եարճանեանի «Միամանթոն» ընտրելու իրականութեան: Անցեալ տարուան մեր Ապրիլի թիւին մէջ ընթերցողը ծանօթացաւ Աշոտ Մայրեանի «Հանրի Վերնէօյ» դառնալու դրուադին, Ռուբէն Մամուլեանի Մամուլեան մնալու նոյնքան յանկուցիչ յամառութեան, Սարոյեանի՝ սարոյականութեան:

Պինդ բան մը ունեցող ամէն ոք այդպէս պինդ պահած է իր «եան»ը, մինչ ուրիշներ, հաշուախնդիր կամախորները իրենց «եան»ը սանդղադործ ուժով կամ ձեռներէց ոգիով պարտադրելու արժանապատուութեան փոխարէն՝ շտապած են ուրիշներու պէս ըլլալ, տարրեր չուկաներու մէջ երեւիլ ծպտուած ինքնութեամբ, օտարահունչ անուններով: Հաւանաբար այդ է պատճառը դարձեալ, մեկնակէտին ախտարանական շարժառիթը, որ «եան»ը զիչ-չելով տարրեր մարդ դառնալու կամ միջազգային դափնիներ խլելու փառասիրութիւններ հետապնդողներէն եւ ոչ մէկը այնքան համբաւ չհաճած չէ մեր մէջ ու աշխարհի, որքան իրենց տոհմանունին ամբօրէն կառչած նախանձախնդիր սիրելիները:

Անուն մը հայացնող Չարենցի թուած ու չթուած «ենց», «ունց», «ունի» մասնիկներէն դուրս եւ առանց «եան»ի ունինք անշուշտ բաղմաթիւ անուններ, որոնք երբեք չեն տանջեր մեր ականջներն ու հողին: Ունինք, օրինակ, Յակոբ Օշական, Լեւոն Շանթ, Գանիէլ Վարուժան, Համաստեղ, Ռուբէն Սեւան, Պարոյր Սեւակ, Մկրտիչ Արմէն, Արամ Հայկազ, Օհան Կարօ, ուրիշներ, բայց սիրտ կ'ուզէ «եան»էն կամ որոշիչ միւս մասնիկներէն դուրի մնացած ըլլալու անոնց հանգամանքին համար մեղադրանքներ բանաձեւել: Անունով մականունով մեր մթնոլորտին կը պատկանին անոնք, Մեծասքանչին հունչով լեցուն, բոլրով օծուն:

Յարակցարար այս բոլորին, մեր կեանքին հետեւող հայ մարդը անդրադարձաւ հարկաւ, որ նոր սերունդի տղաքը անուն փոխելու ստրկամտութենէն, ինչպէս նաև ծածկանուն գործածելու բարբոթէն բոլորովին զերծ են եւ ընարուած բոլոր ասպարէզներուն մէջ կը հնչեցնեն իրենց ժառանգական տոհմանունին «եան»ը:

«Եան»ը ըստ ինքեան հայ մը չ'արժեւորեր անշուշտ, բայց եթէ հայ մը ունի արժեւորելիք շնորհ մը, աւելի լաւ է, որ դայն արժեւորէ «եան»ով, ընդհանուրն զրացումները յարգող հպարտութեամբ մը, որովհետեւ ի՞նչ պէտք կայ եւ

Ինչո՞ւ փոքրիկ մի եան ցնջես
Մի ողջ ազգի սիրտը տանջես...

ձիշդ ու ճիշդ ա'յս: Ինչո՞ւ:

Գ Ա Ր Ե Գ Ի Ն Բ Ե Ս

ՍԵՆԱՐԼ, ԻՍԿ ԵԱՐՆ-Ը

(«ՉԱՐԵՆՑԵԱՆ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐ» ՇԱՐՔԻՑ)

Մի օր էլ Չարենցը, թէ.

— Սենալին որ տեսնես, թող երեւայ:

Պարզ էր. ընկերոջս գրգռյկն արդէն լոյս էր տեսել:

Չարենցը սիրում էր առաջին ուրախութիւնը ինքը պատճառել հեղինակին: Կանչում էր Պետերատ, կանգնեցնում դիմացը, աջով ամուր սեղմում նրա ձեռքը, ձախով շփանշանի պէս նրան պարզում տպարանից հետը հիմնարկ բերած հեղինակի գրքի առաջին օրինակը:

— Շնորհաւորում եմ ախպէրս:

Ու, Աստծուն էր միայն յայտնի՝ այդ պահին ո՞վ էր աւելի ուրախ. Չարենցը, թէ՞ գրողը:

Լուրն իսկոյն հանրակացարան հասցրի:

Այդ էր պակաս, որ Աթանէս Սենալը գիշերը քնէր: Առաւօտ շուտ արդէն մեզ մօտ էր. դէմքը արշալոյսի պէս շառագունած, աչքերը բոցավառած, սիրտն էլ... դրա մասին ինքն էլ թերեւս չկարողանար ասել, թէ ինչ օրում էր:

Երեւաց Չարենցը:

Ես եւ դրան մօտ նստած Սենալը իսկոյն ոտքի կանգնեցինք:

Չարենցը, սովորական բարեւը տալով ինձ, անցաւ իր տեղը, եւ նստէր պիտի, մէկ էլ նկատեց ընկերոջս: Դէմքը պայծառացաւ:

— Եկե՛լ ես, — դարձաւ նրան: Մօտ արի: — Չեմքը դէպի գրասեղանի դարակը տարաւ եւ այնտեղից փոքրիկ մի գրգռյկ հանեց: — Խնդրեմ, ընկեր Աթանէս, — գրգռյկը վերջինիս մեկնելով, սկսեց, — էս էլ քո «Արեւային գրոհը»: Լաւ ես սկսել գրոհել: Էդպէս էլ շարունակիր: Ես էստեղ եմ:

Ընկերս, հայեացքը Չարենցին, աջով բաց չթողնելով նրա ձեռքը, ձախով վերցրեց իրեն պարզած ժողովածուն: Հազիւ թէ ուրախութիւնից մշուշւած աչքերը այդ պահին կարողանային որեւէ բան տեսնել: Այդպէս ուրախանում են միայն իրենց առաջնեկին տեսնող հայրերը: Մա՛նաւանդ, երբ այդ առաջնեկը տղայ է լինում:

Յանկարծ Աթանէսը, որ վերջապէս հայեացքը դէպի գիրքն էր դարձրել, չգիտեմ ինչու, մէկ էլ գոյնը զցեց: Ուրախութիւնը, որ քիչ առաջ համակել էր նրան, մի ակնթարթում անհետացաւ: Ասես, իսկի չէր էլ եղել: Եւ թախիծը, խոր թախիծը նստեց նրա դէմքին: Այդպէս տխրում են տարիներ շարունակ տղայ երագած, սակայն տասներորդն էլ աղջիկ ունեցող հայրերը:

Սենալը բաց թողեց Չարենցի ձեռքը, գրգռյկը դրեց գրասեղանին, մա-

ար տարած նրա վառքով, կանգնեցրեց ինչ-որ տեղ, եւ հայեացքը յառեց Չարենցի:

— Սա ի՞նչ է, ընկեր Չարենց, — ջարդուած ձայնով դիմեց նրան:

Եւ էլ, մտնենալով բաժնի վարիչի գրասենյակին, աչքս յառեցի գրֆոյլիին: Մեղքս ինչ բաժնեմ. այրասկարգ ոչինչ չտեսայ այնտեղ:

Չարենցը, հաւանաբար, հասկացաւ ընկերոջս տխրութեան պատճառը:

— Չե՞ս տեսնում, — ուրախ-ուրախ ձայնեց նա, — *Էան* է:

— Ի՞նչ *Էան*:

— Սովորական, — չուշացրեց Չարենցը: — Էն *Էանը*, որ ամէն հայ պիտի ունենայ: Մա՛նաւանդ, ամէն հայ գրող-բանաստեղծ:

Այդտեղ էր, որ ինձ համար ամէն ինչ պարզ դարձաւ. գրֆոյլի շապիկի վերեւի մասում Աթանէս Սենալի փոխարէն տպագրուած էր՝ Աթանէս Սենալեան: Վերջին *Էան* վանկը Չարենցն էր աւելացրել՝ ժողովածուն տպարան ուղարկելուց առաջ:

— Իմ իսկական ազգանունը Նալբանդեան է, — սիրտը կոտրուած խօսեց ընկերս, — եանից ազատուելու համար՝ Սենալ դարձրի: Իսկ դու՛ք...

— Շատ ի գուր, — նրա խօսքը կտրեց Չարենցը: — Հա՞յն էլ *Էանից* ձեռք քաշի: Էդ մէկ է, թէ՛ հայ լինելուց հրաժարուի:

— Ախր *Էանը* էն չի, է՛, — իրենը առաջ տարաւ ընկերս: — Ոնց որ գրողի, բանաստեղծի մէջքը կոտրող մի բան:

— Հա՞, — փոթկացրեց Չարենցը: — Խե՛ղն Արովեան, Դուրեան, Թումանեան, Իսահակեան, Տէրեան, էդ ինչպէ՞ս էք ապրել մինչեւ օրս կոտրուած մէջքով, ու շարունակում էք ապրել: Դարդից ո՞նց է, որ ջուրը չէք գցել ձեզ: Լրջացաւ:

— Ուրեմն, էն խելֆին ես, որ ազգանո՞ւնն է մարդուն գրող դարձնողը, բանաստեղծ դարձնողը: Բանաստեղծ որ եղար, ինչ անուն-ազգանուն էլ ունենաւ, մէկ է, բարձր կը հնչի: Չեղար, Շէյխապիրն ու Հայնէն, Գէօթէն ու Բայրոնն էլ չեն փրկի ձեզ: — Ուսերը վեր քաշեց: — Էս խոլերան որտեղի՞ց է եկել ու կպել մեր ջահելներին: Իսկի տեսած կա՞ս, որ բանուորը կամ գիւղացին, գործը թողած, իրենց իսկական անուն-ազգանունները թողած, կեղծանունների ետեւից ընկնեն: Թէ *Էան* են՝ *Էան* էլ մնում են, ով են՝ ով էլ մնում են, *Իշվիլի* են՝ *Իշվիլի* էլ մնում են: Աչքերը յանկարծ կկոցեց, սեւեռուն նայեց ընկերոջս: — Ասա, մի քաշուիր. Չարե՞նցն ես ուզում երեսովս տալ: Սխալուել եմ, որ Սողոմոնեանը Չարենց եմ դարձրել: Հասկացնող լինէր, վայ թէ չդարձնէի: Բայց, Չարենցի մէջ էլի հայկական մի բան կայ՝ *Էնցը*: Դա էլ մերն է, հայկականը: Խնդրեմ. Ծերենց, Մեծարենց, Թոթովենց... *ունց* էլ ունենի. Բակունց: Գնա Չանգեզուր, տես ինչքան ունցի կը հանդիպես: Քոնի մէջ ի՞նչ կայ: Ոչինչ:

Աթանէսը խաղաղուած, կատարուածի հետ հաշտուած, ձեռքն առաւ գրֆոյլը: Գնալու ժամանակն էր:

Երբ նա ոտքը գրասենեակից դուրս դրեց, Չարենցը ձայնեց ետեւից.

— *Եանդ* պի՞նդ պահիր, դրանով ես ապրելու աշխարհում:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԲԵՍ

Լ. Մ Կ Ր Տ Չ Ե Ա Ն

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՎԻՃԱԿԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Դ.

Հայ փիլիսոփայութեան պատմութեան ուսումնասիրութիւնը հայաստանեան փիլիսոփայական դրաղմունքների մէկ բնադաւառն է սոսկ, թէեւ ըստ էութեան ամէնից կարեւորը, առանցքայինն ու արդիւնաւէտը հայկական տեսակէտից: Միւս բնադաւառները եւս, կասկած չկայ, նոյնքան կարեւոր են եւ նոյնքան ու աւելի արդիւնաւէտ կը լինէին, եթէ ընթանային բնականոն ու անկաշկանդ պայմաններում, առանց մարքս-լենինեան սրուկրուստեան մահիճների եւ այլեւայլ վարչական ու կամայական զսպաշապիկների:

Այս դէպքում մի օրինաւոր հարց է ծագում, որ եթէ այդպէս է կացութիւնը, եթէ փիլիսոփայութեամբ դրաղուող մարդիկ պարտաւոր են ոչ թէ արտայայտել իրենց մտածածը ու ճիշդ համարածը, այլ յարմարուել ու արձագանդել միայն «ռեֆլեքսային» հիմունքներով կառուցուած համակարգի հրամայականներին, — այդ դէպքում արժէ՞ արդեօք առհասարակ կապուել այդ բնադաւառին: Այս հարցի պատշաճ պատասխանը դտնելու համար հարկաւոր է հաշուի առնել մի շարք այլ յարակից հարցերի պատասխանները:

Նախ՝ խորհրդային պայմաններում ճնշումը տարածուում է մարդկայնական դործունէութեան ու ստեղծագործութեան փաստօրէն բոլոր բնադաւառների վրայ եւ հանդիստ ու ապահով անկիւն քաշուելու տեղ չկայ: Ինչպէս այդ, եթէ անհատ մարդիկ այս կամ այն չափով կարող են

ճակատագրական պարտադրանքը մերժել, մեկուսանալ եւ դրանով իսկ հասարակայնօրէն չեղեալ դառնալ, հասարակութիւնը ամբողջութեամբ վերցրած այդ անել չի կարող: Եթէ կայ հասարակութիւն՝ կան նաեւ համապատասխան հաստատութիւններ, որոնք պէտք է անպայման երեւան ու դործեն, անկախ իրենց արածի բովանդակութիւնից: Հետեւապէս, պէտք է լինեն նաեւ նման հաստատութիւնների մէջ դրաղուող կենդանի մարդիկ: Այդպիսի մարդիկ, պէտք է յիշել, միշտ չէ՛ որ «անհամապատասխան» են իրենց դերին, երբ մա՛նաւանդ ի բնէ սահմանուած են ոչ թէ մտածելու եւ ստեղծագործելու, այլ աւելի ծանր բռնուցք ունեցողների հրամանները «տեղական մասշտաբով» դործադրելու համար:

Արդ՝ այդպիսիների պատճառով երբեք մտահոգուելու հարկ չկայ: Մտահոգութիւնը հիմնականում վերաբերում է սոսկ իսկապէս որակեալ, պիտանի ուժերի ճակատագրին, նրանց փակ ճանապարհին:

Այս իրողութիւնները հաշուի առնելը օղնում է հասկանալու խնդրի միայն մէկ կողմը՝ իրերի առարկայական դրուածքը: Բայց մնում է իրադրութեան մէջ կողմնորոշուելու եւ ըստ այնմ վարուելու, բնտրութիւն կատարելու հարցը: Այսինքն թէ՛ նպատակայարմա՞ր է արդեօք, մեղ հետաքրքրող նիւթի շրջանակում, մնալով, որ բնականից փիլիսոփայական նախասիրութիւններ ունեցող, մը

... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-

Եկատի առնելով պատմական ու հե-
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-

Այս նիւթի կապակցութեամբ խոր-
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-

գոյութիւն ունի, մշակուած կամ անմը-
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-

Հայաստանեան յորելենական կամ
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-

Արդէն այս ուսումնասիրութեան
... անհատական կողմերն աշխարհի հաս-

այս կամ այն հաստատութեան «աշխատակիցները», եւ այլն: Դրա մէջ, անկասկած, որոշակի տրամաբանութիւն կայ, որը այստեղ վերծանելը կը հեռացնէր ընտրած նիւթից: Այսպէս թէ այնպէս, դրա հետեւանքը լինում է ա՛յն, որ փիլիսոփաների թիւը «օրինական կարգով» միշտ էլ եղածից շատ է ցոյց արւում եւ միաժամանակ անկարելի է դառնում որոշել, թէ յիշատակուող թուին պաականողներից քանի՞սն է, որ իսկապէս սերտ առնչութիւն ունեն փիլիսոփայութեան, փիլիսոփայական մտածողութեան հետ:

Ամենավերջին տուեալների համաձայն, Հայաստանում «աշխատում են փիլիսոփայական առարկաների մօտ երկու հարիւր դասախօսներ ու զիտաշխատողներ»: Այստեղ նկատի են առնւում թէ՛ նրանք, ովքեր ուսումնասիրութիւններ են կատարում Գիտութիւնների Ակադեմիայում կամ Աշտոցեան Մատենադարանում, եւ թէ՛ նրանք, ովքեր փիլիսոփայական առարկաներ են ուսուցանում Համալսարանում եւ միւս բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւնների համապատասխան՝ 22 ամպիոններում: Առաջին հայեացքից ամէն ինչ իր տեղն է. փիլիսոփայ կարող են համարուել թէ՛ հետազօտողները եւ թէ՛ ուսուցանողները: Չէ՞ որ այդպէս է եղել ամբողջ պատմութեան ընթացքում, իբրեւ կանոն, այլեւայլ համալսարաններում ու հաստատութիւններում: Փիլիսոփաները մեծ մասամբ միաժամանակ թէ՛ ուսուցանել եւ թէ՛ իրենց սեփական տեսութիւններն են մշակել զուգահեռ կամ միահիւստած կարգով: Ոչ մի պատճառ չկայ, որ Հայաստանում եւս նոյն սովորութիւնը չարունակուէր՝ ուսուցումն ու հետազօտութիւնը ձեռք ձեռքի չընթանային:

Իայց այդպէս կարող էր լինել քիչ թէ շատ բնականոն պայմաններում, այլ ոչ թէ կոմունիստական միահեծան իշխանութեան ներքոյ: Եթէ ոեւէ մէկը աչքի անցկացնի խորհրդային ուսումնական հաստատութիւնների հասարակագիտական եւ «փիլիսոփայական առարկաների» ցանկը, անպայման զարմանքի կը մատ-

նրւի եւ չի կարող հարց չտալ, թէ՛ «հապա որտե՞ղ է փիլիսոփայութիւնը»: Փիլիսոփայութիւնը բառի բուն իմաստով ինքնուրոյն ուսումնական առարկայ չէ, իբրեւ այդպիսին, այլ ուղեկցում է աւելի «պատուաւոր» հասկացողութիւնների, նրանց աչալուրջ հսկողութեան ներքոյ: Այսինքն՝ «փիլիսոփայութիւնը» այնպիսի կապակցութիւնների մէջ է դրւում մարքս-լենինեան սնամէջ արտայայտութիւնների կողքին եւ այնպէս ներկայացւում, որ ինքնաբերաբար զրկւում է սեփական դիմադրից: Վիճակագրութիւնը «անսխալ» ցոյց է տալիս, որ այսքան ու այնքան փիլիսոփաներ կան: Մինչդեռ նրանցից շատերը ուրիշ անելիք չունեն, քան «գիտական կոմունիզմի» ու «մարքսիզմ-լենինիզմի» կաղապարուած բանաձեւերը «ուսուցանել» կեանք մտնող պատանի-երիտասարդներին, անդամալուծման մղելով նրանց ուղեղները, եթէ իբրերի բերմամբ փրկարար «հրաչքներ» չպատահեն:

«Փիլիսոփայական առարկաների» բընոյթը միակ ցուցանիշը չէ՛ պատկերացրնելու համար, թէ ինչպէս է ըմբռնւում փիլիսոփայութիւնն ինքը: Պակաս պերճախօս չէ եւ «գիտական աստիճանների» իրական պատկերը: Թէ խորհրդային պայմաններում ինչպիսի՛ միջոցներով ու ճանապարհներով են ձեռք բերւում «գիտական աստիճանները» եւ առաջին հերթին ի՛նչ նպատակներով՝ ինքնին հետաքրքրական բնագաւառ է խորհրդային բարքերը պատկերացնելու համար: «Գիտական աստիճանով» է պայմանաւորուած աշխատավարձի չափը, այլ ոչ թէ բուն աշխատանքով կամ աշխատանքի արդիւնքով: Եւ ահա, արժանաւորների շարքում աւելի մեծ թուով պատեհապաշտ անարժաններ են «առաջ մղոււմ», դրանով իսկ բարձրացնում «գիտնականների» թիւը:

Այս պարագան յիշատակում է, որովհետեւ չի կարող չյիշատակուել, այնքան դժուար է իրականութիւնը: Իայց յիշատակում է ներքին ցաւով, առանց հեղնանքի նշոյլի, ինչպէս որ կարելի է

ցատ գրատ անհասարակ սրեւէ ողբերգական կացութեան գէպքում : Ես չեմ պատկերացնում սրեւէ բարեկարգ պետութիւն , որտեղ «Տացի խնդիրը» այնքան աչքող եւ այնքան շատ պայմանաւորուած լինի «գիտական աստիճանով» կամ նմանօրինակ տխրոտներով , որքան որ խորհրդային երկրներում է : Այդ խնդրի «լուծումը» այնքա՞ն է զբաղեցնում խորհրդային թէ՛ փաւերական եւ թէ սուտ գիտնականներին , որ նրանք շատ յաճախ մոռանում են թէ՛ գիտութիւնը եւ թէ իրենց բուն անելիքները , լիովին կախման մէջ ընկնելով իշխանութիւնների հրամայական կամքից :

Սա գիտական աշխատողների բնոյհանուր կացութեան արտայայտութիւնն է , թէեւ երբեմն նրանցից շատերի վիճակը կարող է եւ նախանձելի թուալ՝ ամբողջ հասարակութեան բուն աշխատաւոր խւերին վիճակուած առաւել անհրապոյր պայմանների համեմատութեամբ : Ընդհանուր կացութիւնը տարածւում է եւ «փիլիսոփայական աշխատողների» վերայ , թերեւս էլ աւելի՛ ընդդժուած ձեւով , քանի որ միւս գիտութիւնների համեմատութեամբ՝ «փիլիսոփայական գիտութիւնը» աւելի շատ է քրքրուել կոմունիստական միահեծան զաղափարախօսութեան անունով արուած ասեղահարուածների հետեւանքով , եւ ընդամին «փիլիսոփայական մասնագիտութիւնը» շատ յաճախ այն չէ , ինչպէս որ վարժուած են պատկերացնելու խորհրդային իրականութեան անտեղեակ «միամիտ մարդիկ» :

Խորհրդային պայմաններում փիլիսոփայութեան «իրաւասութիւնների սահմանները» որոշուած են իշխանաւորների կամքով , ըստ օրուայ քաղաքականութեան պահանջների , իսկ «փիլիսոփայական աշխատողները» պարտաւոր են միայն յարմարուել , դիչեր-ցերեկ պատրաստ լինել «վերակառուցուելու» : Փիլիսոփայութեան թեկնածուի կամ դոկտորի դիտական աստիճան ստանալու համար պաշտպանուելիք «գիտերտացիայի» նիւթը եւս պէտք է լիովին բխի վերին պահանջներէ : Այսպէս , մոսկովեան «Վոպրոսի ֆի-

լոսոփի»ի փիլիսոփայական հանդէսի 1948 թուականի № 3ում հրատարակուած է «փիլիսոփայական գիտութիւնների թեկնածուի գիտական աստիճան ստանալու գիտերտացիաների օրինակելի թեմատիկա» անունով աւելի քան վեց էջանոց մանրատառ ցանկ , որտեղ թելադրուած է , թէ ինչի՛ մասին զրելով կարելի է գիտական աստիճան ստանալ : Բուն փիլիսոփայութիւնը (այն էլ՝ պատմական առումով) ուղղակի աննշան տեղ է բռնում այդ հսկայական ցանկում : Բայց թելադրուող նիւթերի շուրջ որեւէ հասարակ շարադրանք պատրաստողը , որի համար մեծ խելք ու աշխատանք չի պահանջուում , ինքնաբերաբար դառնում է թեկնածու , յետոյ էլ նոյնպիսի ճանապարհով՝ դոկտոր կամ նոյնիսկ ակադեմիկոս , երբեմն էլ վարչական հեղինակութիւն , ու հասարակութեան եւ աշխարհի առջեւ ներկայանում իբրեւ փիլիսոփայ , մինչդեռ նմանների կապը փիլիսոփայութեան հետ սկզբից եւեթ միայն անուանական է :

Ուրեմն , «թեկնածու» կամ «դոկտոր» տիտղոսները միշտ չէ , որ համապատասխանում են տիտղոսակրի դիտելիքների մակարդակին եւ ինքնաբերաբար չեն կարող պատկառանք յարուցել , առանց շօշափելի վաստակի : Դա այդպէս էր ո՛չ միայն ստալինեան ժամանակաշրջանում , այլեւ միշտ՝ մինչեւ հիմա , որոշ անխուսափելի տարբերութիւններով հանդերձ : Նշանակում է , իրականում պէտք է հաշու առնել փիլիսոփայական աշխատողների ցուցաբերած դործունութեան աստիճանը , նրանց հրատարակուած աշխատութիւնները , այդ աշխատութիւնների ինքնուրոյնութիւնն ու որակը , այլ ոչ թէ մերկ տիտղոսները :

Ճիշդ է , այս պարագայում ե՛ւս կարելի է վրիպել , բայց ոչ այն չափով , որքան որ տիտղոսները լուրջ ընդունելու եւ նրանց կառչելու դէպքում : Բանն այն է , որ Խորհրդային պայմաններում որեւէ բան ոտեն ու հրատարակելու ահադին ոժուարութիւններ յաղթահարելու հետ է կապուած , ո՛չ միայն այսպէս կոչուած

դադարապահական պատճառներով, այլևս ուղղակի հրատարակչական սահմանափակ հնարաւորութիւնների հետեւանքով: Այնպէս որ՝ մէկը կարող է ճարպը կուտեան կամ աներեսութեան ուժով դրական հրապարակում յաճախ երեւալ ու այդպիսով «անուն հանել», իսկ մէկ ուրիշը, եթէ մանաւանդ համեստ է եւ անպաշտպան, անյայտ մնալ: Սա ցոյց է տալիս, որ շատ դրքեր հրատարակելն էլ սնվիճելի սրայման չէ դիտնականի տեսակարար եռանդը չափելու համար: Տրեւալ դէսլքում հարցը դրւում է զուտ սկզբունքային առումով, այլ ոչ թէ որեւէ թանձրացեալ պարագայ մտքի մէջ ունենալով:

Իրերի այդ վիճակից առանձնապէս տուժում են նորահաս ուժերը: Ընդունաւած կարգ է, որ դիտական աստիճանի յաւակնորդը պէտք է, ներկայացուող աւարտաճառից անկախ, որոշ չափով հրապարակուած յօդուածներ ունենայ դոնէ մամուլի էջերում: Բայց դրելուց յետոյ որտե՞ղ հրատարակել: Պարբերականները կարիքի համեմատ քիչ են, իրենց անմիջական ու սահմանուած պարտականութիւններին կապուած եւ չեն կարող շատ տեղ տրամադրել կողմնակի, այն էլ նորայայտ անձանց: Ատացում է անելանելի վիճակ: Սկզբից եւեթ ջլատում է դիտութեան թեկնածուների մտաւոր եռանդը: Եւ եթէ որեւէ կերպ ի վերջոյ յաջողում է նախատեսուած դիտական աստիճանն ստանալ ու նոյնիսկ պատրաստած «դիտերտացիոն» աշխատութիւնը հրատարակել՝ դրանով էլ շատ դէպքերում աւարտում է «դիտականի» դրական ասպարէզը: Նա կա՛մ այլեւս ոչինչ չի դրում կամ էլ դրում է հատուկենտ պատուիրուած դրքեր: Ահա թէ ինչու Հայաստանում, ամբողջ խորհրդային աշխարհի օրինակով, նաեւ փիլիսոփայութեան բնագաւառում ի ծնէ մեռեալ դրքերի թիւն աւելի շատ է թւում, քան շունչ կրող ու արթուն պահող բովանդակալից կենդանի յօդուածների թիւը: Այսինքն՝ բացակայում է բուն «դիտական կեանքը», իր հարադատ շնչով ու մտա-

յարոյց արձագանգներով:

Եթէ մէկ կողմից անվիճելի է, որ դա առաւելապէս հրատարակչական աւելանք է, միւս կողմից էլ ինքնաբերաբար մուլթն է մնում, թէ ով ինչի է ընդունակ կամ ինչ չափով անընդունակ: Որովհետեւ անկարելի է հաւաստիօրէն որոշել այս կամ այն փիլիսոփայական աշխատողի դրական ու ստեղծագործական բացակայութեան պատճառը: Արդեօք դա միայն հրատարակչական միջոցների սակաւութեամբ է պայմանաւորուած, թէ՞ ուղղակի նրա անձնական անկարողութեան, ծուլութեան կամ որեւէ նման յատկութեան բնական ու անչեղ արտայայտութիւնն է: Այս անորոշութիւնը, ի հարկէ, չի օգնում նաեւ փիլիսոփայական մաքի բուն ընդհանուր վիճակը պարզելուն:

Մորհրդային Հայաստանում զուտ փիլիսոփայական պարբերական չի եղել եւ չկայ: Փիլիսոփայական նիւթերի շուրջ յօդուածներ են զետեղում այլեւայլ պարբերականներում, ըստ էութեան հիւրաբար: Կասկած չկայ, որ շուրջ 200 «փիլիսոփայական աշխատողների» շարքում զգալի թիւ են կազմում եւ այնպիսի որակեալ ուժերը, որոնք ի վիճակի են առանց դժուարութեան փիլիսոփայական նիւթերով լցնելու որեւէ պարբերականի էջեր (նոյնիսկ ամսագրի, քանի որ, միեւնոյն է, պարտադիր կը լինէր նրա մեծ մասը յատկացնել ոչ-փիլիսոփայական նիւթերի): Մանաւանդ հիմա, երբ այնքան շատ են փիլիսոփայութեան կնիքը կրող այլեւայլ բնագաւառները եւ համապատասխան՝ բառի բուն իմաստով մասնադէտները Հայաստանում:

Բայց այստեղ ասուածը միայն խընդրի իրական վիճակը ներկայացնելու համար է: Նաեւ շատ ուրիշները կան, որ «սեփական պարբերականի» են սպասում տարիներից ի վեր: Բայց՝ ո՞վ է տուղը: Այդ ձեւով էլ՝ Հայաստանեան սեփական փիլիսոփայական պարբերական ունենալը ինքնին հասկանալի անհրաժեշտութիւն է, որը, սակայն, որքան յայտ-

նի է, օրակարգի նիւթ երբեք չի դարձել, այնքան անյուստի են հրատարակչական հետանկարները: Ի հարկէ, ճանապարհը բոլորովին փակ չէ, հրաշքներ միշտ էլ հնարատուր են: Առայժմ արձանագրում է միայն իրականութիւնը:

Հայաստանեան որոշ թուով հեղինակներ ժամանակ առ ժամանակ յօդւածներ են ուղարկում մոսկովեան փիլիսոփայական պարբերականների: Դրանք չատ քիչ են, թէեւ մեծաթիւ լինելու դէպքում էլ չեն կարող հերքել հայաստանեան պարբերականի կարիքը: «Շատ քիչը», ի հարկէ, ինքնին անորոշ է, ուստի՝ աւելորդ չէ դիմել մի հաւաստի վրկայութեան: Մոսկովեան «Վոպրոսի ֆիլոսոֆի»-ի ամսագրի 1972 թ. մարտեան համարում ղետեղուեց մի հանգամանակից ամփոփում՝ «Վոպրոսի ֆիլոսոֆի»-ի ամսագիրը թուերով» վերնադրով, որի մէջ տրւում է 1967-1970 թուականներին ամսագրում ղետեղուած նիւթերի քանակական բնութագրումը: Դրանից առաջ նոյնպիսի ամփոփում էր պատրաստուել 1952-1966 թուականների համար:

Արդ՝ ամփոփումից պարզուում է, որ 1967-70 թուականների ընթացքում ամսագրում տպուած նիւթերի 71,5 տոկոսը ստացուել է Մոսկուայից, 8,5ը՝ Լենինգրադից, 1,6ը՝ Նովոսիբիրսկից, 1,5ը՝ Դոնի Ռոստովից, 1,2ը՝ Սվերդլովսկից, 3ը՝ Ռուսաստանի այլ վայրերից, յիշեալ հինգ ղլխտուր քաղաքները չհաշուած, 2,2ը՝ Կիեւից, 3,2ը՝ Ուկրաինայի այլ վայրերից, Կիեւը չհաշուած, 1,2ը՝ Ղազախստանից, 1ը՝ Վրաստանից: Ընդամէնը՝ 94,9 տոկոս: Միւս երկրների ու երկրամասերի բաժինն այնքան քիչ է, որ առկոսով չի արտայայտուում, այլ տբւած նիւթերի թուով, ճիշդ այս հերթականութեամբ. —

Բելոռուսիա՝ 8, Էստոնիա՝ 8, Ադրբեջան՝ 6, Գորկի՝ մարզ ու քաղաք՝ 6, Տաջիկստան՝ 6, Հայաստան՝ 5, Ուղբեկրստան՝ 3, Թուրքմենստան՝ 1, Մոլդաւիա՝ 1, Պերմի մարզ՝ 1: Ուշագրաւ է, որ այս յարաբերակցութիւնը ընդհանուր առմամբ աիպական է ամսագրի գոյու-

թեան ամբողջ՝ ղէթ հաշուըւած ժամանակաշրջանի համար (1952-1970): Ուրեմըն, մոսկովեան հանգէսներում եւս հայաստանցիները ոտք ղնելու բաւարար տեղ չունեն:

Հայաստանեան փիլիսոփայական ասպարէղում եւս վերջին տասնամեակների համար բնորոշ է բաղմածիւղայնութիւնը: Եւ ղա համապատասխանում է փիլիսոփայութեան վերջին ղարերի ու մա՛նականղ արղի ընդհանուր միտումներին: Եթէ ղարեր շարունակ փիլիսոփայութեան մէջ ամփոփուում էին գրեթէ բոլոր գիտութիւնները, սահմանուած իմաստով ու կարղով, անշուշտ, եւ փիլիսոփան, իբրեւ մտածող, ընղղրղում էր այղղղիտութիւնների էական կողմերը, այթմ խորանում է «մասնաղիտացումը»: Փիլիսոփայութեան երբեմնի անմիջական բաղկացուցիչ տարրերը աստիճանաբար ամրանում եւ ինքնուրոյն բնաղաւառ են ղառնում, թէեւ ղրանով չի վերանում բուն փիլիսոփայութիւնը եւ չի խղղում կապը մայր ակունղի ու ինքնուրոյնացած մասնաղիտութիւնների միջեւ: Մյնպէս որ՝ այթմեան փիլիսոփայական որեւէ ճիւղի մասնաղէտը անպայման հմուտ չէ նաեւ միւս բոլոր ճիւղերում, եւ գործնականում չի էլ կարող հմուտ լինել:

Հայաստանում եւս, ուրեմն, փիլիսոփայութիւնը միաղիծ չէ եւ ըմբռնում է իբրեւ սահմանակից իրողութիւնների ղումար: Սովորաբար այղղ փիլիսոփայութիւնը ներկայացղում է ըստ բնաղաւառների, կոմունիստական ղրականութեան մէջ ընղունուած չափանիշների համաձայն («ղիալեկտիկական մատերիալիզմ», «պատմական մատերիալիզմ», «փիլիսոփայական պատմութիւն», եւայլն): Ես, ի հարկէ, չեմ կարող հիմք ընղունել այնաեղի «սխեման» ու մօտեցման եղանակը: Եւ չեմ էլ կարող իմ պատկերացրած ձեւով ղասակարղել փիլիսոփայական արաայայտութիւնները, որովհետեւ ղրա համար բաւականաչափ փաստական նիւթ չկալ: Ուստի՝ ղեշտը ղնում եմ յատկանըչական իրողութիւնների եւ առաւել աչքի ընկնող փիլիսոփաների գործունէու-

թեան վրայ, խմանալով հանդերձ, որ դժուար է որոշել տրամաբանութեան, լմացարանութեան, հասարակագիտութեան սահմանը յիշատակուող հեղինակների գրական արտադրանքի մէջ:

Յետադարձաբան ժամանակաշրջանի համար բնորոշ է տրամաբանութեան «վարկափրկումը», որը առաջներում փոփոխական, աւելի շատ ժխտական վերաբերմունքի է հանդիպել իշխանաւորների կողմից: Արխատտեյի օրերից բնդունւած տրամաբանութիւնը համարուում էր «ձեւական» եւ, «դիալեկտիկական մեթոդի» տեսակէտից, անբնդունելի: Բայց, ի վերջոյ, թոյլատրուեց, որ 1946 թուից այն համարուի դասաւանդման եւ ուսումնասիրութեան առարկայ: 1947ին Երեւանում լոյս տեսաւ Հենրի Գարրիէլեանի «Տրամաբանական մտածողութեան օրէնքները»: Սակայն այդ ստպարէզում մեծադոյն դերը կատարեց Գէորգ Բրուտեանը (ծնուած 1926 թ., Իջևանի Սեւրար գիւղում):

Բրուտեանը տրամաբանութեամբ ըզրադուեց, բնականաբար, խորհրդային երկրում բնդունուած բնթացիկ գիրքերից, այն կապելով արատասահմանեան «սեմանտիկ փիլիսոփայութեան» կամ «բուրժուական ռէալիցիոն փիլիսոփայութեան» այսպէս ասած այլ դրսեւորումների դէմ ուղղուած «պայքարի» հետ, գրելով որոշ թուով յօդուածներ ու աշխատութիւններ՝ հայերէն եւ ռուսերէն: Դրանով հանդերձ, յայտնի իրողութիւն է, որ Բրուտեանն է «Տրամաբանութիւն» (1957)՝ հայերէն առաջին դասագրքի, իսկ աւելի ուշ՝ «Չեւական տրամաբանութեան դասագիրք» (1967) երկի հեղինակը: Այդ ուղղութեամբ նրա ունեցած հետաքրքրութիւնների յայնութեան վկայութիւնն է «Մաթեմատիկական տրամաբանութեան փիլիսոփայական ներածութիւն» (1968) աշխատութիւնը: Բրուտեանի հիմնական մասնագիտութիւնը ակնյայտօրէն տրամաբանութիւնն է, բայց նա աչքի է ընկնում եւ այլ հետաքրքրութիւններով: Ըստ երեւոյթին անդրերէն իմանալու շնորհիւ՝ բոյորից շատ է մասնակցում միջազգային

փիլիսոփայական համաժողովներէ, որոնք ծաղում արտատահմանեան երկրներէ: Մամուլում աւելի յաճախ է հանդէս գալիս համապատասխան յօդուածներով: Դրա ամենացայտուն օրինակը կըլաւ «Սեւրարի վեպական մանկավարժ» ամսագրում 1973 թ. Յունիսից մինչեւ 1974 թ. Հոկտեմբերը լոյս տեսած փիլիսոփայական յօդուածաշարքը, ինչ որ պարզապէս կողակերեւոյթ էր հայաստանեան պայմաններում:

Մաթեմատիկական տրամաբանութեան ու յարակից բնագաւառներում է մասնագիտանում եւ Աուրէն Աւետիսեանը (ծնուած 1932 թ., Աշտարակի Օհանուան գիւղում): Նրա երկերն են՝ «Տարածութեան եւ ժամանակի պրոբլեմը յարաբերականութեան տեսութեան լոյսի տակ» (1963), «Մաթեմատիկական եւ իրականութիւնը» (1966), «Մաթեմատիկական տրամաբանութեան հիմնական տարրերը» (1969): Աւետիսեանի ստորագրութեամբ մամուլում հրատարակուած յօդուածները վկայում են նրա աւելի լայն հետաքրքրութիւնների մասին, նոյնիսկ բարոյագիտական: Ո՛չ միայն բոտ ձեւի, այլեւ բոտ բովանդակութեան:

Տրամաբանութեան հարցերով զբաղւում են նաեւ ուրիշները, իսկ կոմունիստական ըմբռնումով իմացարանութեամբ՝ աւելի շատերը:

Ղազար Վարդապետեանը (ծնուած 1906 թ., Տարօնի Արտիտնք գիւղում) հին սերնդից է: Դասախօսական ու հանրալին-բարոյչական դրադմունքներին դուրսհան՝ դանդաղան աշխատութիւններ է գրել թէ՛ իմացարանական եւ թէ՛ բարոյագիտական, հակակրօնական ու այլ բովանդակութեամբ: Նրա երկերից են՝ «Հնարաւորութեան եւ իրականութեան դիալեկտիկական» (1950), «Ազնոստիցիա» եւ սկեպտիցիզմի բնագիտութիւնը» (1956), «Իդէալների եւ թէորիաների դերը հասարակութեան զարգացման մէջ» (1957), «Արտագոյման մարքսիստական-լենինեան թէորիայի հարցերը» (1958):

Հին սերնդին են պատկանում եւ Տիգրան Ալեքոանեանը (ծնուած 1906 թ.,

Խնասի Արսոս զիւղում), Տաճատ Ալեքսանեանը (ծնուած 1898 թ., Ղարսում — 1972 թ.), Գրիգոր Վարդանեանը (ծնուած 1898 թ., Շիրակի Օրթաքիլիսա զիւղում), որոնց աշխատութիւնները հիմնականում նուիրուած են «լենինիզմի պաշտպանութեանը» եւ հակառակորդները «քննադատութեանը»: Դրանք արտացոլում են պաշտօնական դրոյթների ժամանակային կացութիւնը:

Որոշակի տեղ է զբաղում Արամայիս Կարապետեանը (ծնուած 1910 թ., Վարդենիսում): Կարապետեանը զբաղուել է իմացարանական եւ դեղագիտական հարցերով, փիլիսոփայութեան պատմութեան որոշ կողմերով: Թերեւս ոչ մէկի աշխատութիւնների շուրջ այնքան քննադատութիւններ չեն երեւացել մամուլի էջերում, որքան որ Կարապետեանի շարադրանքների վերաբերեալ, — «Գիրք, որը չպէտք է հրատարակուէր» դրախօսական նշանաբանով: Քննադատուել է երկերի բովանդակութիւնը, շարադրուելու եղանակը, հեղինակի վերաբերմունքը այլ հեղինակների հանդէպ, եւ այլն: Մի խօսքով՝ իւրայատուկ պարագայ:

Իմացարանութեան ասպարէզում ներկայումս ամէնից ցայտուն դէմքն է համարուած Համլետ Գէորգեանը (ծնուած 1927 թ., Երեւանում): Նրա երկերից են՝ «Իմացութեան մէջ վերացարկման դերի մասին» (1957, ռուսերէն), «Ի՞նչ է գիտական կանխատեսումը» (1957), «Հիպոթէզը եւ նրա դերը գիտութեան մէջ» (1959), «Հաւանական եւ հաւաստի գիտելիք» (1965, ռուսերէն): Նոյնքան դործունեալ փիլիսոփաներից է եւ Լեւոն Արահամեանը (ծնուած 1928 թ., Ախալքալում), որը, սակայն, գրիչ է շարժում մի քանի ուղղութեամբ՝ թէ՛ կոմկուսակցութեան պատմութեան եւ թէ՛ իմացարան:

նութեան: Հայ փիլիսոփայութեան վերաբերեալ նիւթեր է տրամադրում մոսկովեան հրատարակութիւններին: Առաւել յայտնի երկն է՝ «Նշանների տեսութեան իմացարանական հարցերը» (1965 թ., ռուսերէն): Բնափիլիսոփայական հարցերով է զբաղուում Աղատ Մինասեանը (ծնուած 1918 թ., Իջեւանի Սեւքար զիւղում), աւելի շատ, քան ուրիշները:

Հայաստանեան փիլիսոփայութեան պատմութեամբ հետաքրքրուողների աչքին այս կամ այն առիթով կարող են ընկնել եւ հետեւեալ անունները.— Մարիա Պետրոսեան (1911, Արցախ — 1971, Մոսկուա), Հայկ Աղաջանեան (1898, Թիֆլիս — 1972, Երեւան), Վաղինակ Սեւեան (1910, Ղարս — 1973, Երեւան), Կորիւն Անանիկեան (ծնուած 1914 թ. Շիրակի Հառիճ զիւղում), Արմենակ Ոսկանեան (ծնուած 1914 թ., այժմեան Լեւինիկրատում), Աշոտ Բարախանեան (ծնուած 1914 թ., Արտաշատում), Էդուարդ Մարգարեան, Աշոտ Էկմալեան, ինչպէս եւ բազմաթիւ այլ նորայայտ կամ նորահաս ուժեր, որոնցից իւրաքանչիւրը մէկից աւելի աշխատութիւնների ու գրքերի հեղինակ է:

Երկար ժամանակ Հայաստանում են ապրել ու գործել Խաչիկ եւ Ֆեյիքս Մոմջեան եղբայրները (արապիղոնցի), որոնք այժմ գտնուում են Մոսկուայում, աչքի ընկնող աեղեր դրաւելով: Նրանց աւելի շատ զբաղեցնում է փիլիսոփայութեան պատմութիւնը՝ Փրանսիական 18րդ դարը, եւ այլն: Եւ առհասարակ, զգալիօրէն մեծ թուով «փիլիսոփայական ընդհանուր աշխատողներ» կան Հայաստանից դուրս, Խորհրդային Միութեան կենտրոնական ու մարզային այլ վայրերում, որոնց անդրադառնալու հարկ չկայ այստեղ:

(Շար. 4)

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՉԵԱՆ

Վ. Ն Ի Ի Ր Բ Է Թ Լ Ե Ա Ն

Այն թատրոնը, որ ես կը մաղթեմ՝ «Երգող վաղորդայններ» ու թատրոն մը չէ, այլ թատրոն մը, որ հիմնուած ըլլայ շատ պարզ ու շատ օրինական կամքին վրայ, որ չծանրացնէր մարդկային կացութիւնը, ինքնին արդէն բաւական ծանր ու քստմնելի:

ԱՐԹԻՒՐ ԱԴԱՄՈՎ

ԱԴԱՄՈՎ ԿԱՄ ԼԻՆԵԼՈՒԹԵԱՆ ՄՂՁԱԻԱՆՋԸ

«Մնացորդներու քաղաքականութիւնը» (La Politique des Restes) թատերադրութիւնը արդիւնքն է հողեալատարանական ուսումնասիրութեան: «Նոյնիսկ խորագիրը, — կ'ըսէ Ադամով, — վաւերական է: «Մնացորդներու քաղաքականութիւնը» անունն է տոբթոր Մինկովսկիի կողմէ այն հիւանդութեան, որ ներկայացուած հիւանդը կու տայ իր հոգեւտագնապին»:

Թատերադրութեան հերոսը՝ Ճոնի, հարուստ դործարանաաէր մըն է, որ ահաւելիօրէն կը տառապի իրերու բազմապատկումէն. «Շատ առարկաներ կան աշխարհի վրայ, — կ'ըսէ ան, — շատ

եղանակներ, շատ օրեր՝ եղանակներու մէջ, շատ ժամեր՝ օրերու մէջ, շատ տոմսեր, շատ կիշէներ, ուր տոմսերը կը կնքուին»: Ճոնին կը սարսափի մանաւանդ առարկաներուն ձգած հետքերէն, բեկորներէն, աղտոտութիւններէն. «Ջուրի, գինիի, կերակուրի աւելցումներ, գետինը սողացող սիկարէթի կետորներ, քուղթի մասեր, պտուղի կեղեւներ, աղտոտութիւններ»: Այս բոլորէն աւելի՝ հիւանդ հերոսը կը կարծէ, որ բոլոր այդ աղտոտութիւններն ու ցուքները իրեն վերապահուած են, եւ թէ՛ ինք պէտք է կուլ տայ այդ բոլորը: Ու կը մերժէ:

Հողատիրութեան նման պարագայի մը նկարագրութիւնը դժուար թէ վերածուէր թատերգութեան մը. ահա թէ ինչու Ադամով երեւակայեց, որ հոգեպէս ահարեկուած այդ հերոսը կ'ապրէր սպիտակամորթներու եւ սեւամորթներու խառն ընկերութեան մը մէջ եւ պատկանելով բարձր դասակարգին, այսինքն՝ ճերմակներու խաւին, ան մնայուն կերպով կը սարսափի սեւերուն դանդուածային աճումէն:

Աւելի վաւերական ու այժմէական դարձնելու համար իր այս թատերգութիւնը՝ Ադամով անոր իբրեւ վայր ընտրեց Հարաւային Ափրիկէն, անջատ աճումի, արքայութեան հայրենիքը, ուր «քաղաքակրթուած» սպիտակամորթ դադութարարները կ'իշխեն «վայրենի» սեւամորթներուն վրայ, կը կողոպտեն անոնց հանքերն ու բնական հարստութիւնները եւ, չգոհանալով այդ բոլորէն՝ իրենք իրենց կը սարքեն ցեղապաշտութեան պերճանքը, «աղտոտ սեւամորթները» թխմելով Պանդուստան կոչուած կեդրոնացման ճամբարներու մէջ:

Հետեւաբար, այս թատերգութեան մէջ իրարու կը ձուլուին հերոսին անհատական հոգետաղանապը եւ սպիտակամորթ խաւին հաւաքական հոգետաղանապը, ա'յն հաւաքականութեան, որ կ'ապրի սպիտակ փոքրամասնութեան դերադասութեան բարդոյթը: Բայց նոյն ատեն կը սարսափի սեւերու թռական բազմապատկումով, որովհետեւ ինչպէս դիտել կու տայ Ադամով, «անհատական եւ հաւաքականին միջեւ կան մնայուն եւ անփակտելի կապեր, որոնք կը մշտնապէս կը պայմանաւորեն իւրաքանչիւրին կեցուածքն ու վարուելակերպը»:

Ապրելով մղձաւանջային նման մըթնօրրաի մը մէջ՝ ձոնի աղտոտութիւններու բարդոյթէն կ'անցնի սեւամորթներու բարդոյթին եւ ջղադարութեան վիճակի մը մէջ չկարենալով զսպել ինքզինք՝ կը սպաննէ իր սեւամորթ դործաւորը, թոմը, ամբաստանելով զայն աղբի կոյտ մը իր տան առջեւ դետեղած ըլլալուն համար:

«Պատմութիւնը կրնար հոս կանգ առնել, — կ'ըսէ Ադամով, — բայց ուզեցի ցոյց տալ, որ այս ոմրագործը պիտի մնար անպատիժ, որովհետեւ ան կը պատկանի զօրաւորներու խաւին (հոս դասակարգ եւ ցեղ կը նոյնանան): Ահա թէ ինչու ամբողջ քատերգութիւնը կեդրոնացուցի ձոնի դատավարութեան վրայ, որ աւելի գարշելի է, քան նոյնիմէքն ձոնի ոմիրը»:

Խնդրոյ առարկայ դատավարութիւնը տեղի կ'ունենայ դոնփակ, հասկնալի է, թէ ինչու: Դատարանին մէջ կան միայն սպիտակամորթներ, փաստաբանը անշուշտ, բայց նաեւ դատախազը, ու դատաւորը, վկաներն ու դատակազմը: Բեմին առջեւի անկիւնը կը դտնուի երկրորդ բեմ մը, որուն վրայ կանգնած՝ ձոնի կը պատմէ իր կեանքը ու անդամ մը եւս կը խաղայ իր դործած ոմիրը, ընկերակցութեամբ իր զոհին:

Սեւամորթի մը սպանութեան առիթով՝ սպիտակամորթներու կողմէ սարքուած այս խեղկատակ դատավարութիւնը կը սկսի՝ ի յառաջագունէ նպատակ ունենալով արդարացնել ու անմեղ հռչակել ոմրագործը, որ սակայն իր անմիտ յայտարարութիւններով կը ծանրացնէ իր մեղքը, կը թունաւորէ մթնոլորտը ու կը դժուարացնէ արդարութեան դործակալներուն առաքելութիւնը: Հակառակ այդ բոլորին, դատաւորն ու դատակազմը միաձայնութեամբ ձոնին անպարտ կ'արձակեն, պատրուակ բռնելով անոր ջղային խանդարումը, հետեւաբար եւ՝ հողեկան վիճակը: Չեւականութիւնը յարդելու համար՝ անոնք կ'որոշեն ոմրագործը ուղարկել հանդրստեան կեդրոն մը եւ կը փակեն հարցը:

«Մնացորդներու քաղաքականութիւնը» թատերգութեան մէջ՝ Ադամով կը խորանէ սպիտակամորթ մարդու ցեղապաշտութիւնը, ու անոր դերակայութեան բարդոյթը՝ ընդդէմ ոչ-սպիտակ ժողովուրդներու, բայց մա'նաւանդ ան կը պայթեցնէ օրէնքի, իրաւունքի եւ արդարութեան առասպելները, որոնք կը ծառայեն միայն արդարացնելու զօրաւոր մարդոց իշխանութիւնն ու մենա-

տիրութիւնը, եւ կը պաշտպանեն ցեղա-
յին թէ դասակարգային մենաշնորհները:

Խօսելով Պրեխթի «Բացառութիւնը
եւ օրէնք» թատերգութեան մասին՝ Ա-
զամով կը գրէր. «Վաճառականը, որ ըս-
պաննած է իր ծառան՝ կը կանչուի դա-
տի: Բայց քաղֆեցի արդարադատու-
թիւնը զինք ազատ կը կացուցանէ. վա-
ճառականը վաճառական է, եւ արդարու-
թիւնը՝ դասակարգային»: Ինչ կը վե-
րաբերի դատաւորներու երկդիմի բանա-
ձեւերուն՝ Ազամով կը գրէր. «Դատա-
ւորներուն կողմէ տրուած անհեթեթ
բացատրութեանց անհեթեթութեան դի-
մակագրեծումը կը ձգեմ հանդիսատես-
ներուն»:

Սակայն ցեղապաշտութիւնն ու դա-
սակարգային արդարութիւնը ձազկող այս
թատերգութիւնը, ուր դատաւորներու
եւ ոճրագործներու մեղսակցութիւնը կը
յայտնուի արտառոց կերպով, ամբող-
ջովին չդոհացուց Ազամովը, մասնաւո-
րապէս անոր համար, որ ան կրնար ա-
ւելի խորացնել նիւթը եւ զայն դարձնել
ժամանակակից աշխարհի բեկորներուն,
աւելցուքներուն եւ ձախողածներուն
գիւցազներգութիւնը:

Ազամով կը գրէր.

«Շատ բեկորներ կան աշխարհի
մէջ, հին, փշրուած արձաններ, աւե-
րակներ, սեւ ոտքեր, գաղթականներ,
վարձկան զինուորներ, ծերեր եւ բոլոր
այն ոնրագործները, որոնցմէ ազատուիլ
կ'ուզեն զիրենք վարձատրողները: «Մնա-
ցորդներու քաղաքականութիւնը» պէտք
էր ցոյց տար այդ բոլորը, որովհետեւ,
խորքին մէջ, բոլոր այդ մարդերը,
զանգուածները բեկորներ են, նման այն
կեղտոտ աւելցուցներուն, գորս ձոնի կը
կարծէր ստիպման տակ կուլ տալ»:

Այսուհանդերձ, «Մնացորդներու քա-
ղաքականութիւնը», հակառակ իր պար-
զութեան, կը մնայ կարճ եւ յաջող թա-
տերգութիւն մը, որ վաւերականօրէն կը
ցոյցացնէ շահագործումի, ոճիրի եւ սու-
տի վրայ հիմնուած ժամանակակից ըն-
կերութիւններու մէջ ապրելու մղձաւան-
ջը:

**

«Սուրբ Եւրոպա» (Sainte Europe)
թատերգութիւնը միջնադարեան հսկայ
եւ արտառոց քաղաքական խեղկատա-
կութիւն մըն է, վայրադ ու ահաբեկիչ
ծաղրանկարը արեւմտեան ներկայ ա-
զատ աշխարհին՝ իր շահամուլ քաղաքա-
կանութեամբ ու կեղծ գաղափարապաշ-
տութեամբ:

«Սուրբ Եւրոպա» թատերգութիւն
մըն է, գոր շատ կը սիրեմ, — կ'ըսէ Ա-
զամով, — արդեօք անոր համար, որ
անիկա պտուղն է երեք ասարուայ աշխա-
տանքի մը, կամ անօր համար, որ ա-
նով ես գտայ մշտնապէս լեզու մը, որ նոյն
ատեն կը վերաբերի թէ՛ միջին դարերու
եւ թէ՛ մեր ժամանակաշրջանին: Ա՛յն լե-
զուն, գոր կը գործածեն մեծ ու պզտիկ
ամբարտաւանները՝ հասնելու համար ի-
րենց աղտոտ եւ անխոստովանելի նպա-
տակներուն»:

Այլաբանական խեղկատակութիւնը
ունէր սակայն իր վտանգները, — բա-
նալի անձնաւորութիւններ եւ իրապաշ-
տութեան ոտնակոխում: Ազամով զգաց
այդ վտանգը եւ, արդարեւ, խուսափե-
ցաւ թատերգութեան հերոս կայսր Քար-
լին աալու Ֆրանսայի հանրապետու-
թեան նախագահ Շարլ ար Կօլի դիմա-
գիծը: Աւելի'ն. ան կրցաւ միաձուլել ե-
րեւակայութիւնն ու իրականութիւնը,
իւրաքանչիւրին երազային եւ հոգեկան
աշխարհը միաձուլելով ժամանակակից
աշխարհի պատմական իրականութեան
հետ:

«Ինչ որ մասնաւորապէս զիս կը
հետաքրքրէր «Սուրբ Եւրոպա» թատեր-
գութեան մէջ՝ խաչաձեւումն էր գիշե-
րային երազներու եւ իրապաշտ կոչուած
տեսարաններու, բայց որ գիտակցաբար
զանոնք ներկայացուցի երազային ոնով»:

«Սուրբ Եւրոպա» թատերգութիւնը
յաջորդական եօթը տեսարաններու մէջ
կը ներկայացնէ ահռելի հոգեվարժ
միջնադարեան հիւանդ աշխարհի մը, որ
կեղրոնաձիգ ուժերու ազդեցութեան տակ
յարաաւելօրէն կը պայթի: Քայքայումի
սեմին դտնուող այս աշխարհին մէջ

կերթեւեկէն 20րդ դարու քաղաքական անձնատրութիւններ, որոնք կը խանդարեն հանդիսատեսին պատմական բմբուռումները, բայց եւ այնպէս, հապէս կը կտակեն միջնադարեան այդ հողեմարքը 20րդ դարու հրէշտային սղորդութեան հետ: Նախարարն էր սկսի մութին մէջ: կրկկորեան պատարագի եղանակ մը կը թնդացնէ օդը, մինչ անջրպեակէն եկած սուրբի մը ձայնը կոչ կ'ուղղէ հաւատացեալներուն, ու խառնուրդներուն ու խաչակիրներուն՝ ազատ աշխարհի սուրբ դատին ի խնդիր արթուն մնալու:

Սկսուած եղանակը կը վերածուի յանկարծ կէս-նայի եւ կէս-խափշիկ խառնածին քրոյն մը, մինչ դերման գրնդակա Ֆան Գապլենց բարի դալուստ կը մաղթէ Քրանոսայի կամաւորներուն, որոնք եկած են դերման գրոջին տակ՝ «անասուած եւ ասիական բոլշեւիզմի դէմ», որպէսզի յաւերժ ապրի «ազատ եւ անկախ Ֆրանսան», միայնակ Եւրոպայի մէջ:

Ապա իրարու կը յաջորդեն «երազում կեանքի» եւ «իրական կեանքի» տեսարանները: Երազում կեանքի մէջ անձնատրութիւնները կը յայտնուին իրենց բուն դիմագիծով, խոր ձգտումներով, մինչ իրական կեանքի տեսարաններուն մէջ անոնք կը յայտնուին իրենց ընկերային, պաշտօնական ու կեղծ դիմակով:

Հետեւաբար, հանդիսատեսը կ'անցնի Քարլ կայսեր Էքս-Լա-Շափէլի պալատէն Քրէփէն թաղաւորի ապարանքը, Պրապանի մէջ, եւ Քրէփէնի ապարանքէն Մերձաւոր Արեւելքի եւ արքայից արքայի արքունիքը, որ կը դանուի Իսթամպուլ եւ ուր կը դումարուի հիւլէական դէնքերու կանխարգիլման համագումար մը՝ ի շահ միջազգային համակեցութեան: Ու յանկարծ կը պայթի յեղափոխութիւն մը եւ բոլոր թաղաւորները, նախագահները, գեապաններն ու պատուիրակները խուճապահար եւ սողալով բեմէն դուրս կը սպրդին: Բեմին վրայ կը մնան միայն անկարելի սիրոյ յաւիանական սիրահարները՝ Մէլլեր Փաշխտը եւ անոր Ֆրանչեսքա

պղատանեան սիրուհին, որոնք կը մեռնին իրարու փաթթուած, արտասանելով գրուածներ «Թրիսքան եւ Իգուլք» սիրերգութենէն:

«Սուրբ Եւրոպա» թաանրգութիւնը միջնադարեան իր խելագար ու զանազան նկարներով ցոյց կու տայ 20րդ դարու միջազգային քաղաքականութիւնը, հիմնուած՝ պաշտօնական Փուլքորթե այցելութիւններու, ճաշկերոյթներու եւ մամլոյ քիչէ ասուլիսներու վրայ:

Աղամով կ'ըսէ.
 «Կրնամ սկսիլ քաղաւորի մը եւ քաղուհիի մը ուրիշ երկրի մը նախագահին եւ անոր նարպակալած ու հասարակ կնոջ տրուած այցելութեամբ: Թագուհիին հագուստին կը սպասեմ, որ կ'ուշանայ: Գործադրու մը: Վախք կը հաստատուի, բայց եւ այնպէս հանդէսը կը շարունակուի»:

Ապա, հարկաւ, իրարու կը յաջորդեն նախագահէ թաղաւոր ուրիշ պաշտօնական այցելութիւններ ու անհամար ընդունելութիւններ, խրախճանքներ ու ճառեր, մինչ այդ՝ այս կամ այն թաղաւորին երկիրը կ'ենթարկուի ահաւոր երկրաշարժի մը, որ կը խլէ հարիւր հազարաւոր զոհեր: Այդքան «վայրագորէն վնասուած» երկրին թաղաւորը միւս երկիրներու նախագահներէն ու թաղաւորներէն կը ստանայ ցուակցական բազմաթիւ հեռագիրներ, եւ՝ խրախճանքը կը շարունակուի...

«Եւ յետոյ, — կ'ըսէ Աղամով, — պէտք է նշմարել անհեթեթութիւնը մամլոյ եւ տեղեկատուական ցանցերու, որոնք իրրեւ մեծ նշանակութիւն ունեցող հարցեր, կը ներկայացնեն անիմաստ ու յիմար իրողութիւններ, ինչպէս նախագահի մը կուրաղիքը», ու կը յիշէ նմոյշ մը, առնուած՝ փարիզեան քաղաքական մեծ օրաթերթէ մը:

«Սուրբ Եւրոպա» չար, կճոյ, կճու թաանրգութիւն մըն է, որ գլուխ-գործոյ մը կը հանդիսանայ քաղաքական իր ա'յն յարձակումներով, որոնք թիրախունին «ազատ աշխարհի» կայսերապաշտութիւնը, որ իր «միացեալ շուկաներով» ազատորէն կը կողոպտէ երրորդ

աշխարհը՝ մեղսակցութեամբ նոյնինքն երրորդ աշխարհի ղեկավարներուն, ինչպէս թատերգութեան արքայից արքան է:

Հետեւաբար, «Սուրբ Եւրոպա» թատերգութիւնը կը ներկայանայ իբրեւ զազրելի ու խեղկատակ դիւցազներգութիւնը «այն մեծ ու վատասերած խամանիկներուն, որոնք կը կառավարեն մեզ. ոչ մէկ ներկայացուցիչ իսկական ժողովուրդէն. չկան շահագործուողներու եւ շահագործողներու մասին փոխն ի փոխ տեսարաններ: Եթէ քատերգութիւնը յաջող է՝ աւագակներու ներկայութիւնը պէտք է յիշեցնէ յափշտակուածները»:

Սակայն ի՞նչ է այն միջոցը, որ խամաճիկները կը հասցնէ այդ դիրքերուն: Ծնունդը հարկաւ, քանի իշխանութիւնը դեռ չափով մը ժառանգական է «ազատ աշխարհի» մէջ, կապուած՝ անհատներու նիւթական վիճակին, բայց նաեւ հոգեւորութիւնը, ճարտասանութիւնը եւ ամբոխավարութիւնը: Վոլթեր կ'ըսէր. «Ա՛ն՝ որ կ'ուզէ քաղաքացի, վարչապետ կամ բռնակալ դառնալ՝ կը պոռայ, որ կը սիրէ իր հայրենիքը, բայց խորքին մէջ կը սիրէ մի'միայն ինքզինք»: «Սուրբ Եւրոպա» թատերգութեան ճողոպրած հերոսները կը պոռան ու կը ճչան, որ կը սիրեն ժողովուրդը, կը փնտռեն անոր յառաջդիմութիւնն ու երջանկութիւնը, բայց եւ այնպէս կը դործածեն քաղաքական իշխանութիւնը՝ հմայք չահելու եւ դրամ դիզելու համար միայն:

Անոնց ամենափայլուն ներկայացուցիչներէն պէտք է յիշել Քարլ կայսրը, որ անկար խրտուելակ մըն է երկրին դրամատէրներուն ձեռքը, ծիծաղելի եւ վախկոտ ծերունի մը, որ սակայն օրաթերթերու եւ լրագրողներու ընծայած շնորհներով կը վերածուի իմաստուն եւ յանդուգն աղգային հերոսի մը: Նոյն այդ խաւին կը պատկանի նաեւ Քրեփէն թագաւորը, որ իր երկրին սահմանները կ'ընդլայնէ՝ ստրուկը դառնալով Ամերիկայի դեսպան պարոն Հենտէրսոնի...

Եւ, վերջապէս, արքայից արքան, Ազան, որ իր դահին վրայ կը մնայ շնորհիւ օտար այն զինուորական ջոկատներու

րուն եւ տնտեսական օժանդակութիւններուն, զորս իրեն կը զրկէ Արեւմուտքը, ա՛յն ջոկատներուն, որոնք կու գան ջարդելու «ներածուած դաղափարաբանութիւններու» հետեւող տեղացի «անասուածները», որոնք կ'ուղեն «քանդել» երկրի մէջ հաստատուած դարաւոր «սուրբ» իշխանութիւնը եւ պղծել Մերձաւոր Արեւելքի «արժէքներն» ու աւանդութիւնները:

Իր դարչելի հերոսներով, շլացուցիչ տեսարաններով ու սանձարձակ զուարթախոհութեամբ «Սուրբ Եւրոպա» թատերգութիւնը, ինչպէս Ադամովի քաղաքական բնոյթ կրող նախորդ դործերը, կը խարանէ մեր ժամանակի քաղաքական հրէշային խեղկատակութիւնը: Նոյն այդ հեղձուցիչ մղձաւանջը, որուն մէջ կ'ապրի ամբողջ մարդկութիւնը՝ մեծ պետութեանց կայսերապաշտական անյադ ախորժակներու հետեւանքով: Հետեւաբար, այս թատերգութեան մէջ, ուր կը պայթին հեղինակին զայրոյթն ու հեղնանքը, «չնազայլի դիմադրով», կայսերապաշտութիւնն ու դաղութարարութիւնը կը դիմակաղերծուին բրաօրէն, ինչպէս կը դիմակաղերծուին միջազգային մրցանակներու տիրացող հրէշակերպ «հանճար» քաղաքագէտներն ու անոնց աճպարարութիւնները «լաւազոյն մարդկութեան մը համար»:

Ադամով կ'ըսէ.

«Սուրբ Եւրոպա»ն գրելով ուզեցի դիմակաղերծել ժամանակաշրջան մը, աւելի նիշդը՝ քաղաքական որս զրութիւն մը, որ կը քաֆնուի միջին դարերու ցնցոտիներու ետին, եւ այդ՝ հասնելու համար որոշ քաֆուն նպատակներու: Ու յանկարծ՝ երբ վար կ'առնուին դիմակները, տեսանելիօրէն կը յայտնուի կայսերապաշտ, դրամատիրական էնթէկրասիոնը, որ չ'ուզեր իր անունը տալ, բայց եւ այնպէս հիմա՛ եւ հո՛ւ կը կոչուի Միացեալ Շուկայ»:

Վերջին ակնարկութիւն մը եւս կ'ըսէ Ադամով ու կը չարունակէ.

«Մնացորդներու քաղաքականութիւնը» եւ «Սուրբ Եւրոպա» քատերգութիւններով՝ ես ուզեցի, ինչպէս ոմանք

... րապարտուիլ իմ կախկին
 յարմարութեամբ զարմարունս, որ
 սրբաբանս պիտի է ընդունիլ, շատ
 ասպիկեցի: Բայց կը կարծեմ, որ այս
 վերջին քատերգութիւններուս մէջ միա-
 ցացի, միաձուլեցի, քիչ մը աւելի քան
 անցեալին, իրաքանչիւրին հոգեբանու-
 րիւնը, եւ ամէնուն քաղաքական ընդ-
 հանուր գիծը»:

Անցնելէ առաջ պատմական ու գիւ-
 ցագնէրդական թատերգութեան, որ պի-
 տի յայտնուէր «71ի գարունը» դործով,
 Աղամով պիտի դրէր նոր թատերգու-
 թիւն մը՝ «Պարոն Չափաւորը» (M. Le
 Moderé) որուն մէջ դարձեալ ան պիտի
 դիմակադերձէր «մեծ ու պղտիկ» ամէն
 տեսակի ամբարտաւաններն ու խաբեբա-
 ները:

«Պարոն Չափաւորը» անուն թատեր-
 գութիւնը կը շարունակէ «Սուրբ Եւրո-
 պա» թատերգութեան հրէշային ող-
 րերդակատակերգութիւնը՝ քաղաքական
 անձնաւորութիւններու մակարդակին: Այս
 նոր դործը ցոյց կու տայ բոլոր այն ան-
 հեթեթ ու պարագայական գէպքերը, ո-
 րոնց հետեւանքով շատ սովորական եւ
 հասարակ մարդիկ կը հասնին բարձր
 դիրքերու եւ կը խաղան ժողովուրդներու
 ճակատագրին հետ:

Ոստելով իր այս նոր թատերգութեան
 մասին, զոր գրեց հիւանդանոցին մէջ,
 ուր ինկած էր ալքոլի, գիշերային կեան-
 քի եւ թոքախտի հետեւանքով, Աղամով
 կ'ըսէ.

«Պարոն Չափաւորը» հտպիտութիւն
 մըն է. ես այդպէս ուզեցի գայն, — ու
 կ'աւելցնէ, — հոն որեւէ պատգամ մի
 փնտռէք: «Պարոն Չափաւորը» արդիւնի
 է ինքնաբուխ պոռթկումի մը, տեսակ մը
 կախարդական չէզոքացում»:

Թատերգութեան հերոսը, նոյնինքն
 Պարոն Չափաւոր Ժիւրայէն աքսորեալ մըն
 է, որ կ'ապրի Փարիզ: Ամուսնացած է,
 ունի զիբրուկ կին մը ու չփացած երիտա-
 սարդ աղջիկ մը: Պարոն Չափաւոր, ինչ-

պէս արդէն ցոյց կու տայ իր անունը, ու-
 նի հիմնական առաքելութիւն մը — իր
 շափաւորութիւնը: Արդարեւ, ան ամէն
 բանի մէջ կը փնտռէ միջին եղբը եւ կը
 խուսափի ամէն ծայրայեղութենէ: Քիչ
 մը հիւանդ է, քիչ մը կնամուլ, քիչ մը
 դինեմուլ, քիչ մը խաղամուլ: Ունի նոյն ա-
 տեն միջին դասու պանդուկ մը, լեցուն՝
 աւաղակներով, պոռնիկներով եւ առնէտ-
 ներով:

Օր մը, յանկարծ, Պարոն Չափաւո-
 րին կը ներկայանայ մեծ պետութեանց
 ներկայացուցիչ Պարոն Հավաս, որ կը
 ծանուցանէ, թէ մեծ պետութիւնները նը-
 կատի առած են Պարոն Չափաւորը՝ իբ-
 րեւ Ժիւրայի հանրապետութեան ապա-
 դայ նախագահ, սակայն տիրանալու հա-
 մար իր պաշտօնին՝ Պարոն Չափաւոր
 պէտք է խոստանայ միշտ հաւատարիմ
 մնալ մեծ պետութեանց քաղաքականու-
 թեան ու կիրարկէ անոնց դործակալ Պա-
 րոն Հավասի կամքն ու հրահանգները:
 Պարոն Չափաւոր, որ պատանեկութենէն
 ի վեր կ'երազէր մեծ մարդ դառնալ՝
 կ'ընդունի առաջարկն ու պայմանները եւ,
 հետեւաբար, մէկ օրէն միւսը կը վերած-
 ւի Ժիւրայի ազատ հանրապետութեան
 թիւ մէկ անձնաւորութեան:

Իշխանութեան հասած օրէն իսկ, Պա-
 րոն Չափաւոր կը շահի ժողովուրդին հա-
 մակրանքը՝ իր մէկ խիստ շափաւոր եւ
 հայրական ճառով: Անոր ամբոխավարու-
 թիւնը ծիծաղ կ'առթէ մեզի, որովհետեւ
 իր ճառը կը յիշէցնէ բոլոր մանրուք
 ու ճախաւեր դեկավարներուն հոետորու-
 թիւնը:

«Ձիս ընտրելով, — կ'ըսէ ան, —
 դուք կրցաք փրկուիլ գինուորական, յե-
 տադիմական վարչակարգէն, բայց նոյն
 ատեն անհրաժեշտ չէ՞ր արդեօք կարգի
 բերել մեր անգուսպ ու ծայրայեղ յեղա-
 փոխականները: Եթէ իմ կարծիքս կ'ու-
 գէք, ով իմ սիրելի գաւակներս, կը կար-
 ծեմ, որ պէտք է հարուածել բոլոր կող-
 մերը եւ մէկ անգամէն...»:

Այդ օրէն սկսեալ, նախագահ Չափա-
 ւորին ճառերը իրարու կը յաջորդեն նոյն-
 քան շափաւոր, նոյնքան հայրական, ու

կը շարունակէ աջն ու ձախը, յետագի մակրանն ու շտապօգիմակրանը: Մինչ աչք, նախադասին ձարագակարած արկինը՝ Գլօ, կը գրադի բարեգործական միութիւններու ձեռնարկներով, մինչ երիտասարդ ազգի կը՝ օրհարդ Մատի, կը մտանակցի երիտասարդական բոլոր շարժումներուն: Ասկայն աչք վերջինը կ'անհանդատացնէ հայրը՝ իր սրտատուց հազարամներով ու սեռային յոսի սովորութիւններով, սրովհետեւ կը պատկի նոյնիակ ծայրայեղ յեղափոխական երիտասարդներուն հետ:

Օրերը կ'անցնին, սակայն շատ չանցած՝ նախագահ Չափաւորը դո՛ւ կ'երթայ իր շափաւորութեան, սրովհետեւ Պարսն Հափառ անար կեցածքը ծայրայեղօրէն շափաւոր կը դանկ յեղափոխականներու հանդէպ, այն յեղափոխականներուն, որոնք կ'ուզեն քանդել կարգն ու իշխանութիւնը ու հաստատել նոր հասարակակարգ: Հեռուարը, Պարսն Հափառ սուպայել կու սայ Պարսն Չափաւորի վարչակարգը, սարքելով զինուորական պետական հարուած մը, որ կու գայ փրկելու երկիրը «քանդիչ» ուժերէն ու Ժիրայի ազատ հանրապետութեան մէջ կը վերահաստատէ կարգն ու ապահովութիւնը:

Պարսն Չափաւոր, որ մեծ հարստութիւն գիցած էր իր նախադասութեան շրջանին, դարձեալ կը բռնէ աքսորի համբան եւ աչք անդամ կը հաստատուի Լանտան, ուր իր գուստըր՝ Մատի, կ'ամուսնանայ միասեռական իշխան տը Կայի հետ:

Վերջին տեսարանը ցոյց կու սայ Պա-

րսն Չափաւորը կէս մը անդամաւործ, նստած հիւանդակաւորի մը մէջ: Ան փոսք կու սայ Աստուծոյ գինը ամբողջական անդամաւործութենէ փրկած բլրարուն համար: Ան մտնալու համար իր հոգեբէր, դարձեալ ինքզինք կը յանձնէ զինեմարտիւն:

Մինչ աչք, քաղաքական խեղիատակութիւնը կը շարունակուի ժիրայի անկախ հանրապետութեան մէջ, ուր քաղաքային տարադով խրտուիլակ նախագահին, այսինքն՝ Չափաւորին, կը յաջորդէ զինուորական տարադով խամաճիկ բռնակալ մը:

«Պարսն Չափաւոր» թատերգութիւնը իր գերիրադաշտ տեսարաններով կը ներկայացնէ մեծ պետութիւններէ կախալ սլոպէս կոչուած «արբանեակ» երկիրներու նախագահական գաւեշտային բնորութիւնները եւ յանձնարարուած պետական հարուածները, որոնք միշտ իշխանութեան գլուխ կը բերեն դործակալ ու սարկամիա գեկալարներ...:

Այս նոր թատերգութիւնը քաղաքական կեանքի ողբերգութիւնը կը շէղոքացրնէ, գայն վերածելով հապիտութեան, միեւնոյն տակն պարսաւելով ժամանակակից քաղաքական գեկալարները, որոնք Արեւելքի թէ Արեւմուտքի մէջ կը շարունակեն հնազարեան եւ միջնադարեան «կայսրերու» եւ «ցարերու» բռնակալ անուցութիւնները, որոնք ուղեղալուացքի ձեւով կը վերածեն ժողովուրդները անբան երամակներու ու կը յանձնեն զորոնք իրրեւ կեր քաղքենի թէ պիւրոկրատիք, գրամատիրական թէ համայնակալական շահագործումի պիղծ ուժերուն:

(Շար. 4)

ՎԱՉԷ ՆԻՒՐԲԷԹԼԵԱՆ

Ս. ԳՐԻԳՐԱՆՍԻԱՆ

ԱՍԱՏՈՒՐ ՊԶՏԻԿԵԱՆ՝

ԱՆՋՐՊԵՏՆԵՐՈՒ ԽՈՒՋԱՐԿՈՒՆ

«Առանց դիտակցութեան դիտելը, իբրև տեսողական արարք, համազօր է կուրուսթեան: Գիտակցութեամբ «դիտել»ը տեսողական փորձառութիւն մըն է. անիկա՝ արուեստ մըն է: Մենք դիտել պէտք է սորվինք: Մեր դիտածը նկարչօրէն մէկնարանելը «տարրեր» արուեստ է»:

ՀԱՆՁ ՀՈՑՄԱՆ

«Իրերը դոյութիւն ունին: Պէտք չունինք դանոնք ստեղծելու, ինչ որ պէտք է ընենք, այն ալ՝ անոնց իրարու հետ ունեցած կապը դտնելն է»:

ՍՏԵՑԱՆ ՄԱԼԱՐՄԷ

I

Յ Ապրիլին, «Ալեք Մանուկեան արուեստի կեդրոն»ին մէջ, Պէյրութի գեղարուեստասէր հասարակութիւնը անդամ մը եւս տոթիթը ունեցաւ յայտելելու Ասատուր Պատիկեանի կրաւիւրները — փորագծութիւն —, որոնց հետ առաջին հանդիպում մը տեղի ունեցած էր 1964ին, «Համադրային Մշակութային եւ Կրթական Ընկերակցութեան» կազմակերպած այն ցուցահանդէսին, որ նուիրուած էր լիբանանահայ երիտասարդ գեղանկարիչներուն: Հետագային, 1964ի սկիզբը, Պէյրութի «Կայրի Ալեք Սա'ապ»ի մէջ ան տը-

ւաւ իր անհատական առաջին ցուցահանդէսը, որ հասաաաեց ծնունդը կանխահաս տաղանդի մը: Զորս տարի ետք, «Լ'Ամաթէօր» ցուցասրահէն ներս այլակերպուած մթնոլորտ մը յառաջացնող իր եզակի պաստառները՝ առաւել եւս պայծառացուցին տարաշխարհիկ արուեստագէտին զօրեղ ու մաղնիսական դիժերը: 1970ին, Փարիզ բնակութիւն հաստատած Ասատուրի զօրժերը կը սկսին շրջիլ Արեւմտեան թէ Արեւելեան Եւրոպայի ցուցասրահներուն մէջ: Արեւելքէն եկած երազահար արուեստագէտին ստեղծագործութիւնները կը սկսին ջերմօրէն գնահատուիլ ընկերվար թէ համայնավար

վարչակարգ որդեգրած երկիրներուն կողմէ, որովհետեւ անոնք անոր զործերուն մէջ միաժամանակ կը տեսնէին սլաւոնաթափ ու շիտթահար մարդուն բզկտումը՝ ճարտարարուեստի քաղաքակրթութեան գլաններուն աակ(*) :

1970ը յոտկանչական թուական մըն է Ասատուրի անաւարտ կենսադրութեան մէջ: 1970ով կը սկսի նոր հանդրուան մը: Նմանապէս 1970ին աեղի կ'ունենայ «բացումի քաղաքականութիւն»ը եւ Եւրոպայի տարբեր քաղաքներուն մէջ յաջորդարար կու աայ անհատական վեց ցուցահանդէս ու կը մասնակցի շուրջ երկու տասնեակ հաւաքական ցուցահանդէսներու: Ասատուր կը դառնայ հանրածանօթ արուեստագէտ մը Ֆրանսայի, Շուէտի, Լիւքսեմպուրկի, Լեհաստանի, Իտալիոյ,

(*) Առաջին անհատական ցուցահանդէս.— «Ալեք Մանուկեան արուեստի կեդրոն»ին մէջ տըւած իր վերջին ցուցահանդէսին առիթով, հրատարակուեցաւ գեղակագմ Ալպում մը, որուն մէջ Ասատուր կ'ուրանայ 1964ի ցուցահանդէսը եւ իր ամհատական առաջին ցուցահանդէսը կը ձկատէ 1968ին, «Կալըրի լ'Ամաթէօր»ի մէջ տրուած: Հեղինակ մը կրնայ ուրանալ իր կարգ մը գործերը: Կարելի է կաշկանդել արուեստագէտին ազատութիւնը: Ատիկա իր սեփական ճշմարտութիւնն է: Բայց կայ նաեւ ճշմարտութեան միւս երեսը, ըստ որում՝ արուեստասէր գանգուածներուն ներկայացուած որեւէ ստեղծագործութիւն՝ գիրք, պատառ, քանդակ, երաժշտութիւն, եւայլն, մաս կը կազմէ արուեստասէրին սեփականութեան: Աւելի'ն. այդ գործը կը պատկանի իր գեղարուեստական պատմութեան՝ ինչ ալ ըլլայ անոր որակը. մնաց որ, ապագայ ուսումնասիրողին ու պատմագրին համար խիստ կենսատու փաստաթուղթեր են նոյնիսկ արուեստագէտի մը նախնական փորձերը, որոնք կը նպաստեն անոր դիմագծի բերեղացման եւ երբեմն ուժեղ լոյսեր կ'արձակեն գեղարուեստական զարգացման հանգրուաններուն վրայ: «Ալեք Սա'ապ» ցուցասրահին մէջ ներկայացուած Ասատուրի իւղանկարները՝ այս անկիւնէն դիտած մեծ կարեւորութիւն ունին, որ աւելի էական է, քան այդ պատառներուն գեղարուեստական արժէքը: Նոյնն է պարագան սկզբնական շրջանին կատարած այլապէս յաջող իր ուսումնասիրութիւն դիմանկարներուն:

Նորվեկիոյ, Պելճիքայի, Եուկոսլաւիոյ, Հունգարիոյ եւ այլ երկիրներու գեղարուեստասէր շրջանակներուն: Իր գործերը կը ցուցադրուին մեծանուն արուեստագէտներու պաստառներուն կողքին, ինչպէս Փիքասօ, Հասեքավա, Ուոքլըր, Ժիաքամեթի, եւայլն:

II

«Ալեք Մանուկեան արուեստի կեդրոն»ին պատերը զարդարած Ասատուր Պըքտիկեանի ստեղծագործութիւնները կը ներկայացնէին սարսափատեսիլ նոր աշխարհ մը, որ կը տարբերէր երիտասարդ արուեստագէտին յուզական ու մեղամազձոտ առաջին աշխարհէն՝ ե'ւ իբրեւ բոլորականութիւն, ե'ւ իբրեւ ոճ:

Սկզբնական շրջաններուն արտադրած Ասատուր Պղաիկեանի իւղանկարներուն, ջրանկարներուն, դժանկարներուն, որոշ չափով նաեւ առաջին փորագծութիւններուն բովանդակութիւնը յատկանշող տարրերն էին դիւցազներգական շունչը, մակութենէն յառաջացած յուզականութիւնն ու վառ երեւակայութիւնը, որոնք լուծուելով իրարու հետ՝ կը կազմէին Ասատուրի զործերը բնորոշող երազային աշխարհը:

Նմոյշ մը՝ առաջին հանգրուանէն:

Ասատուրի երազային այդ աշխարհը կը բնորոշուէր առասպելներու հետուորութենէն եկող հնչուն բանաստեղծականութեամբ, թափանցիկ ու անսահման օդայնութեամբ, որոնք մարմին կը ստանային ու կը շնչաւորէին իրենք իրենց մէջ սուղուող կիներու եւ մանուկներու դէմքերուն եւ կեցուածքներուն շարժունականութեամբ: Անոնց հայեացքները, ձեւերը, շարժումները եւ մարմնի ու դիմադիժի ամէնէն նուրբ եւ ստուերային դիժերն անգամ կը թելադրէին այս բանաստեղծականութիւնը:

Զգացական ու երազային այս աշխարհին մաս կազմող իրական տարրերը եւս — ծառ, տուն, հիւզ, դիւզ, շէնք, եւայլն — կը լուծուէին Ասատուրի երազին մէջ, կը դառնային խաբկանքի մը քարայած ստուերները՝ իր ետը որոնող արուեստագէտը աւելի՛ եւս մղելով դէպի երազին բացերը:

Այս մթնոլորտին մէջ, գծելու գործողութիւնը կ'ըլլար ներաշխարհին խորերը մեկնող ճամբորդութիւն, ա'յն ճամբորդութիւնը, որ կը ձգտի յայտնագործել եւ գրաւել բնազանցական աշխարհը, գերահօր իրականութիւնը:

Որովհետեւ երազը անվախճան անձանօթն է, յարատեւ կերպով աճող, կերպարանափոխուող եւ էափոխուող ներքին ծովը, որ իր մշտատեւ դարգացման ու այլափոխութիւններուն պատճառով է՛ նաեւ տեղողութիւններուն անսահմանութիւնը:

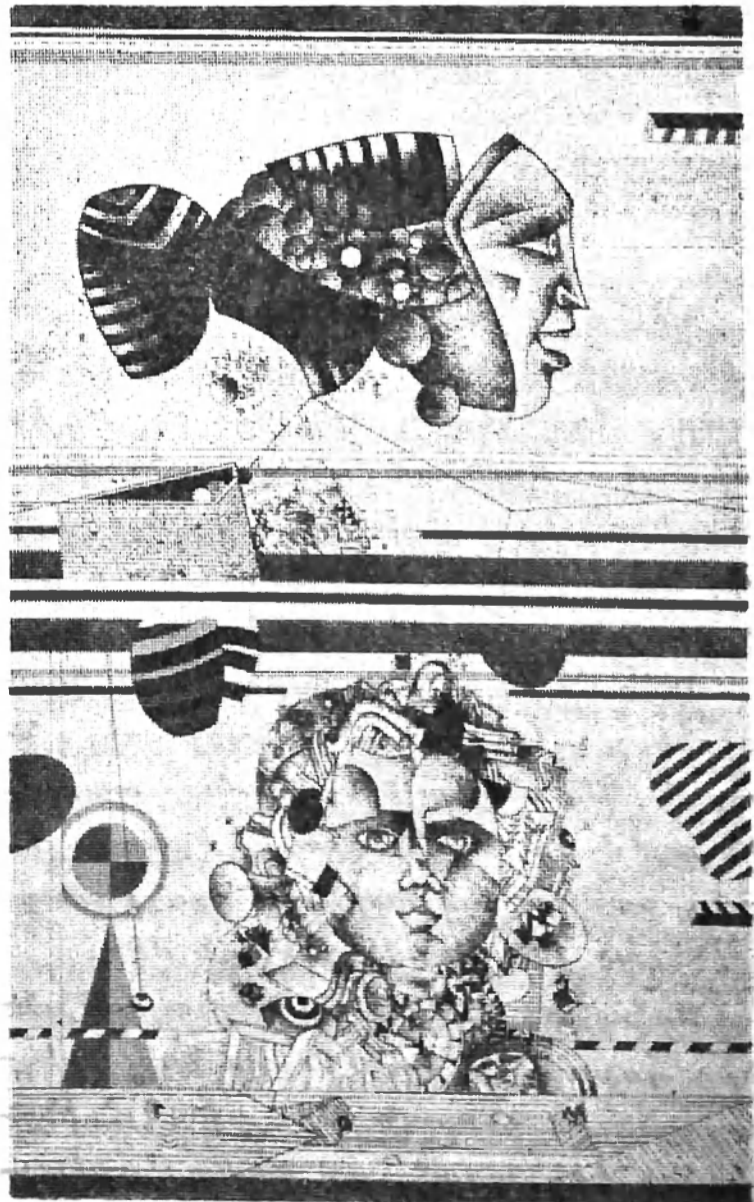
Հաւանաբար ա'յս իսկ պատճառով փափուկ ու թափանցիկ էր Ասատուրի երազային աշխարհը: Մեզի մօտեցող այդ ստեղծագործութիւններուն մէջ հարազատ կերպով կ'արտացոլայ իր ետը՝ անիրական իրականութիւնը, ինչ որ է պարզան 1960ի առաջին հնգամեակին իրագործուած իւզանկար պաստառներուն եւ իրավիւրներուն, որոնցմէ յատկանշական էին «Ճափոնական հեֆիաթին երազը», «Տրովադայի ձիւն», եւայլն:

Այդ աշխարհը սկսաւ աստիճանաբար «սառիլ», երբ Եւրոպա կատարած իր ճամբորդութիւններէն ետք, Ասատուր Պրդտիկեան կայք հաստատեց Փարիզ: Ասատուրեան աշխարհը յաականչող կիներու

եւ մանուկներու դէմքերը վերածուեցան ապշահար դիմակներու, որոնք ծնունդն էին մեքենայական քաղաքակրթութեան ու կը մեկնին՝ քայքայուելու դատարկութեան անդունդն ի վար:

Աշխարհահայեացքի ու նկարագրային այս փոփոխութեան դուրընթաց՝ Ասատուրի նոր կրավիւրները մերկացան իրենց փաքուէն, սառեցան, եւ ենթարկեցան տարանջատումներու: Ասիկա իր անդրադարձը ունեցաւ գծելու եւ մասնատուած անդամները կառուցելու իր ոճին վրայ:

Եթէ առաջին շրջանի ստեղծագործութիւններուն մէջ մթնոլորտն ու զգայնութիւնները կ'արտայայտուէին դիժերու տիրապետող ներկայութեամբ, 1970էն ետք, Ասատուրի աշխարհը բնորոշող հերոսներուն դէմքերն ու մարմինները ենթարկուեցան տարրալուծարանային բաժանումներու, որոնց իրը արդիւնք՝ իր տիպարները ինկան մետաղեայ քաղաքակրթութեան բռնակալութեան տակ: Այլեւս առասպելեան տիպարներ չեն անոնք,

Անորոշութեան որոշ դիմակները

ընդհակառակն, մտակոյտ մարդամեքենաներ՝ կառուցուած երկաթեայ պտուտակներով, դլաններով, անիւներով եւ թուանշաններով, որոնք ուղղահայեաց ու հորիզոնական դիժերով կը կազմալուծուին: Խառնալինթոր զանգուածներ են այս նոր տիպարներուն դլուխները, իրենց հողերանական ու զղացական սառնութեան եւ բարդոյթներուն չափ պաղ ու խճողեալ խառնիճաղանճ մըն են անոնք, լի՝ ժամացոյցներով, փողերով, դսպանակներով, ուղի ցոյց տուող նշաններով, մեծ ու փոքր եռանկիւններով, օղակներով, լատիներէն տառերով ու թուանշաններով:

Ժամանակակից մարդամեքենայ անձնաւորութիւններն են անոնք, որոնք կը դտնուին արդի քաղաքակրթութեան մեծագոյն հրէշին՝ երկաթեայ վիշապին թաթերուն տակ:

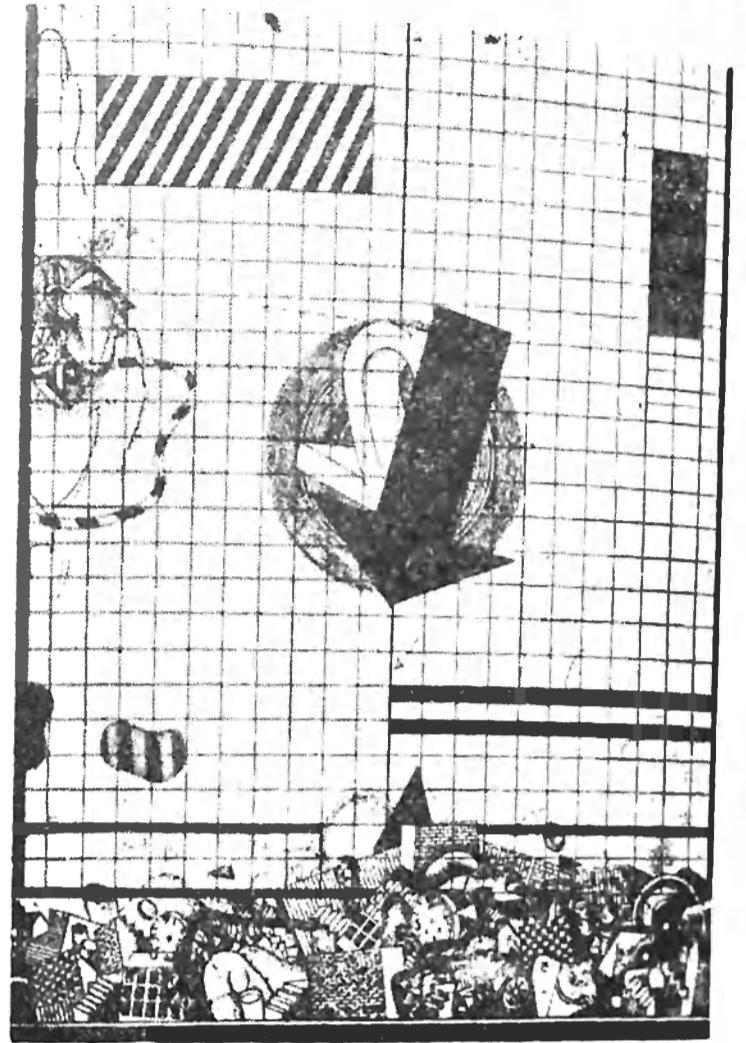
Այս բոլորը իր նոր պաստառներուն կը շնորհեն տեսակ մը բանաստեղծականութիւն, որ դիժ առ դիժ, դոյն առ դոյն, խառնակոյտ առ խառնակոյտ ձեւակերտըւած աշխարհն է, որուն իրագործման ընթացքին ոչ մէկ դեր վստահուած է բախտին, այլ ամէն բան կառուցուած է, համաձայն ուսումնասիրուած ծրագրի մը:

III

«Ալեք Անուկեան արուեստի կեդրոն»ին կազմակերպած ցուցահանդէսին Ասատուր Պղտիկեանը այն չէք՝ ինչ որ էր նախապէս: Թախծոտ, քնարաշունչ պաստառերազներու փոխարէն՝ այցելուները հոն հանդիպեցան հասուն մտքի մը ողբերգաշունչ տրամախոհութեան:

1975 Ապրիլին ցուցադրուած իր կրավիւրները դիտելէ ետք՝ կրնանք ըսել անվարան, թէ անցեալի երազահար պատանին այժմ կը փորձէ դրաւել երազին լեզուն, բառերն ու տառերը, որոնք տարարդնուած էին կրավիւրներուն մէջ:

Բանաստեղծական երեւակայութիւնները դոյութիւն չունէին իր նոր ստեղծագործութիւններուն մէջ, այնպէս՝ ինչպէս որ էին առաջ, — աղատ, անկաշկանդ, թափանցիկ, ուստոստուն: Ընդհա-

«Pesaro», այսինքն՝
ֆաղափին ֆայֆայոււմը

կառակն, առաջին ակնարկով երեւան չեկող այդ երեւակայութիւնը կը սկսի թանձրր ու պաղ իրականութիւն դառնալ, երբ մեր հայեացքները կը սկսին յամենալ իր դիժերուն վրայ, դիրար խաչածեող, իրարու բախող, կեդրոնէն խոյս տուող, կամ կեդրոնին մէջ բանտարկուած սեւ դիժերուն վրայ աչքը կը կեդրոնանայ պահ մը, կը սկսի սուզիլ այն տարօրինակ հողերարդոյթներուն մէջ, որոնք կը դառնան արդի մարդուն մղձաւանջները:

Այդ մղձաւանջներն են ասոնք, որ չկայ անցեալի բանաստեղծական երեւակայութիւնը՝ Արեւելքը յատկանշող իր թափանցիկութեամբ ու միստիսիզմով: Ընդհակառակն, հոս երազը ենթարկուած է բանական զօրեղ ճնշումի մը: Չեւով մը բանտարկուած է բանականութեան կաղապարներուն համաձայն: Գիժ առ դիժ, մաս առ մաս, հատուած առ հատուած կառուցուած երազն է անիկա: Ասատուր արթնցած է երազէն, եւ զայն կառուցած ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս ուղած է ինք, իր բանականութեան կարգապահութեան հը պատակեցնելով նախապէս որոշ աղատութիւններ ունեցող երազը:

Գրաւուած է երազը:

Հակասակ այն իրողութեան, որ տե- սիր, մենութիւնը, թախիժը, օտարական զղացումը Ասատուրի մօտ կարելի է վե- րադրել իր սփիւռքահայութեան հոգեվիճակին, այսուհանդերձ, կարելի է ծածկել Ասա- տուր արուեստագէտին ամբողջական դի- մագիժը, ներկայացնելով նոյն դիմագի- ծին մաս կազմող մէկ յատկանիշը. ի վեր- ջոյ, իր տիպարներուն լռութիւններն ու բողոքները ժամանակակից մարդուն, ա- բեւտեան արդի քաղաքակրթութեան մէջ կորսուած, անդիտակից եւ անհետեւ մարդուն լռութիւններն ու ընդվզումներն են: Կորսուած է մարդը: Կորսուած՝ ինքն իր մէջ, կորսուած՝ իր այլանդակուած էութեան մաս կազմող զլաններու, զըս- պանակներու, պեթոնէ շէնքերու եւ այլ նիւթերու բարելոնին մէջ:

Ասատուր կ'ապրի նոր մարդուն յա- ռաջիկայ ճակատադիրը: Իր տիպարները լռութեան մէջ լուռ, բայց ձայնաւոր պոռթկումներով ըմբոստացող սիրահար- ներ են, որոնք կ'այրին ա'յն կլիմային մէջ, որ սովի կլիման է, երազի բացա- կայութենէ սովահար էութիւններուն հո- գեվիճակը:

Եւ իր կրավիւրներուն իւրաքանչիւր մասնիկն իսկ իր բանականութեան են- թարկած արուեստագէտը, նոյն ճար- տարութեամբ կ'իմաստաւորէ լռութիւնը՝ տալով անոր մէկէ աւելի իմաստներ:

Լռութիւն, որ կը նշանակէ մահ:

Լռութիւն, որ կը նշանակէ սարսափ:

Լռութիւն, որ կը նշանակէ անորո- շութիւն:

Լռութիւն, որ կը նշանակէ լոյսի նը- շոյլ, ձայն, դիժ, ձայնին եւ ձայնին, դի- ծին ու դիժին միջեւ բացուող, տարածու- թիւնը լեցնող հոգեվիճակ:

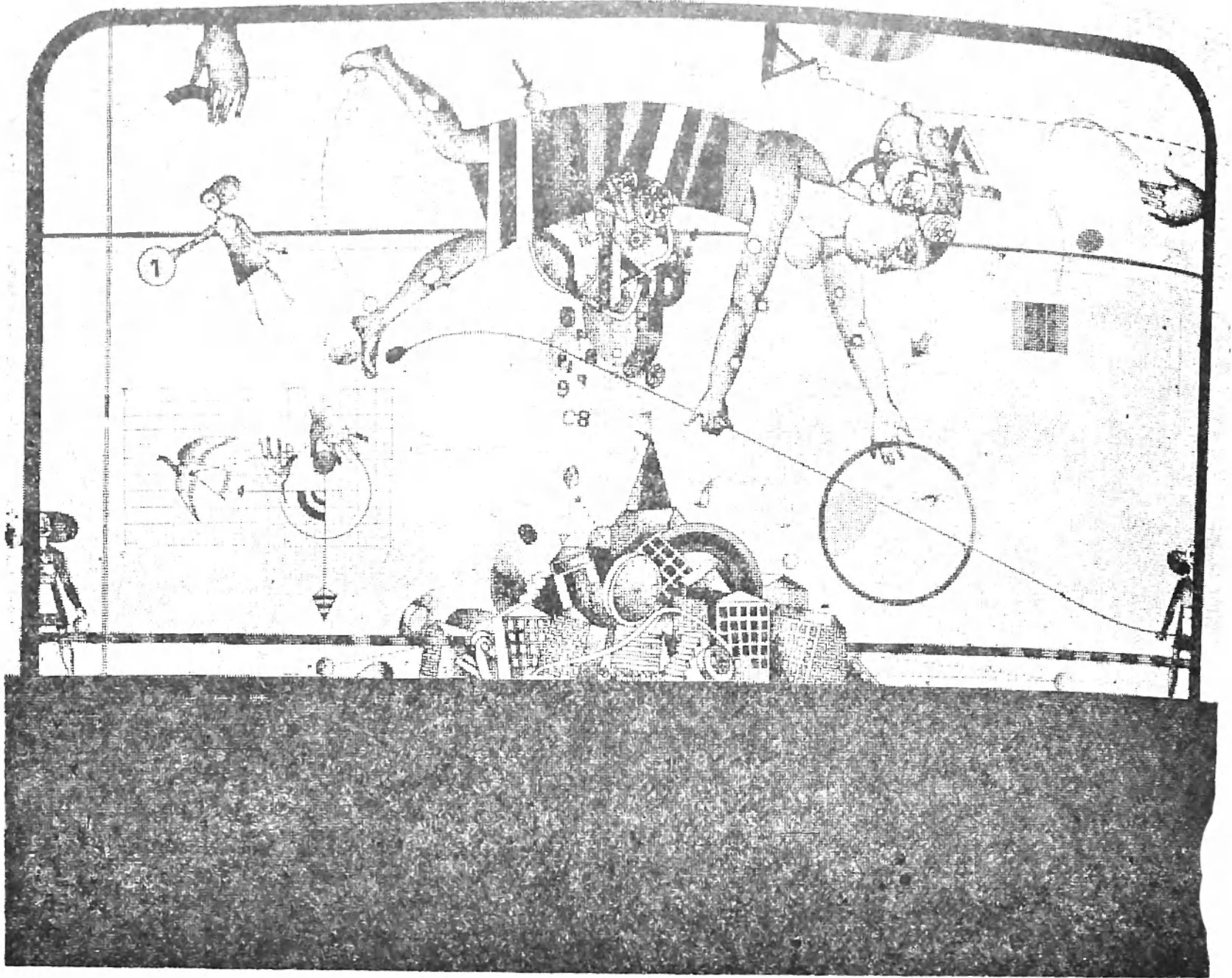
Այս իսկ պատճառով Ասատուրի նոր ստեղծագործութիւնները սահմանելի պատառներ չեն՝ բառին դասական ա- ռումով: Անոնք, խորքն ու ձեւը տարան- ջաակելով կը ձգտին իր դործերուն շնոր- հել նոր բովանդակութիւններ: Իր կրա- վիւրներուն մէջ կը կորսուի աչքը, որ կը փորձէ կեդրոնանալ պատառին ծանրու- թեան կեդրոնը հանդիսացող հատուածին վրայ, ինչ որ է պարագան դասական կա-

սայցով իրագործուած դասական կամ վե- րացական դեղապաշա գործերուն մէջ: Ընդհակառակն, յարաշարժ անսահմանե- լիութիւնը աւելի շեշտակի կերպով կը ներկայանայ մեզի, երբ ան կը ջնջէ հե- տադրութիւններու խորութիւնը:

Օրինակ՝ «Ծիր կաթին» ստեղծագոր- ծութեան մէջ չկայ ո'չ հեռաւորութիւն, ո'չ կեդրոն եւ ոչ ալ դայն զրկող, պար- փակող եղբեր, բա'ն մը, որ դասական ալ- նոցով զիտած՝ խիստ անհրաժեշտ պայ- մաններ են դեղապաշտ կառոյցով իրա- գործուած պատառի մը համար: Սակայն Ասատուր Պղտիկեանի «Ծիր կաթին»ը դասական գործ մը չէ: Ե'ւ պարունակու- թեամբ, ե'ւ կառոյցով, ե'ւ մասնիկներու յարաբերութեամբ. տաղանդաւոր այս ե- րիտասարդը կը քանդէ կրավիւրին մա- կերեսին ու խորքին պատկանող մասերը, որուն պատճառով՝ ստեղծագործութիւնը կը ստանայ բազմաթիւ կեդրոններ, բազ- մաթիւ իմաստներ, բազմաթիւ հորիզոն- ներ, ու կ'ըլլայ անհունին մէջ թափառող պայթած ես մը, ա'յն եսը, որ տիեզերա- կան յորդ եւ յարաբորբոք սեռայնակա- նութեամբ մը կը պայթեցնէ մարմիննե- րուն եւ իրերուն կաղապարները, կը կու- տակէ սեւ ենթահողին (հասկնալ իրակա- նութեան) վրայ, կը ցրուէ անհունին մէջ՝ աւրելով ձեւերն ու խորքերը, աւելի եւս կը մօտենայ իր ծրագրի ամբողջացման, որ այլ բան չէ, եթէ ոչ բազմիմաստու- թեան բանական արարչագործութիւնը:

Հոս պէտք է փնտռել եզակի նկարա- գիրն ու իմաստը իր ստեղծագործութիւն- ներուն, ուր մանուածապատ ու փարա- տոքային աշխարհը կը պարապրէ ինք- ղինք, մեզ կ'առնէ իր անջրպետէն ներս, ուր այլափոխուող իմաստներուն հետ կը թափառի մեր աչքը՝ ինք իր միութենէն դուրս պայթող հորիզոններուն ու մասե- րուն հետ:

Եթէ իր առաջին հանդրուանին Ասա- տուր Պղտիկեան նիւթէն մեկնելով կը հասնէր վերացական դաղափարի մը, յըս- աակ կամ բանաստեղծական մթնոլորտի մը վերացականացումին, 1970էն ետք ի- բագործած իր ստեղծագործութիւնները կը մատնեն տարբեր ծննդոց մը:

Ժամանակին եւ յաւերժին միջեւ թափառող «Ծիր կաթին» :

Ասատուրի ներկայ ոճը կը հակադրուի իր առաջին հանդրուանին կիրարկած կառուցողական թեքնիքին : Եթէ նախապէս նիւթ-առարկայէն մեկնելով ան կը հասնէր վերացական ու երազային ոլորտներուն , այժմ , դժամեկնութիւնները ճամբայ կ'ելլեն վերացական ու երազային ոլորտներէն՝ հասնելու նիւթ-առարկայի կառուցումին :

Արդարեւ , կառուցումի այն ոճն է ասիկա , ուր երազը , վերացական թափանցիկութիւններն ու հմայքը կը սառին տակաւ առ տակաւ , եւ քայքայուած քաղաքի մը մասերուն այլանդակ համագրումով՝ Ա. Պղախեան քանդելով կը կառուցէ քաղաքը , քաղաքէն ձեւաւորուած հոգեկան խորտակումները , միաժամանակ նիւթականացնելով քաղաքի ծնունդ դրացումները , վերացական հոգեվիճակները՝ սարսափ , մենութիւն , հոգեւլկում , եւ այլն :

Այսպէս՝

Երազն ու վերացական դրացումները

կը սկսին կարծրանալ գիծերու ճնշիչ ներկայութեամբ : Սակայն , Ասատուրի գիծերը զարդարուեստական ներկայութիւններ չեն , այլ գիծեր , որոնք աննիւթն ու խորհուրդը մարմնաւորելով հանդերձ , աչքին առջեւ կը զետեղեն իրենք զիրենք , իրենց թանձրութիւններն ու ձեւերը , իրենց դոյաբանական հանդոյցներն ու նըշանակութիւնները :

Ասատուրի մօտ եւ , ի մասնաւորի իր վերջին կրավիւրներու պարադային՝ գիծն է , որ ներկայ է ամէն տեղ , եւ գիծին վստահուած է կատարելու այն բոլոր դերերը , զորս պիտի կատարուէին դո՛րնի , ստուերի , լոյսի եւ այլ տարրերու կողմէ :

Հոգեպրկուած ինքն իր վրայ , Ասատուր իր գիծերով կը պայքարի ժամանակին ու կեանքին դէմ : Այս իսկ աչխարհընկալումով ան կ'ապրի իր հարցը , բլլալու տաղնապը , որ իր մօտ կը նշանակէ ազատագրուիլ ժամանակի բռնակալութենէն ու բարձրանալ կախարդական ու

հեթանոսական սրբանկարներ, ուր ժամանակը չնշուած տարածութիւն մըն է, որուն մասին արտայայտուելով ինք կ'ըսէ՝ «ժամանակի օգտեմէ (մտապաշարուած) մրն եմ. կը գգամ, որ իւրաքանչիւր վայրկեանի հետ բան մը կը հինգայ, կը մաշի, կը հալի: Ժամանակը ամէն ինչ կ'ոչնչացնէ»:

Ուրեմն, ան կ'ապրի անիրական իր աշխարհն ու միայն մէկ հարց, որ չմաշելու, ամուր կերպով դրոշմուելու պայքարն է: Հաւանաբար, Ասատուր մեկնելով յիշեալ հրամայականէն կը մտածէ, կը դրայ մտածելով, կը մենագարի փորագծելով, որ կը նշանակէ անհանդարտ կիրք, մետաղը իր հրամաններուն ենթարկող վճռակամութիւն, փորագծում, տիրապետուած դիժերով քանդուող-կառուցուող կեդրոնախոյս եւ կեդրոնաձիղ արարում, ինքնատեղումը աշխարհի մը, որուն մաքէթը կառուցուած է բանականութեան դիժերով՝ պրկուած բայց արթուն հողելիճակի մը մէջ:

«Նկարել կը նշանակէ դրսեւորել ներքին կեանքի տարրերը, այսինքն՝ յուզումը, եւ այս յուզումը արտայայտելը ազատագրուիլ է» բնորոշող այս արուեստագէտը կ'աղատագրէ յուզումն ու իր էութիւնը, որոնք իր մօտ կը ստանան մէկէ աւելի իմաստներ, հարցումներու առաջնորդող պատասխաններ, որ իրենց ենթաթեքստին մէջ կը կրեն բազմաթիւ այլ հարցումներ:

Հարցում-պատասխաններու, եւ պատասխան-հարցումներու միջեւ դոյացած շարունակական դոյաբանութեամբ՝ շըրջանակի մէջ պարփակուած ստեղծագործութիւնը կը քանդէ զայն օղակած պաշարման վիճակը՝ ուղղահայեաց դիժերու օժանդակ մասնակցութեամբ: Կու գայ դուրս թուղթին մակերեսէն, կը ստանայ իր հեղուկային առաջին մարմինը եւ կը հոսի հորիզոններն ի վեր՝ միաժամանակ աղատագրելով ինքզինք եւ զգացումը բացատրել ձգտող հանդիսատեսներուն պաշարման մտաօղակներէն:

Զգացումը կ'ապրի: Կը շարժի: Եւ երբ կը կարծենք, թէ մենք մօտեցած ենք

արուեստագէտին զգացումին ու պիտի կարենանք զրսեւորել զայն, զաւաղիր այլ դիժ մը կու գայ շարժելու զգացումը, փոխանցելով անոր սնդիկային կարողութիւն:

Ասատուր Պղտիկեանի կրավիւրները արժեւորելով, զերիրապաշտ բանաստեղծ Ֆիլիփ Սուփօ կը կատարէ յատկանշական սոյն հաստատումը.

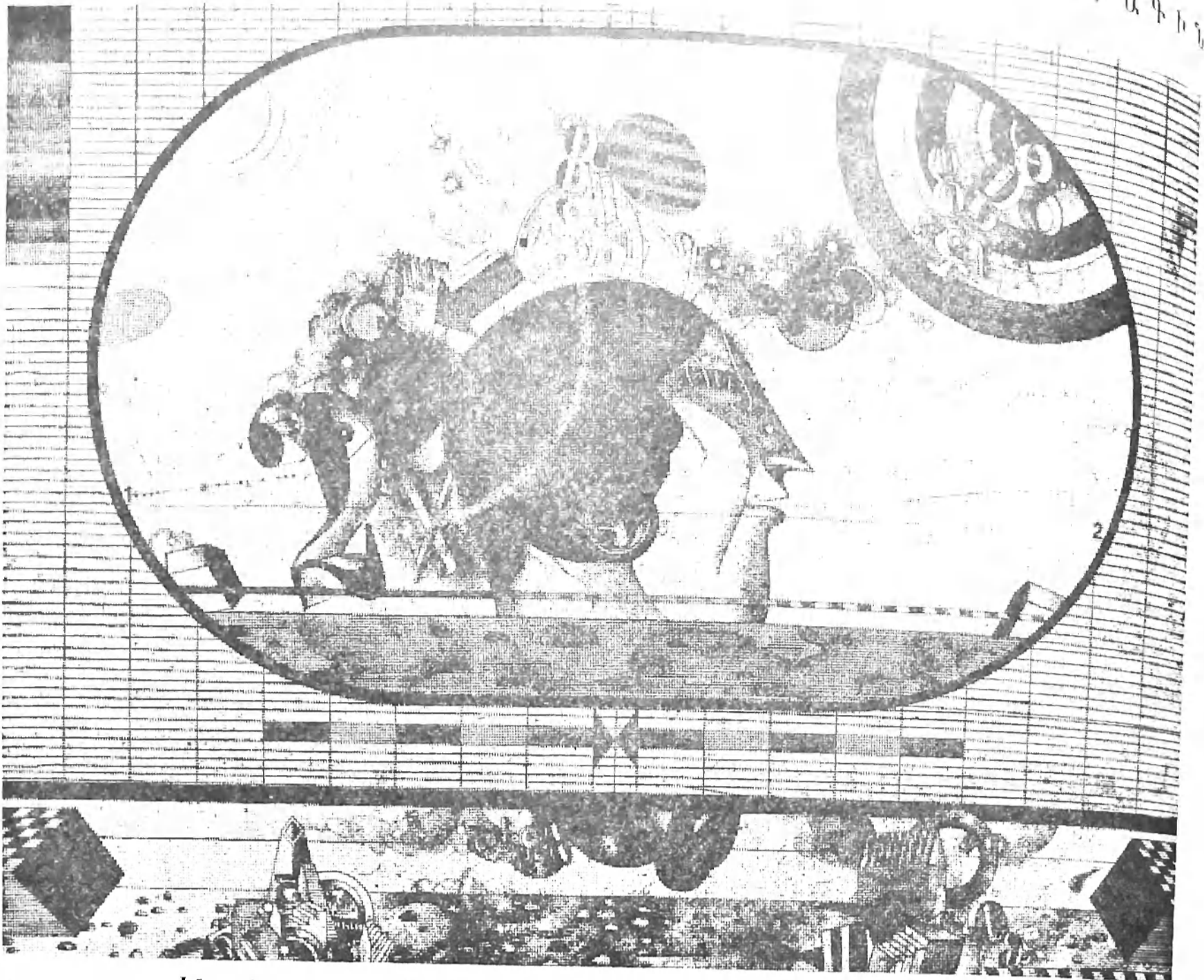
«Կրավիւրը մեզի կ'առաջարկէ առօրեայէն դուրս տիեզերք մը, որովհետեւ խնդիրը կը վերաբերի տելոդուքեան եւ ո՛չ թէ տպաւորութիւններուն: Այս է, որ կը հաստատեն Ասատուրի գործերը: Փորագրել կը նշանակէ մտածել եւ ոչ թէ էմփրովիզէ ընել:

«Ասատուր չ'անտեսեր որեւէ մանրամասնութիւն եւ կը ստիպէ մեզի անհրաժեշտաբար դիտել «շատ մօտիկէն»:

«Ես կը կարծեմ, թէ կարելի է հոս խօսիլ կախարդանքին մասին: Իւրայատուկ եւ ախտանշական երեւոյթ է, որ կրավիւր մը ընտրէ պոռթկումներ: Իրեն համար հիմնականը բոլոր անդրադարձները «կայունացնել»ն է, որ այլեւս արդէն մոռցուած է եւ արդէն իսկ խորտակուած: Ասատուրի կրավիւրները դիտելով կը մտաբերեմ Արթիւր Ռեմպոյի հետեւեալ տողերը.

«Գտնուած է.
Ի՞նչը: Յաւերժութիւնը...»:

Դիտելով Ասատուր Պղտիկեանի կրավիւրներն ու ջրաներկները, մենք կ'ունենանք այն տպաւորութիւնը, թէ արուեստը, այս պարադային՝ փորագծման արարքը ամենամտերիմ բարեկամն է Ա. Պղտիկեանին, անդաւաճան ապաստանը, ուր կ'ապաստանի ան, աղատագրելով ինքզինք եւ բարեկամ «յաւերժութիւնը»: Աւելի'ն. ան կը վերափոխէ այն բոլորը, որ դոյութիւն ունին իր եւ մտերիմին էութեան մէջ: Կը հարցադրէ: «Ինչ է ազատութիւնը» գոռալով՝ կ'աղատագրէ աղատութիւնը՝ նոյնիսկ զայն բնորոշող մրտածումներուն օղակներէն: «Ինչ է ազատութիւնը» անուն իր պաստառը հոգեկառուցում մըն է՝ պատասխան մը ըլլալէ առաջ: Հոգեկառուցում մը, որ կը նշանակէ վարկածներու տրամախոհական

«Ինչ է ազատութիւնը», կամ՝ պատասխաններու հարցադրումը :

հանդուցում , իրարու հանդիպող զոյգ ուղենիչներ , բաղկացած զոյգ եւ բաց մանրիչակագոյն զղայնութիւններէ , որուն վրայ կը բարձրանայ անհունին մէջ կատարուող ուսումնասիրութիւնը ազատութիւն դադափարին :

Դիմակաւոր մարդ մը : Գծուած առաջին եւ երկրորդ ծայրամասերը թարգմանող զոյգ տուներու միջեւ : Իրարու բախող զոյգ բեւեռներուն միջեւ տարուբերող զոհն է ասիկա , որ մերթ կ'ապաստանի առաջին տեսութեան մէջ եւ , երբեմն ալ , կը մեկնի առաջին տեսութենէն հասնելու համար իր հակապատճէն տեսութեան , այսինքն՝ երկրորդ ճշմարտութեան :

Ամէն բան ճիշդ է հոս եւ հակառակն ալ ճիշդ է նոյնքան : Ու քաղաքակրթութեան մնացորդներով , աղբ-չէնքամասերով , սլայթող դունտերով իր սեւ գանկին հարուած ստացող մարդը , ա'յն մարդը , որուն բանականութիւնը մութ է , դէմքը՝ մետաղեայ , զղայարանքները՝ կարծր ու սպաղ , իր սեւ ուղեղին չափ , բայց նոյն

այդ զոհ-մարդը իր բերնէն կ'արձակէ սպիտակ , տակաւին անծանօթ , իրեն համար իսկ անհասկնալի հակազդեցութիւն ուղենշան մը , որ պիտի չգրուի , պիտի չխճողուի սլաստառին միւս մասերուն պէս , որովհետեւ ազատութիւնը անհունն է , յարաշարժը :

Նոյն միտքը կը փորձեն բացատրել հակաթաճեւ չըջանակին երկու ծայրերը գտնուող կիսաբոլորագծերը :

Ձախին՝ բաղդատարար աւելի փոքր , քան աջինը : Գրեթէ դատարկ , սակայն ոչ այնքան՝ ինչքան ուղենշան նախադասութիւնը : Կայ առաջին ծիրին մէջ յայտնուող ու աստիճանաբար չքացող բաց կապոյտը , այսինքն՝ խորհուրդը , եւ սպիտակ այլ գօտի մը , ապա սպիտակ կիսակեղրոն մը :

Աջին գտնուող կիսաբոլորակները առարկայական աշխարհի մը խճողուած պատկերն է՝ իր ողջ ողբերգութիւններով , անկումներով եւ պաստառին յատակը գտնուող քայքայուած քաղաքակրթութեան աւերակներն ի վար գահավիճող

հանրատարրով, ուր կայ գործարաններու ծուխ, եւ անոր երկու հակադիր բեւեռները ներկայացնող գոյգ սեւ քառակուսիներ: Չախ քառակուսիին կը յաջորդէ բարդատարար մերկ բացատ մը, ուր կարելի է նշմարել գրեթէ այլանդակեալ ծովեղերք մը, որ անցնելով ծուխ ու երկաթի խառնիճազանճէն կը հասնի աղբահոյտ ծովեղերքի ճակատադրին: Աւերած բնութիւն մը, որ արուեստագէտին համար կը ներկայացնէ ե՛ւ մարդը, ե՛ւ բնութիւնը, ե՛ւ անհեթեթ հողեվիճակներ, մղձաւանջներ, հողերարդոյթներ, եւ այլն:

Պէտք է աւելցնել անմիջապէս, որ Ասատուր Պղտիկեան իր բոլոր գործերուն մէջ կը դրայ, կը տառապի, կ'ալեկոծի: Սակայն իր զգացումները, տառապանքներն ու ալեկոծումներ նախնական վիճակով մը ներկայացուած զգացումներ, յոյզեր, տառապանքներ կամ տեսիլներ չեն: Անոնք հասունցած են բանականութեան հակաիշտին ենթարկուելով, ու բարձրացած խոհականութեան մը ոլորտներուն, որ դիրքորոշում է, աշխարհահայեացք, յոյզ, դիւցաղնաշունչ պարսաւ մը՝ ժամացոյցին, գործարանին ու կեանքը մեաաղացնող, ասպականող միւս տարրերուն դէմ:

Առանց պարոյկի կամ շեշտի դրուած «Ինչ է ազատութիւնը» պարոյկին շեշտաւորումն է, շեշտին պարոյկացումը, նիւթին վերացականացումը, վերացականին առարկայացումը, այսինքն հաւասարումն ու ժխտումը իրարու հակադիր վիճակներուն եւ իմասաներուն, որուն կը հաւատային դերիրապաշտ արուեստագէտները, երբ կը միացնէին մահն ու ծնունդը, քարն ու լոյսը, շարունակականն ու անշարունակականը, կայունն ու յարափոփոխը:

Ա. Պղտիկեան եւս կ'ընէ նոյնը. կ'ապրի նոյնը, առանց դիմելու օթումաթիք հոսքին, որուն անձնատուր կ'ըլլային գերիրապաշտ գեղանկարիչներն ու բանաստեղծները, երբ կը ստեղծագործէին: Հակադրուելով անոնց, այս տաքարին արուեստագէտը, բանականութեան հրամայականներէն մղուած կը կա-

նոնաւորէ այդ բոլորը, ճարտարագիտական գերարթուն վիճակի մը մէջ: Այս խակ պատճառով, նոյնիսկ «Ինչ է ազատութիւնը» գործին վերի աջ անկիւնէն իջնող գոյները դարդեր չեն, այլ հողեվիճակներ, որոնք կրնան ջրել ստեղծագործութեան մթնոլորտը, երազին անաւարտ բոլորակը նոյնիսկ, երբ իրենց իշխանութիւնը տիրէ իւրաքանչիւր անկիւնի վրայ՝ իւրաքանչիւր գոյնի հոսքին հետ նոր իմաստ եւ վիճակ փոխանցելով ստեղծագործութեան:

«Երթ դէպի կարմիր ուղեմշանը», «Իւթնփիա», «Սեւ լուսին», «Իմակ առաջին եւ երկրորդ» եւ «Ինչ է ազատութիւնը» կոչուող իր յատկանշական գործերուն մէջ, Ասատուր Պղտիկեան դժելով կ'իմաստաւորէ արդի ընկերութեան անհեթեթ եւ ժամանակակից կեանքին դատարկութիւնը: Կը վկայէ քաղաքին մասին, վկայագրողի մը պէս:

Ան կը վերծանէ իրերուն էութիւնը աչքով մը, որ կը յաջողի իր մէջ պարփակել իր միւս զգայարանքները: Աչք մը, որ կ'ըլլայ ամբողջական ճշմարտութիւն, կեանքը վերափոխել ծրագրող արուեստագէտի անխարդախ ղեկը, որովհետեւ, ինչպէս Նիցչէ կ'ըսէ՝ «Ճշմարտութիւնը մտքին մէջ չէ, ոչ ալ իրականութեամբ մէջ, այլ հոգեպրկուած փորձառութեամբ մը մէջ, որ կը ձգտի վերափոխել կեանքն ու աշխարհը»:

Մեկնելով այս մեկնակէտէն, մանուկին թափանցիկութիւնն ու փիլիսոփային խոհականութիւնը իր մէջ միաձուլած տաղանդաւոր արուեստագէտը, իր երազին արթնութեան եւ արթնութեան երազին մէջ՝ կ'ապրի արդի քաղաքակրթութեան մեքենականացման հապճեպին յաջորդող խորտակումներուն աաւածքները: Կ'ալթըննայ արթնութենէն ու շատ մեծ խաղաղութեամբ մը կը կառավարէ հանգոյցներն ու բախումները, վերապրեցընելու համար անոնց ետին կորսուած ոգեղինութիւնը:

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

« ԵՒ ԳՐԵԼ, ԳՐԵԼ, ԳՐԵԼ... »

Երևանի «Գրական քերթ»-ի անցեալ տարուան 13 Փետրուարի թիւին մէջ՝ բանաստեղծ Հրաչեայ Յովհաննիսեան լոյս բնծայած է «Զուարթ Մալարին» խորագրով հետաքրքրական ու համով գրութիւն մը, ուր պատկերացուած է առաւելարար Մահարիի ժպտելու ինքնեկ ու անմաշ շնորհը, հակառակ այդ «անմեղ մեղաւորին» վիճակուած ճակատագրին կրկնակ դաժանութեան,

«Զէ՞ որ նա տեսել էր հայրենի բնի աւերումը, գաղթը, սրբութիւնների կորուստը, տեսել էր գրկանքներ, որբանոցներ, տեսել էր սգաւոր վանք, էջմիածինը, Երեւանը, Դիլիջանը, Հիւսիսային Կովկասը, Թիֆլիսը, նորից հիւժուած Երեւանը: Եւ, այնուամենայնիւ, ժպտում էր: Զէ՞ որ նա տեսել էր գրչակից-սրտակիցների ցնցող նակատագիրը, սիրիրեան հեռուների ցուրտը, ընտանիքի ջլատումը, զգացել էր իր երագ-երկրի ու թանկագին հոգիների կարօտը, ապագայ անորոշութեան սարսուտը: Եւ, այնուամենայնիւ, ժպտում էր: Զէ՞ որ նա գրական ֆննադատութեան կողմից «մանր բուրժուական», «խոշոր բուրժուական», «նեպմանական», «ֆաղֆենիական», «ապաֆաղաֆական», «կենցաղապէս վտանգաւոր» եւ բազում նմանօրինակ պիտակներով կնքուած բանաստեղծ էր եղել. ֆննադատական կշտամբանքների, «մեղադրանքների մրցանակաբաշխութեան» ամենանշանաւոր դափնեկիրը: Եւ, այնուամենայնիւ, ժպտում էր»:

Այս բոլորը ծանօթ են ընթերցողին եւ մեր դրականութեան մօտէն հետեւողներէն եւ ո՛չ մէկուն անծանօթ է հաւանարար նաեւ հետեւեալ իրականութիւնը, որուն ընդդէմին համար արդէն ուղեցինք բանալ այս էջը.

«Զարմանալի մարդ էր: Ամէն ցաւ մոռացաւ, կորուստների հետ հաշտուեց, ամէնփին, առանձնապէս կանանց, նորից սկսեց ժպտալ, սրախօսել, կատակել եւ գրել, գրել, գրել, որպէսզի բացուած անդունդը լցնի, կորցրածը գտնի, չարածը անի, պարտքը հատուցի»:

Տարբեր աստղերու տակ ու չափերու վրայ՝ առապանքը միշտ գոյութիւն ունեցած է հայ գրողին համար: Նոյնիսկ այս երկինքին տակ ծնած ու կաղմուած գրողները անմասն չմնացին այդ հարուածէն եւ դէնքերու շփոնին, ուսմբերու որոտումներուն եւ անորոշութեան խուլ հարուածներուն տակ ամէն ոք ճանչցաւ մաս մը տառապանք, բայց վերի տողերուն խտացուած անցուդարձները կ'ըսեն, որ տարբեր եղած է Մահարիի տառապանքը՝ բազմադէմ, բազմախաւ ու անկարեկիր: «Եւ, այնուամենայնիւ, ժպտում էր», եւ կը հաւատար սրբութեան մը, եւ կը ճղնէր անոր համար:

Երեւի այդպէս կ'ըլլան զօրեղ խառնուածքի աէր անձերը, յուսահատութեամբ չեն սմքիր յանկարծ, մէկէն խուճապի չեն մատնուիր, դժբախտութիւններու ատեն կը պահեն իրենց ներքին հաւասարակշռութիւնը, կը շընչեն յոյսով, յանուն երագի մը նորէն, կոչումի մը, ու եթէ գրող են՝ կը վարեն ճի՛շդ Մահարիին պէս, որ դէն չարտեց բոլոր դառնութիւնները ու կորսւած ժամանակը վերանուածելու տենդով մը գրեց, գրեց, գրեց...

Մահարիին վարքի այս գիծը յիշեցինք յօրինակ մեզի եւ այլո՞ք: մա՛նաւանդ Լիբանանի գրողներուն, մտաւորականներուն, ամէնուն...

ՅԱԻԱԼԻ ԿՈՐՈՒՍՏ ՄԸ...

Հրանտ Մաթեոսեանէն զիմացի էջին արտա-
 գրուած պատիւն գրութեան մեծ յողումը հաւա-
 նարար աւելի խորութեամբ պիտի ըմբռնէր հայ-
 բնի մամուլին հեռուող մեր քաղաքի ընթերցո-
 զր, եթէ կեանքը բնական հունով ընթացած ըլ-
 լար նաեւ մեր երկինքին տակ: Արդարեւ, Լուդ-
 միլա Մոտալովայի մասին «Գրական թերթ»ի
 հիւրընկալած յողումը հազիւ լոյս տեսած էր
 հոն, երբ հոս պայթեցաւ քաղաքացիական ծանօթ
 կոխը, որ բաւական ժամանակ արդիւնք մեզի
 կապ ունենալ աշխարհի միւս մասերուն հետ:

Լուդմիլա Մոտալովայն անցեալ տարուան
 Մարտ ամսոյն հիւր էր մեր հայրենիքին, ու ցա-
 տով իմացանք, որ հողին դարձած է Աւստրալի-
 ան, «ստեղծագործական ուժերի ծաղկման շըր-
 ջանում»:

«Սովետական գրականութիւն» ամսագիրը
 1973ին, իսկ «Գրական թերթ»ը 1975ին յա-
 ջորդարար Վ. Վարդանեանի եւ Արտաշէս Պոպոյ-
 եանի ստորագրութիւններով հրատարակեցին դրու-
 թիւներ, որոնց համաձայն իրապէս բազմաբե-
 ղուն եղած է Մոտալովայի ոչ-երկարատեւ կեան-
 քը, որուն մեծ մասը, քսան տարիներէն աւելին՝
 «ամբողջ սրտով ու անմնացորդ նուիրումով» ան
 շոյալած է հայ մշակոյթին, ծաւալուն ուսումնա-
 սիրութիւններ նուիրելով անոր այս կամ այն
 բնագաւառին, կամ անկէ թարգմանական նմոյշ-
 ներ ներկայացնելով իր, ինչպէս նաեւ այլոց ար-
 ժէքներուն միայն անդլերէնով ծանօթանալու հնա-
 բաւորութիւններ ունեցող ժողովուրդներուն:

Հայաստանին ու հայ լեզուին կառչելու Մո-
 տալովայի շարժառիթներուն մասին կը խօսի իր
 պատմած քովի յուշը, իսկ անմնացորդ իր նուիր-
 ումին ի վկայութիւն ահաւասիկ իր կատարած
 թարգմանութիւններէն եւ ուսումնասիրութիւննե-
 րէն քանի մը անուն.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝

- «Հիւն լոյսի» (Պարոյր Սեւակ)
- «Քաղցր ու հրեղէն աշխարհ» (Ե. Չարենց)
- «Պատմութեամբներ» (Ա. Բակունց)
- «Հեղուար աղբիւր» (Մ. Արմէն)
- «Երկրի ջիւղ» (Հ. Մաթեոսեան)
- «Թրաշուշաններ» (Գ. Արշակեան)

«Ռոսեօ դէր, մարդ Աստոնյ» (Զ. Սալաիեան)
 «Հայկական հեփիաթներ» (Երկու հատոր)

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝

«Կոմիտասի կերպարը հայ գրականութեան
 մէջ»

«Սայաթ-Նովան՝ երգիչ իմաստութեան եւ
 ֆնէշանֆի»

«Հայ գրականութեան դասական աւանդները»
 «Հողի ուժը» (Հրանտ Մաթեոսեանի մասին)

Հայ գրականութեան հանդէպ պաշտամունք
 ունեցող այս ջերմեռանդ հողիին անունը երախ-
 տագիտութեամբ միտք պահելու համար՝ այսքա-
 նը պիտի բաւէր, բայց անկարելի է անոր դոր-
 ծունէութիւնը բնորոշող մէկ-երկու քաղուածք եւս
 չկատարել. —

«...Գրողների բառարան» է տպագրուում նաեւ
 1967 բուականին, երկու հատորով, որտեղ հայ
 գրողներին նուիրուած 47 յօդուածները գրել է
 Մոտալովան:

«Վերջերս Լոնդոնում անգլերէն լեզուով լոյս
 տեսած «Արեւելեան գրականութիւնների բառա-
 րան»ը, որի երրորդ հատորի՝ հայ գրողների վե-
 րաբերող 55 յօդուածները (Մաշտոցից սկսած մին-
 չեւ Պ. Սեւակ եւ Ռ. Գաւոյեան) հեղինակել է
 նոյնինքը՝ Մոտալովան»:

Այս տեղեկութիւնները քաղուած են «Գրա-
 կան թերթ»ի 7 Մարտ 1975ի համարին մէջ լոյս
 տեսած յօդուածէն, ուր հեղինակը, Արտաշէս
 Պոպոյեան, թիւով նոյնքան ուրիշ աշխատանքներ
 յիշատակելէ ետք, կը գրէ.

«Եւ սա դեռ ամբողջը չէ: Հնարարութիւն
 չունենալով մէկ առ մէկ թուարկելու նրա թարգ-
 մանական եւ բանասիրական-հետազոտական բոլոր
 գործերը, բաւարարուեմք ճշելով, որ դրանց մա-
 տեղագիտութիւնը ընդգրկում է աւելի քան 100
 անուն, իրօք որ պատկառելի մի թիւ, որ կարող
 է պատիւ բերել ցանկացած դժակութային գործ-
 չին»:

Նման աղջիկներ կան ուրեմն աշխարհի վը-
 րայ, եւ անշուշտ կան ուրիշ շնորհալիներ, որոնց
 շնորհները հաւանարար շատ աւելի անթառամ
 յատկանիշներ պիտի ընդունէին, եթէ Մոտալո-
 վայի գրած ու թարգմանած դործերուն թիւով
 բան կարդացած ըլլային, եթէ միայն կարդացած
 ըլլային...

Մ Ե Ր Ք Ո Յ Ր Ը,
Մ Ե Ր Ը Ն Կ Ե Ր Ը,
Մ Ե Ր Խ Ր Ա Խ Ո Ւ Ս Ի Չ Ը

Փակուել է ամէն հայի առջեւ միշտ բաց մի դուռ, մարել է թրթռուն մի դոյուլթիւն, վրուել է փխրուն սրտով աստօս մի արարած — Պրահայում վախճանուել է Լուդմիլա Մոտալովան՝ մեր քոյրը, մեր ընկերը, մեր խրախուսիչը: Ինքը Պրահա էր շնջում, ինքը շնջում էր Պրահա, ինքն առհասարակ շնջում էր, թւում է չէր համարձակուում բարձրաձայն մանել հայերէնի մէջ եւ երկիւղած յարզանքով շնջում էր հայերէնի կողքին, ինքն այնինչ վաղուց էր հայերէնի, հայ դրականութեան ու հայոց պատմութեան ամենախոր խորքերում: Բարեխղճութիւնը նրան հասցրել էր իր առարկայի խորքերը, եւ առարկան նրան դարձրել էր իր ջատագովը: Նա սկսել էր որպէս չեխերէնի համար աշխատող հայադէտ, նա աւարտեց որպէս չեխ հայրենասէր եւ հայ հայրենասէր: Նա չգիտէր, որ աւարտում է, — ասում են դրամեքենայի մէջ կիսատ է եղել մեր մասին մի յօդուածի էջը: Նրա օջախում կարելի էր սիրտ ջերմացնել, նրանից կարելի էր հայերէն սովորել եւ հայրենասիրութիւն սովորել: Պետութիւններէ ու ծովերի վրայով իր ժողովրդին նա սիրտ ու ձեռք էր պարզել տալիս մեզ՝ մաքուր եղբայրութեամբ: Մեր կորուստները նրանն էին, մեր կորուստներից նա գունատում էր եւ մեր յաջողութիւններից շառագունում: Նրա նմանները հայոց սպանդի տարիներին խիղճ էին աղերսում գահերն ի վեր, Դէր-Չօրում սպեղանի էին դնում վէրքերին ու սրտերին, մենք թերեւս նրանց փրկածն ենք, իսկ նա նրանց հազուադիւտ յետնորդն էր, նա պարզապէս նրանցից մէկն էր նոր պայմաններում: Նա գիտէր ինչից ինչ է մնացել եւ այդ պատճառով էր կենդանի մեր հանրապետութիւնը նշխարք նրա համար: Նշխարք, որով

նա ուզում էր օժտել իր ժողովրդին, հարստացնել իր չեխերէնի մշակոյթը: Եւ որովհետեւ նա, թերեւս միայն ինքն էր հաղորդուել հայ այն ամէնին, ինչը մի բառով կարելի է հայացի անւանել, եւ որովհետեւ քմայքոտ, խուսափուկ, անորսալի այդ հայացին մի այլ լեզուի մշակութային դանձարան փոխադրելը մէկ մարդու նա ամէն մարդու բան չէր, իսկ ինքը միայն մէկ էր՝ մի Մոտալովա, նա աշխատում էր մոլեռանդ նրա լիրուածութեամբ, նա ջանում էր իրենով փոխարինել այն շատերին, ովքեր նրա խոր, իրօք ոսկրածուծային համոզմամբ, պէտք է լինէին, պարտաւոր էին լինել, սակայն չկային — ամբողջ թողել էին մի Մոտալովայի՝ փխրուն մի աղջկանակի յոյզի: Եւ փխրուն այդ աղջկանին նա տանջում էր չեխ քաղաքացու եւ դրամեքենայի պատուախնդրի իր վերցրած բռնան տակ: Նա դրականութեանը հաւատում էր ինչպէս երանելի այն ժամանակներում, եթէ այդպիսի ժամանակներ ի հարկէ եղել են, երբ ինչպէս զրուում այնպէս էր արւում, երբ զրուում էր պարզապէս մարդկանց բաց սրտերին:

Ինչ տարիքում էլ մեռնեն՝ այդպիսի մարդկանց մահը միշտ է վաղաժամ: Նրանք կեանքին շատ են հարկաւոր, կեանքն այդպիսի մարդկանց քաղց է զգում: Նա անհրաժեշտ է նաեւ այս պահին՝ մեր քրոջ, մեր թարգմանի, ջերմ մի երկրում, իր իսկ կարճ ու լիբլ կեանքով մեր սէրը ջերմացրած փոքրիկ մի երկրում մեր շեփարհի Լուդմիլա Մոտալովայի կորուստն զգալ կարենալու համար այն խորութեամբ, ինչ խորութեամբ ինքն էր զգում Սեւակի ու Մինասի՝ մեր կորուստը, ինչպէս որ ինքն էր զգում մեզնից իրօք քանչիւրի ու մեր բոլորիս կեանքի համար:

Ֆրանց Վերֆելի աճիւնը Լոս Անճելըսէն Վիեննա փոխադրուելուն առիթով, «Բազին»-ի 14րդ տարուան վերջին թիւին մէջ, մեր զգացած պարտքին կապակցութեամբ դրեցինք քանի մը տող, ընդգծելով նոյն ատեն, որ՝

«Մեզի ծանօթ չէ գրական գործ մը, որ Վերֆելի վէպին ուժգնութեամբ ու ծաւալով աշխարհին ծանօթացնէր ազատագրական մեր պայքարին ոգին ու վեհութիւնը, պոռթկումին խորունկ պատմաւորներն ու արդարութիւնը: Գրականութեան նամբով փոքր ու ննջուած ժողովուրդներուն յոյս ներշնչող ամէնէն լիաճունը դիւցազներգութիւններէն մէկն է «Մուսա լերան քառասուն օրերը» գործը»:

Այս աեսակէտին ուղղակի մէկ վկայութիւնն է քովի սիւնակին վրայ արտագրուած եղերաբախտ Լուզմիլա Մոտալովայի այն խօսքը, թէ հայերէն «որվելու եւ պատմութեամբ ու մշակոյթով տարւելու իր նախապատճառը եղած է դարձեալ Ֆրանց Վերֆելի յիշեալ դիւցազներգութիւնը»:

Թարգմանչական եւ հայ մշակոյթին վերաբերող իր աշխատանքներով մեր երախտադիտութիւնը վայելող Մոտալովայի խոստովանութիւնը յիշեցուց մեզի Հայաստանի երիտասարդ արձակադիրներէն Գէորգ Արշակեանի սա հաստատու-

մը, որ հետաքրքրական է նորէն իր ճշմարտութեան ուժով.

«Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լերան քառասուն օրը» գործով երեսնական թուականներին նոր գոյնով ու փայլով աշխարհին բացուեց Հայաստանն ու նրա ժողովրդի դեռ կանգուն ու դեռ կենդանի ոգին: Այդ գիրքը կարդալուց յետոյ աշխարհում շատերն սկսեցին ուսումնասիրել Հայաստանը, սովորել հայոց դժուարին լեզուն»:

Այդպէս է, անհերքելի փաստ է, ու փաստերէն ամէնէն կենդանին, կենդանութեան շունչէն նոր զրկուած Լուզմիլա Մոտալովայի կեանքը անկիւնադարձի վրայ դնող իրականութիւնը:

*
**

Մեր ասուլիսը մօտենում էր աւարտին: Խնդրեցինք Լուզմիլայից, որպէսզի նա պատմի, թէ ինչը շարժառիթ դարձաւ, որ նա հրապուրւեց հայոց լեզուով:

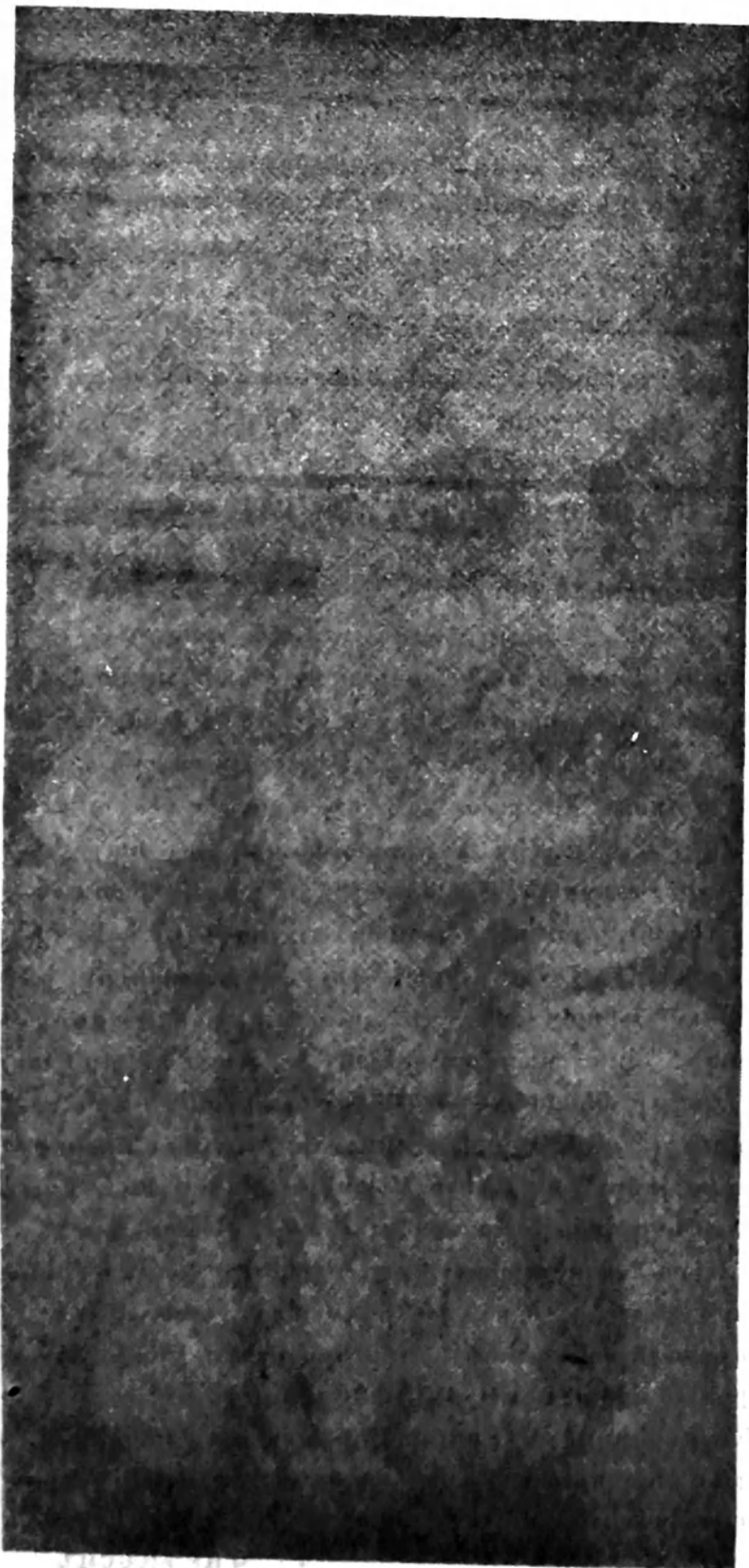
— 13 տարեկան աղջիկ էի, երբ մի օր հայրիկիս գրասեղանին նկատեցի մի հաստափոք գիրք: Այն իսկոյն գրաւեց իմ ուշադրութիւնը: Վերցրեցի, որ կարդամ: Սակայն չգիտեմ թէ ինչու, ծնողներս արգելեցին: Նրանք ասացին, որ ես դեռ փոքր եմ նման գրքեր կարդալու համար: Դա աւելի բորբոքեց իմ հետաքրքրութիւնը այդ գրքի նկատմամբ: Զէ՞ որ արգելուած պտուղը քաղցր է լինում: Ուստի որոշեցի, ի՛նչ գնով էլ լինի, ձեռքս գցել այն: Դա Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լերան քառասուն օր»ն էր: Նպատակիս հասայ: Ծնողներիցս ծածուկ մեծ յափշտակութեամբ սկսեցի կարդալ այդ գիրքը: Ոչ թէ ընթերցում, այլ ուղղակի կլանում էի: Ճիշդ է, շատ բան չէի հասկանում, բայց ոգեւորուած կարդում էի: Միայն հետագայում հասկացայ, որ կարդացածս սովորական սիրավէպ չէր, այլ իրական պատմութիւն մի ժողովրդի մասին, որ ստիպուած է եղել թողնել իր առօրեայ աշխատանքը եւ գեմֆի դիմել: Այդ գրքից ես իրագրեցի դարձայ հայ ժողովրդի հերոսական անցեալին, նրա աշխատասիրութեանը, տոկունութեանը եւ հոգեւոր գեղեցկութեանը: Մուսա լերան դիւցազնապատմումը իմ սրտում անսահման սէր առաջացրեց հայ ժողովրդի, նրա բազմադարեան եւ բազմահարուստ մշակոյթի նկատմամբ: 1954 թուականին, երբ աւարտեցի գիմնազիան, որոշեցի ուսումնասիրել հայոց լեզուն եւ աւելի մտիկից ծանօթանալ նրա պատմութեանը, գրականութեանը, արուեստին: Ինչ խօսք, որ նպատակիս հասնելու համար ինձ հարկ եղաւ շատ խոչընդոտներ յաղթահարել, բայց այնչափ գոհ եմ, որ երազանքս իրականութիւն դարձաւ: Այժմ, ինչպէս գիտէք, ես ո՛չ միայն սիրով ընթերցում եմ հայ հեղինակներին, այլեւ հանոյքով նրանց ստեղծագործութիւնները թարգմանում եմ չեխերէնի:

Վ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Մեր գլխավոր թեման շեխ և այլ զրականութիւններու ծուլալուծն վոյսադրու-
թիւններ կատարած եղևարախտ Լուզմիլա Մոտալովայի յիշատակին բացուած նա-
խորդ էջերուն հետ՝ սրբար է էջ մը յատկացնել նաև թարգմանական հսկայ դոր-
ծունէութիւն մը սնեցած Լուիզ Սերվիչէնի, որ վերջերս մեռաւ Փարիզի մէջ:

Հարիւրէ աւելի գործերու իրենց անունը կապած Մոտալովայի և Սերվի-
չէնի նուաճումները նոյն կշիռը չեն ներկայացներ հարկաւ մեզի համար. մեր զրա-
կանութիւնը օտարներուն ճանչցուցած օտար Մոտալովային և օտարներուն գրա-
կանութիւնը օտարներուն ներկայացնող հայ Սերվիչէնին միջև տարբերութիւնը
մեծ է և Մոտալովայի գործը աւելի մօտ է անշուշտ մեր սրտին, բայց անոնք ու-
նին յարգանք ներշնչող հասարակաց դիժ մը, ոգևորուելու ա՛յն մոլեռանդութիւ-
նը, որ ազրիւրն է բոլոր գեղեցկութիւններուն:

Մտուել հատուած մը Լուիզ Սերվիչէնի մասին գրած Ժազ Պրենէրի գրու-
թեանէն, որ լոյս տեսաւ «Ֆիկարօ» շրականի 24 Յունուար 1973 թուակիր համա-
րին մէջ:

Լ Ո Ւ Ի Զ

Ս Ե Ր Վ Ի Զ Է Ն Ի

Հ Ա Ր Ի Ի Ր

Հ Ա Տ Ո Ր Ն Ե Ր Ը

«Եթէ պէտք է սփանջանալ այն անձերուն վը-
րայ, որոնք բազմաթիւ լեզուներ կը խօսին, ա-
պա ուրեմն պէտք է ամէնէն առաջ խոնարհիլ մեծ
պանդոկներու դոնապաններուն առջեւ», կը պա-
տասխանէր Լուիզ Սերվիչէն մէկու մը, որ վը
սքանչանար հինգ լեզուներու կատարելապէս տի-
րապետած և քանի մը ուրիշներու մասին ալ լայն

ճանօթութիւններ ունեցած ըլլալու իր առաւելու-
թեան վրայ:

Արդարեւ, երբ հրատարակիչ մը կը վաւաքի
անգլերէն, գերմաներէն կամ իտալերէն երկ մը
Ֆրանսերէն լեզուով լոյս ընծայել, որուն թարգ-
մանութիւնը մեծ զօւարտութիւններ կը ներկայա-
ցնէ՝ անմիջապէս կը մտածէր **Լուիջ Սերվիչէնի**
մասին: Այսպէս, մենք իրեն կը պարտինք կոթո-
ղական հետեւեալ երկերուն **Թարգմանութիւնը**.
**Լէոնար տա Վինչիի «Տետրակները», Հանրի ձէյ-
մըսի «Տետրակները» եւ Թոմաս Մանի «Տոքթոր
Ֆուսթիւսը»:**

Այս լուրը ոչինչ պիտի արժէին, եթէ այս
թարգմանութիւնները կատարուած չըլլային հիւ-
նալի վարպետութեամբ մը: Թոմաս Ման, որ շատ
լաւ կը ճանչնար Ֆրանսերէն լեզուն, ինք եւս
նոյն կարծիքը յայտնած է իր «Շարլոթը Ուայ-
մարի մէջ» եւ «Ժողով եւ իր եղբայրները» երկե-
րուն Ֆրանսերէն թարգմանութիւններուն առի-
թով:

Մարդիկ **Լուիջ Սերվիչէնը** կ'երեւակայեն վը-
կայականներով ծանրաբեռն: Մակայն իրականու-
թիւնը այդպէս չէ: Թոմաս Մանի նման ան հա-
զիւ կրցած է տիրանալ պաքալօրիայի մը: Մա-
կայն ան եւս, գերման գրողէտին պէս, զաւակն
էր արուեստներու եւ միջազգային մշակոյթին
մօտէն ծանօթ քաղքենի մեծ ընտանիքի մը:

Լուիջ Սերվիչէն ծնած է Պոլիս, հայ ընտա-
նիքի մը յարկին տակ: Իր մեծ հայրը՝ բօխչի եւ
պալատական բարձրաստիճան պաշտօնեայ, տեղ
դրուած էր 19րդ դարու «Մեծ Լարուս»ին մէջ՝ իր-
բեւ մանկական հիւանդութիւններու մասին ֆրան-
սերէնով գրուած հմտայի երկերու հեղինակ: Ա-
մուսնացած էր ֆրանսուհիի մը հետ եւ իրենց ազ-
ջիկը աշակերտած էր Փարիզի կեդրոնական վար-
ժարանին, նախ քան Թուրքիոյ մէջ Հանրային Շի-
նութեանց Լնթաքարտուղարի եւ Պետական խոր-
հրդատուի պաշտօններուն կոչուելը:

Լուիջ Սերվիչէն դաստիարակուեցաւ անգլիա-
ցի եւ դերմանացի խնամակալուհիներու հսկողու-
թեան տակ: Անոր մտքի զարգացման հետեւեցան
նաև լիսէներու դասախօսներ, որոնք մասնաւոր
դասեր կու տային իրեն: Բայց «ամէն բան մօրս
կը պարտիմ», կ'ըսէ ան:

Մենք պատիւ ունեցած ենք ճանչնալու **Լուի-
ջի մայրը՝ Տիկին Ասթինէ Սերվիչէն** եւ կրնանք
համարձակօրէն վկայել, որ ան բացառիկ կին մըն
էր՝ որքան իր ուշիմութեամբ եւ լայն ծանօթու-

թիւններով, նոյնքան նաև իր բացառիկ հիւրա-
սեփարտութեամբ:

1929ին, Փարիզ հաստատուելով՝ **Սերվիչէն**
ընտանիքը կ'որսնցուց իր Եկամուտի երբեմնի լայն
ազրիւրները: Աշխատելու հարկազրանքին տակ
զտնուելով՝ **Լուիջ Սերվիչէն** ստիպուեցաւ ընդ-
գրկել թարգմանչական մասնագիտական ասպա-
րէզը: Իր առջին թարգմանութիւնը կատարեց
նիթապէս հօրը օգտակար ըլլալու համար: Ատի-
կա Պերթրանտ Ռասրլի մէկ ուսումնասիրութիւնն
էր: «Նրբեմ վատահ չէի, — կ'ըսէ ան այսօր, —
որ լաւ կը հասկնայի քարգմանածս»:

Իր առջին թարգմանութիւնները կատարեց
մօրը օժանդակութեամբ: Տիկին Ասթինէի քիչ մը
հպարտութիւն բուրոյ նշանաբանն է. «ԼԱԻ բառը
ոչ մէկ նշանակութիւն ունի, երբ գոյութիւն ու-
նի **ԼԱԻԱԳՈՅՆԸ**»:

Լուիջ Սերվիչէնի յաջողութեան գլխաւոր ազ-
րիւրը հանդիսացաւ Թոմաս Մանի երկերը թարգ-
մանելու աշխատանքը, որ տեւեց քառասուն եր-
կար տարիներ: Այլ որքան ուրիշ հեղինակներ
կան, որոնք անպայման բան մը կը պարտին ի-
րեն: «Մեծերուն» մէջ կը գտնուի Փիրանտելլոն,
զոր **Սերվիչէն** այսպէս կը ներկայացնէ. «Չափա-
զանց երկչոտ, հակառակ իր հոշակիմ» եւ որ ի-
րեն թոյլ տուաւ ճանչնալու թատերական փորձե-
րու առթած հաճոյքը (ան յատկապէս թարգմա-
նած է իտալացի թատերագիրին «Մարդը, կեմ-
դանիմ եւ առաքինութիւնը» եւ «Դերերու խաղը»
անունը դործերը):

Մենք երբ հարց տուինք իրեն, թէ «քանի՞
գիրք թարգմանած էք», ան պատասխանեց. «Հա-
րիւրեակ մը, կը կարծեմ. առաւել՝ բազմաթիւ
յօդուածներ»:

1972ի վերջերուն, ընթերցողը կարգաց **Հան-
րի ձէյմսի «Օմնիպալայր տունը»** դործին իր թարգ-
մանութիւնը: 1973ի սկիզբները լոյս տեսան Թո-
մաս Մանի երկու անտիպ հատորները՝ «Նամա-
կանի» եւ «Արուեստագէտն ու ընկերութիւնը» ա-
նունը դործերը, դարձեալ **Լուիջ Սերվիչէնի** խը-
նամուած աշխատանքին շնորհիւ:

Այս պահուն, **Լուիջ Սերվիչէն** աւարտելու
վրայ է երնըսթ Ժիւնկէրի մէկ հատորին ֆրան-
սերէն թարգմանութիւնը, որ կը կոչուի «Րիվա-
բոյ եւ Բնագիտական ուրիշ ուսումնասիրութիւն-
ներ», որ լոյս պիտի տեսնէ այս դարնան:

ԺԱԳ ՊՐԷՆԵՐ

Ե Ի Ե Ս Ե Ր Գ Ե Ց Ի

Արևան տեսակին: այսինքն՝ նախասիրութիւններուն, զորք մը տեսակաւորելու անոր յատուկ օրէնքներուն, համին ու սրակին մասին այս թերթին մէջ յաճախ խօսք բացւած է ու խօսուած նաեւ ա՛յն մասին, որ «արիւնը կը բալէ»...

Այս տեսակէտին վրայ լոյս նետող պատիկ նմոյշ մըն է Ստեփան Զօրեանի հետադայ պատիկ գրութիւնը, որ կը խօսի Լօթը դար շարունակ «քայած» արիւնի մը խորհրդաւոր նախասիրութեան մասին:

Եղածը, անշուշտ, վերջացող բանի մը առկայծ նշոյն է, չէրօք նախասիրութեան մը յոյզը, մինչ պահանջուածը ներդրածն յատկանիչն է, որ կը պահուի, ու կը զօրանայ, ու կ'ազդերանայ, եթէ արիւնը հնարաւորութիւն ունենայ «քայելու» իր ուրոյն մթնոլորտին մէջ:

Այս չէ՞ արդէն հայրենի եղերքներէն չհեռանալու եւ հարազատ միջավայրերուն կառչած մնալու համար բանաձեւուած մեր կոչերուն խորունկ պատճառը...

Մի օր Ռումանոսը պատմեց.

— Ուսանող էի Փեթերսպուրգի երաժշտանոցի վերջին դասարանում. ամառային արձակուրդներին գնացի Ֆինլանդիա՝ հազար ու մէկ լճերի երկիրը տեսնելու, նրա կիրթ ժողովրդին մօտից ճանաչելու: Հելսինկֆորսի հիւրանոցներից մէկում վարձեցի մի համար ու սկսեցի պարապել: Փորձում էի նոր եղանակներ ձայնագրել ու հետն էլ երգում էի կամ դաշնամուր նրւագում:

Ու այդպէս պարապում էի մի քանի օր, մտածելով՝ իմ այս աղմկոտ պարապումնքը հանելի՞ կը լինի հարեւաններիս, թէ տհաճ: Ինձ համար միեւնոյնն էր այդ ժամանակ, միայն թէ՛ կարողանայի ուզածս եղանակը ձայնագրել:

Քայց ահա դուռս ծեծում են մի օր:

Մտածելով թէ հիւրանոցի վարչութիւնը երեւի նկատողութիւն է անելու, գնում եմ դուռը բանալու:

Քացում եմ եւ ինչ եմ տեսնում: Դէմս կանգնած է կոկ հագնուած յիսունի մօտ մի եւրոպացի:

— Կարելի՞ է, — ասում է:

— Խնդրեմ, — հրաւիրում եմ նրան: — Ինչո՞վ կարող եմ ծառայել: Հարցիս պատասխանելու փոխարէն՝ հարցնում է.

— Ասացէ՛ք, խնդրեմ, դո՞ւք է՛ք երգում այստեղ:

— Այո:

— Թոյլ տուէ՛ք հարցնել ձեր ազգութիւնը:

— Ես հայ եմ:

— Հա՞յ, — զարմանում է այցելուս եւ նայում է ինձ ոտից գլուխ՝ ուսումնասիրողի հայեացքով, ապա նորից. — Դուք երգի՞չ է՛ք:

— Ոչ, կոմպոզիտոր:

Այցելուս լռեց մի վայրկեան.

— Կոմպոզիտոր՝, — երկարեց մտքերի մէջ: — Բայց և այնպէս կարո՞ղ եմ խնդրել ձեզ, որ մի երգ երգէ՛ք ինձ համար: Ես ձեր սեներակի հարեւանն եմ, ամէն օր լսում եմ ձեր երգերը եւ դրանք հանելի եմ ինձ:

Չլինելով երգիչ եւ չունենալով մշակուած ձայն, ես այնուամենայնիւ չուզեցի մերժել անակնկալ հիւրիս եւ, երբ նստեց իմ հրաւերով, սկսեցի.

«Կոռնկ, ուստի՞ կու գաս...»:

Այցելուս, որ սկզբում լսում էր նայուածքն ինձ յառած, շուտով գլուխը կախեց եւ ձեռք դրաւ նակատին:

Լսում էր անշարժ, խորասույգ: Գոնէ ինձ այդպէս էր թւում: Ու այդ դիրքում մնաց մինչեւ երգիս աւարտը: Իսկ երբ աւարտեցի՝ նոր միայն գլուխը բարձրացրեց:

— Շնորհակալութիւն, — ասաց մի տեսակ բեկուած, ես կ'ասէի՝ տըխուր ձայնով, ապա նորից, — ներեցէ՛ք, ես կ'ուզէի լսել եւս մի երգ, եթէ միայն կարելի է:

Ես դարձեալ չմերժեցի: Օտար մարդ է, ցանկանում է ծանօթանալ մեր երգերին... Ինչպէ՞ս մերժես: Ու սկսեցի՝

«Արազն եկաւ»:

Բայց դեռ մի տուն չերգած՝ այցելուս տեղից վեր կացաւ եւ գնաց դէպի լուսամուտը եւ թիկունքն ինձ արած՝ նայեց դուրս:

«Ինչ անփաղափարութիւն», մտածեցի, ու թէեւ այդ վարմունքից վիրաւորուած՝ շարունակեցի երգել՝ նայուածքս նրա կողմը...

Երգեցի եւս մի տուն եւ յանկարծ ինչ եմ նկատում՝ հիւրս թաշկինակով սրբում է աչքերը...

Իսկոյն ընդհատեցի երգս:

— Ներողութիւն, — ասում եմ, — ի՞նչ պատահեց ձեզ:

— Ձեր երգը... — ասում է այցելուս այլայլուած, — ձեր երգը... Երեք օր է, գիտէ՛ք, ձեր երգերը յուզում են ինձ եւ ես չէի հասկանում պատճառը: Այսօր միայն իմացայ, որ դուք հայ է՛ք...

— Իմ երգե՞րը — զարմանում եմ ես, — իմ երգերը այնքան օտար պիտի լինեն ձեզ:

— Օտ-ա՞ր... Ոչ. ձեր երգերը հարազատ են ինձ, այո, մօտ ու հարազատ...

— Ինչպէ՞ս: Դուք եղե՞լ է՛ք Հայաստանում:

— Ոչ, սիրելիս: Իմ նախնիները եղել են Անիի բնակիչներ եւ Լեհաստան գաղթել են 13րդ դարում: Ձեր ձայնի եւ երգի հնչիւնները, ոչ, այդ հնչիւնների արձագանգը ես միշտ լսել եմ մեր տանը եւ իմ հոգում... Ինձ թւում է՝ ես այդ երգերը լսել եմ վաղուց...

Այս ասելով՝ նա կրկին խնդրեց, որ երգեմ եւս մի երգ:

Եւ ես երգեցի...:

«ԱՆՅԱՆԳԻՍ»

«Սովետական գրականութիւն» ամսագրին ընթերցողները անշուշտ հետաքրքրութեամբ կարդային 1975 թուականի Ապրիլի թիւին մէջ Գոհար Համբարձումեանի եւ Վարազ Առաքելեանի միասնարար ստորագրած այն յօդուածը, որ դըրուած էր Համազասպ Համբարձումեանի մահուան 10ամեակին առիթով: Յօդուածագիրները, ընդամէնը երեք էջի վրայ, կրցած են խկապէս կենսադրել եւ արժեւորել բնաւորութեամբ անհանդարտ, բազմապիսի հետաքրքրութիւններով օժտուած ու իր բնատուր ընդունակութեանց վրայ մեծ պաշար ամբարած մտաւորական ու թարգմանիչ Համազասպ Համբարձումեանը, որ, հիացումով իմացանք, մահէն միայն տասը տարի առաջ, 1956ին, «70 տարին անցկացրած» չըջանին պաշտպանած է իր աւարտաճառը:

Իր աւարտաճառին նիւթը եղած է Հոմերոսը եւ արդէն անձնապէս իրեն ծանօթանալու հնարաւորութենէն զուրկ հեռու հեռաւոր ընթերցողները իր անունը միտք պահած են Հոմերոսին առնթեր, աշխարհի առաջին դիւցազներգակին իբրեւ վերջին թարգմանիչը:

«Իլիական»էն թարգմանական ուրիշ նմոյշներ կարդացած է ընթերցողը, բայց կարելի չէ թերեւս յիշել մէկը, որ մեր լեզուին վերածուած այդ դիւցազներգութենէն այնքան համ ու բոյր առած ըլլայ, այնքան ընդունուած ըլլայ անոր մըթ-

նոյրտին մէջ, որքան կը պատահի ատիկա Համազասպ Համբարձումեանի թարգմանութեան հետ, որ անկախ այդ դժուարին դործին բնազիրը յաղթահարած ըլլալու հերոսական ճիգէն, յաղթանակ մըն է նաեւ մեր լեզուին հաշտոյն, գրաբարեան ընդունելի ասոյթներուն, միջին դարու հայերէնի փայլուն ձեւերուն եւ արեւմտահայերէնին յատուկ բառական ու ոճական բարեմասնութիւններուն պատուաստով կազմած իր կտրիճ արեւելահայերէնով, հայերէնով: Մեծ կիրքի, ոգեւորութեան, երկարատեւ լարուածութեան արդիւնք է «Իլիական»ին վերստեղծումը եւ պատմական, դիցաբանական, գրական, լեզուական հսկայ մշակոյթի մը տէր Համազասպ Համբարձումեան մտաւորականին ամէնէն փայլուն պսակը:

Միայն «Իլիական»ը կարդալով կարելի է Գոհար Համբարձումեանի եւ Վարազ Առաքելեանի հետ զոչեւ, որ՝

«Բնութիւնը նրա հանդէպ շոայլ էր եղիւ. նա ունէր բանաստեղծի շնորհք, հոետորակամ անվիճելի ձիրք, քարգմանչի կարողութիւններ, իմաստասիրող միտք, բանասիրական հմտութիւն... բայց եւ այս բոլորին հակադիր, բնութիւնը նրամ տուել էր անհանգիստ եւ միշտ ծարաւի մի ոգի, որ ոչ մի բանից չէր յագեցնում, նրա ոգին միշտ ձգտում էր մշմարտութեան ու կատարելութեան եւ երբ հասնում էր դրանց, դրանք արդէն պակասուր էին թոււմ, եւ նա կրկին որոնումներ էր փափառումների մէջ էր նետուում»:

Իր մտաւորական բարեմասնութիւններուն հետ՝ Համազասպ Համբարձումեան ունէր օրինակելի եւ ուրիշ գիծ մը, հետագայ պարբերութեան մէջ խտացած նախանձախնդիր ոգին.

«Հեռու Լեմինգրադում կապը չի կտրում հայրենի երկրից: Տամ դռները բաց են բոլոր հայերի առջեւ. երեխաները շփում են հայ մարդկանց հետ, լսում նրանց խօսքն ու գրոյցը մայրենի լեզուով: Նրա առումը Լեմինգրադում դառնում է փոքրիկ մի «Հայաստան»:

ԵՒ ՄԻՇՏ ԾԱՐԱԻՒ»

Յաճախ հայրենասիրական զղացումներ դրսևորող ու ազգային ոգիով դործող իր որդւոյն, աշխարհահռչակ դիանական Վիքթոր Համբարձումեանի հոգեկան կազմաւորման մէջ անսլայման դեր ունեցած է հօր կազմած այդ փոքրիկ Հայաստանը: Ինչ խօսք, որ պատկանելիութիւնը անկէիւ որակ մը չէ եղած երէկ ու չէ այսօր, եւ Համազասպ Համբարձումեանի այդ ուղղութեամբ ցուցաբերած նախանձախնդրութիւնը լի է երախտադիտական զղացումներ յուղելու պատճառներով:

Բայց ատիկա չէ իր յիշատակին բացուած այս էջին նիւթը, ոչ ալ վաստակաշատ մաւորականի իր միւս արժանիքներուն թւումը, այլ հետեւեալ պարբերութեան մէջ ամփոփուած բախտորոշ իրողութիւնը:

«Աւագ տղան ծնուիմ է թուլկազմ ու հիւանդ. հայրը թողնուիմ է ամէն գործ ու հոգս, նուիրում որդու խնամքին. բոլորը ձեռք բն քաշում տղայից, բայց հայրը վնասակարէն ասում է, որ նա պէտք է ապրի: Փաթաթում է բամբակի մէջ, գիշերը ցերեկ անում երեխայի բարուրի մօտ, փրկում 7 ամսական ծնուած ապագայ մեծ գիտնականի կեանքը»:

Հօրը կամքին շնորհիւ փրկուած տղան ապագայ դիտնականի իր մեծ փառքին համար նորէն բան մը կը պարտի՞ արդեօք հօրը, թէ իրապէս ճշմարտութիւն մը կայ ժողովրդական այն փորձառութեան մէջ, որուն համաձայն «Էսպէս ծընւողները» կամօքն Աստուծոյ «մեծ մարդ կը դառնան»: Ո՞վ գիտէ:

Մեծ դիտնականին մասին տրուած այս հետաքրքրական մանրամասնութեան հետ մենք դարձեալ յիշեցինք «7 ամսական ծնուած» ուրիշ «օրապակաս» մը, հայրենի գրագէտ Մկրտիչ Սարգսեանը, որ, «Աստուած թող լսող, կատարող ըլի», ունի առաւել եւս մեծնալու բոլոր հնարաւորութիւնները:

— Ամէն...

Մայրս առաւօտեան վեր է կացել սուր ցաւերից:

— Մեռնում եմ, մա՛, — ասել է տատիս:

— Ախր, ի՞նչ է պատահել, — ձեռքերը ծնկներին է խփել պառաւը:

— Ծննդաբերական ցաւի մտան է, — ասել է մայրս:

— Եա՛, — խաչակնքել է պառաւը, — ա՛խր, երկու ամիս ունես, աղջի՛, չլինի՞ թէ չար աչք է...

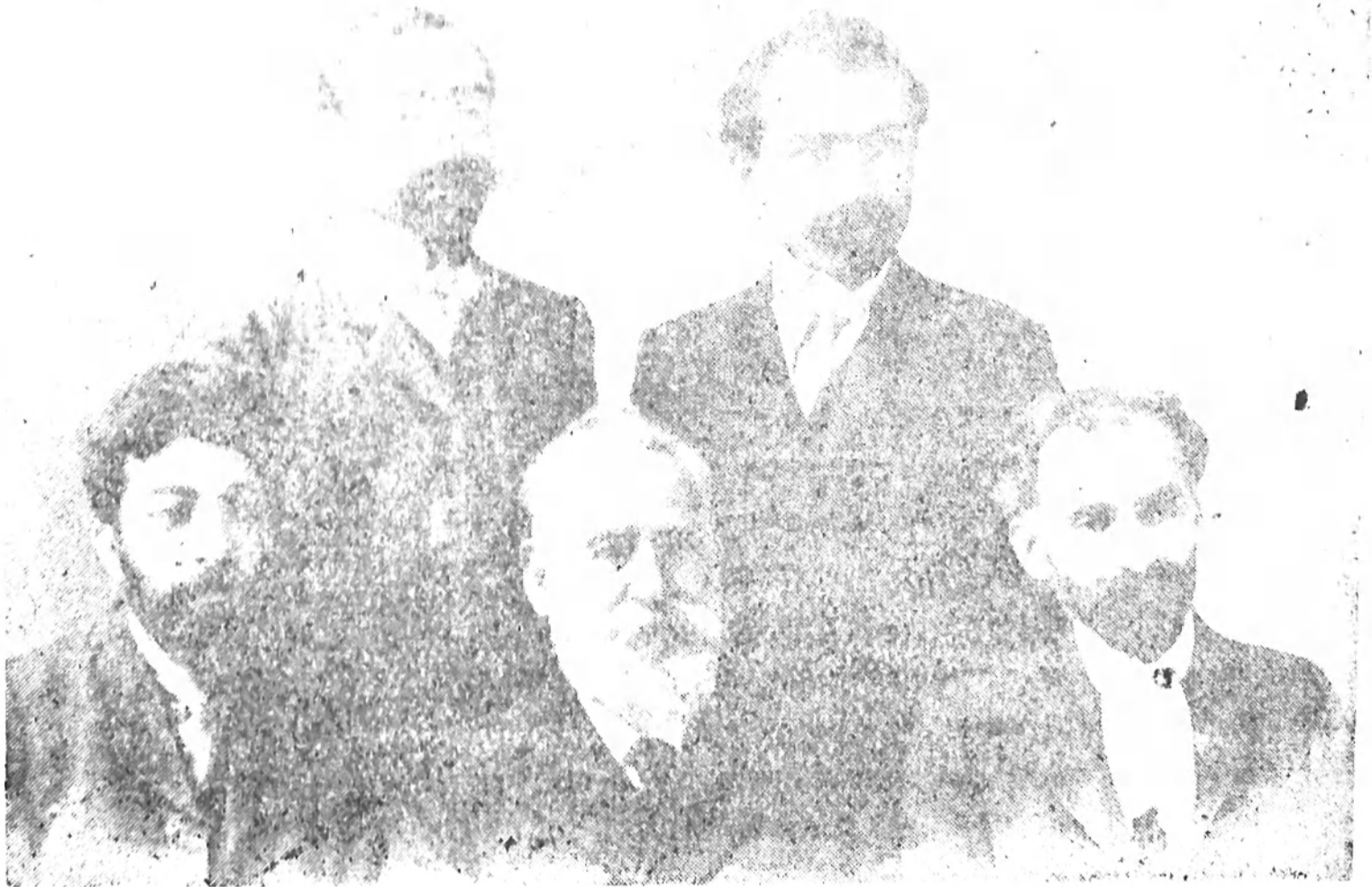
Եօթ ամսական եմ ծնուել, օրապակաս: Հարեւան «բեղուր» Աննան լողացրել է ինձ եւ դարձել տատիս:

— Էսպէս ծնուողները, Աստուած չանի, եա՛ կը մեռնեն, եա՛, Աստուած թող լսող, կատարող ըլի, մեծ մարդ կը դառնան...:

— Ամէ՛ն, — վրայ է բերել տատս:

«Բեղուր» Աննան, ինչպէս տեսնում էք, վատ գուշակող է եղել: Ես չմեռայ, «մեծ» մարդ էլ չդարձայ: Բայց յոյսը լաւ բան է. ես ապրում եմ, դեռ աւելին, այստեղ ուզում եմ ցածրացնել ձայնս, եւ հաւատում, որ կը կատարուի նրա գուշակութեան երկրորդ մասը:

— Ամէ՛ն...

ՉԱԽԵՆ ԱՊ.— Ա. Իսահակեան, Լ. Շանք, Ղ. Աղայեան, Գ. Գեմիրեան եւ Յովհ. Թումանեան

Խ Ո Ր Ա Գ Ի Ր Ը

Այս եւ ղիմացի էջին վրայ տրուած նոյն նկարին լուսանկարչական երկու տարրեր պատճեններուն մեղի ծանօթ կենսագրականները թուելէ առաջ, պիտի ուղէինք յիշել կամ ընթերցողին մտքին վերաթարմացնել Հայաստանի բարձրագոյն վարժարաններու զրահանութեան Երրեմնի դասախօսներէն Յ. Յովհաննիսեանի մէկ յուշը, ուր նկարագրուած է 10րդ դասարանի յատուկ դասողիւրքին նիւթերը վերատեսութեան ենթարկելու համար 1940ին կայացած հանդիպում մը:

Հանդիպման ընթացքին՝ վերհրատարակելի դասաղիւրքին մէջ նոր յաւելումներ կատարելու խնդրին քննարկման առեն՝ հրատապ կը դառնայ «Ո՞ւմ տեղ տալ» հարցը, որուն արձագանգելով ներկաներէն մէկը կը պնդէ, թէ՛՝ անպայման պէտք է էջ յատկացնել Չարենցին: Երկրորդ մը չի տեսներ այն պատճառը, «որը մեզ ստիպէր այսօր Չարենցին կրկին հրապարակ բերել»:

— Դուք չէք տեսնում այդ պատճառը, իսկ ես տեսնում եմ, — վրայ տուեց հարցն առաջ քաշողը խիստ բորբոքուած, — հասկացէ՛ք, որ Չարենցի անմահութի՛ւնն է մեզ ստիպում այդ անել եւ անպայման անել: Մենք անկարող ենք նրա ժառանգութիւնը երկար պահել փականքի տակ: Հասկացա՞ք, անկարող ենք: Մեզ մնում է միայն ձեռքը գտնել, որոնցով մեզ համար նուազ նուաստացուցիչ պայմաններում դպրոցական ու ընթերցարանային դռները բաց լինեն Չարենցի առջեւ: Հասկացա՞ք: Այդ դռներն անպայման բաց պիտի լինեն, եթէ մենք չենք ուզում է՛լ աւելի խայտառակ գայթակղութիւններ ստեղծել: Հասկացա՞ք, անմահութի՛ւնն է ստիպում...

Ինչ խօսք, որ նոյնն էր հակառակը պնդողներուն շարժառիթը, անմահութիւնն էր դարձնալ, ներդրածն ուժը, այլապէս ինչո՞ւ Ֆիդիքապէս պիտի ոչնչացնէին բանասանդը եւ փականքի տակ առնէին անոր ժառանգութիւնը:

Չղիտցող չկայ այսօր, որ միայն Չարենցի անմահութեան ստիպողական զօրութիւնը չէր, որ ուշ ըմբռնուեցաւ այն օրերու մահկանացուներուն կողմէ, այլ «կուսակցութեան և կառավարութեան նկատմամբ անհաճոյ գայթակղութիւններ չստեղծելու» համար բազմաթիւ

ՉԱԽԷՆ ԱԶ.— Աւ. Իսահակեան, Ղ. Աղայեան, Դ. Դեմիրբեան եւ Յովհ. Թումանեան

Ն Կ Ա Ր Ն Ե Ր Ո Վ

անմահներ փականքի տակ առնուեցան, ջնջուեցան մինչեւ իսկ շօշափելի նկարներէ, ինչպէս յոյց կու առյ յայնկոյս երեւցած նկարին յայսկոյս զեղչուած օրինակը:

Այս նկարին մասին «Հայրենիք» ամսադրի 1939ի Մայիսի թիւին 167րդ էջին վրայ մենք կարդացած ենք.

«Խ. Հ.»ը իր Ապրիլ 15ի թիւը նուիրել է Յ. Թումանեանին: ...Երբորդ էջում կայ մի խմբանկար, որտեղ միասին նկարուած են Ղազ. Աղայեանը, Աւ. Իսահակեանը, Դ. Դեմիրբեանը եւ Յ. Թումանեանը»:

Այդ թուականէն տասնըհինգ տարի եւ քիչ մը աւելի ժամանակ Լտք, նոյն նկարը երեւցաւ Աւ. Իսահակեանի ծննդեան 90ամեակին նուիրուած «Գրական թերթ»ին (1955, թիւ 40) մէջ, հետեւեալ ծանօթութեամբ.

«ՆԿԱՐՈՒՄ.— Աւ. Իսահակեանը, Ղ. Աղայեանը, Դ. Դեմիրբեանը եւ Յովհ. Թումանեանը»:

Մեզի ծանօթ առաջին տպագրութենէն ուղիղ քսան տարի Լտք, Յովհ. Թումանեանի ծննդեան 100ամեակին առիթով պատրաստուած «Գրական թերթ»ին (1969, թիւ 38) մէջ կըրկին հանդիպեցանք նոյն նկարին, սա ծանօթութեամբ.

«ՆԿԱՐՈՒՄ.— (ձախից աջ) Աւ. Իսահակեան, Լ. Շանթ, Ղ. Աղայեան, Դ. Դեմիրբեան, Յովհ. Թումանեան (1902 թ.):

Աւ. Իսահակեանի ծննդեան 100ամեակին առիթով, անցեալ տարուան ընթացքին խնդրոյ առարկայ նկարը դարձեալ երեւցաւ Հայաստանի մամուլին մէջ, ութ տարի առաջ, Թումանեանի 100ամեակին օրօք հրատարակուած նմոյշին օրինակով, որ կը նշանակէ, թէ «վերավարկաւորուած» է վերջնականապէս...

Չըլլալիք յապաւումներէ ետք՝ անչո՛ւշտ այս էր ըլլալիքը, որովհետեւ անմահներուն անմահութիւնը ընդհանրապէս ահաբեկիչ է ժամանակակից մահկանացուներուն համար եւ ծլարձակող սերունդները ճիշդ բաներու եւ ճշմարտութեան կը բանան իրենց միտքը եւ ոչ թէ զիրենք նախորդող մարդոց ամօթալի վերաբերումներուն...

ԿԱՄԱՅԱԿԱՆ

Եւ ահա մի բոց է ժայթքում նորից Եդեգան փողից, սրբապան բոց՝ աղամանդի նման գունագեղ, աղամանդի նման ամրակուռ մի տեսիլք: Եւ հնադարեան ժողովրդի բանաստեղծը, մի ուրիշ հնադարեան երկրի Ռավեննա քաղաքում, հնադարեան տեսանողի նման աչքերը բացած՝ ասես երկաթէ գրիչով քերթում է բիբլիական կուռ տողեր, ասես արձանագրում տեսիլքը ժայռի վրայ.

Արարատի ծեր կատարին
Դար է եկել, վայրկեանի պէս,
Ու անցել:

Անհուն թով կայծակների
Սուրն է բեկուել աղամանդին,
Ու անցել:

Մահախուճապ սերունդների
Աչքն է դիպել լոյս գազաթին,
Ու անցել:

Հերթը հիմա քոնն է մի պահ.
Դու էլ նայիր սէգ ճակատին,
Ու անցիր...

Յաւերժութեան տեսիլքն է: Եդեգան փողի յաւերժութեան: Սրբապան մի արարողութեան թմբուկներն են լսում այդ տեսիլքի մէջ: Մարգարէական խստաշունչ ձայնով կանչում են թմբուկները, դար է անցել, սուր է անցել, նորից կ'անցնեն, դու էլ արի ու անցիր: Կատարի՛ր քո սուրբ պարտքը եւ անցիր յաւերժութեան գիրկը՝ քո պոհը մատուցանելով:

ԿԱՐՊԻՍ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

«Ուովետական գրականութիւն» ամսագրի անցեալ տարուան Յուլիսի համարին մէջ՝ «Մի բանաստեղծական աշխարհ» խորագրին ասկ, Կարպիս Սուրէնեան ստորագրած է մանրատառ գիրերով տասներեք էջնոց յօդուած մը, որ գրուած է Ա. Իսահակեանի 100ամեակին առիթով: Այդ յօդուածէն անջատուած է քովի գրութիւնը, ուր մէջբերուած բանաստեղծութիւնը ծանօթ է ընթերցողին, իսկ անոր վերն ու վարը շարադրուած մաքերը հետաքրքրութենէ զուրկ չեն՝ ա'յն իմաստով, որ կը հանդիսանան կամայական մեկնաբանութեան ընորոշ օրինակներ:

«Դու էլ արի ու անցիր»: Ո՞վ է այդ «դու»ն, որուն դարձած յափշտակեալ մեկնաբանը իբր թէ բանաստեղծութենէն ներշնչուելով պարտքեր կատարելու կոչ կ'ուղղէ: Անցնողները՝ դարը, կայծակները, մահախուճապ սերունդները այնքան դեղեցիկ, հոգեղէն, լուսեղէն դործե՞ր ըրած են, ուղենիշ հետքե՞ր ձգած, որ Տոսթոյեւսկիի անլանի թարգմանիչը կը դառնայ ենթականերէն վերջինին եւ վերի բացասական ուժերուն օրինակին վրայ յիշեցումներ կ'ընէ անոր՝ «դու էլ արի ու անցիր: Կատարի՛ր քո սուրբ պարտքը եւ անցիր յաւերժութեան գիրկը՝ քո գոհը մատուցանելով»:

Խոնարհազոյն ընթերցողն անգամ կրնայ եւ առաջին ընթերցումով ըմբռնել, որ փորձութիւններուն, աղէտներուն ու աւերիչ ուժերուն դէմ Արարատի, որով նաեւ Հայաստանի, հայ ժողովուրդի տոկունութեան տեսակ մը երգային վրկայութիւնն է «Ռավեննայում»ը, ախտաճանաչումը իր փառքին մէջ մնացող Արարատին մօտէն անցած անցաւոր դործօններուն, որոնցմէ մէկը դեռ կայ, ստուգապէս չենք դիտեր ով, բայց կայ միւսներուն պէս, միւսներուն բնոյթով երթալիք, չըլլալի՛ք բացասական ուժ մը, որուն եկած է եւ անցնելու հերթը.

Դու էլ նայիր սէգ ճակատին,
Ու անցիր...

Կարպիս Սուրէնեան միայն իբրեւ Տոսթոյեւսկիի թարգմանիչ միտք պահուող անուն մը չէ, այլ Terra incognita մեր բանաստեղծութեան մեծ ներկայացուցիչներուն՝ Նարեկացիի, Մեծարենցի, Վարուժանի յայտնադործումներուն խորապէս ծանօթ եւ անոնց նրբերանդները հմտօրէն ուսու Մարշալներուն պարզող մտաւորական մը, ու ճիշդ այդ պատճառով արդէն զարմանք կը պատճառէ «Ռավեննայում»ը հասկնալ չուզելու իր կամակորութիւնը...

Այս երկրորդ սիւնակին վրայ արտագրուածը, որ մեկնաբանական իր մասերով մօտաւոր կրկնութիւնն է նախորդ սիւնակին վրայ մատնանշուածին, անջատուած է «Գարուն» ամսագրի անցեալ տարուան Հոկտեմբերի համարին մէջ «Բանաստեղծը եւ դարը» անունին տակ Հրանա Թամրազեանի լոյս ընծայած տասնըվեց էջնոց յօդուածէն, նուիրուած դարձեալ Ա. Իսահակեանին:

Այս քննադատը, Հրանա Թամրազեան, որ յիսունական թուականներու կէսերուն վերլուծական շնորհներ մատնող երիտասարդ մըն էր, հետզհետէ ու վերջին տասնամեակին յատկապէս՝ նախամեծար համարեց ընթանալ սովորամոլութեան ճամբաներէն եւ էական դիժեր յայտնաբերելու եւ ոչ-էականները ոչնչացնելու ստեղծադորձ կիրքէն աւելի՝ զարկ տուաւ փրոֆեսօրական դարմանալի շատարանութիւններու, մինչեւ իսկ ընթերցողին պատմական ծանօթութիւնները առ ոչինչ համարող եւ դատողութիւնը արհամարհող կամայականութեանց: Ատոր ցայտուն օրինակը Իսահակեանի ինդերոյ առարկայ բանաստեղծութիւնը հասկնալու, աւելի ճիշդը՝ չհասկնալու աններելի իր թոյլտուութիւնն է:

Կրկնենք փաստը.

«Ազգային վերածնութեան խոր ազդեցութեան տակ 1926 թ. Իսահակեանը գրեց հայ բանաստեղծութեան խտացումներից մէկը»:

Նիւթը՝ բանաստեղծութեան եղած դնահատանքը չէ եւ ոչ ալ նոյն առիթով կատարուած ընդհանրացումը, այլ բանաստեղծութեան ծննդոցը՝ «ազգային վերածնութեան խոր ազդեցութեան տակ» եւ վերածնութեան թուականը՝ 1926:

Ա՞ր ազգային վերածնութեան մասին է խօսքը եւ ինչպէ՞ս կարելի է վերածնութեան մասին խօսք բանալ, երբ թուումն ու դատողութիւնը կը կատարուի ամէն ծնունդ եւ վերածնունդ խորհակահար ընելու եկած, այլ առանց Արարատին յաւերժութիւնը խոռվելու անցած ուժերուն, որոնցմէ վերջինը, բանաստեղծին ախտաճանաչումով՝ դեռ չէ անցած, համոզումով՝ պիտի անցնի, «հերթը հիմա քոնն է», հիմա՛, բանաստեղծութիւնը գրուած թուականին (1926):

Երբ անցնող կայծակներուն, մահախուճապներուն կարգին ու անոնց պէս չքանալիք ուժի մը չքացման կը սպասուի տեղ մը, հոն կարելի է սպասողներուն տոկունութեան մասին խօսիլ, բայց կարելի չէ սպասման այդ պահը վերածնունդ հռչակել, եթէ, անշուշտ, ենթակային համար իմաստ մը ունի մտաւորական պարկեշտութիւն ըսածը...

ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ազգային վերածնութեան խոր ազդեցութեան տակ 1926 թ. Իսահակեանը գրեց հայ բանաստեղծութեան խտացումներից մէկը.

Արարատի ծեր կատարին
Դար է եկել, վայրկեանի պէս,
Ու անցել:

Անհուն թով կայծակների
Սուրն է բեկուել աղամանդին
Ու անցել:

Մահախուճապ սերունդների
Աչքն է դիպել լոյս գազաթին
Ու անցել:

Հերթը հիմա քոնն է մի պահ,
Դու էլ նայիր սէգ ճակատին,
Ու անցիր...

Խորին խորհուրդ: Յաւերժական խրտացումը՝ հողի ու հայրենիքի բախտի ու գալիքի մասին: Այս տողերը բազմազան ապրումների, բանաստեղծական անդու որոնումների եւ հոգեկան հրդեհների մի իւրօրինակ փիլիսոփայական ընդհանրացում է: Բայց չմոռանանք մի ուրիշ ճշմարտութիւն: Այդ յաւերժութեան հետ միանում է նաեւ մեծ տառապեալների ու մաքառողների անմահ ոգին, բանաստեղծութիւնը՝ ժողովրդի կեանքի անբաժան մասը, ուղեկիցը եւ ճանապարհի լոյսը:

Իսահակեանի բանաստեղծութիւնը մեր ազգային տարերքի անբաժան մասն է, մեր ճանապարհի գեղեցկութեան պայծառ լոյսը:

Sisyphé est supérieur à son destin.
Il est plus fort que son rocher.

La grandeur de l'homme est dans sa
décision d'être plus fort que sa con-
dition.

ALBERT CAMUS

ԱԻԵԼԻ ԶՕՐԱԻՈՐ, ՔԱՆ ԻՐ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր ներկայ թիւին նշմարները սկսանք՝ իրենց ճակատագրէն վեր կանգնելու զօրութիւններու տէր մեր զրազէտներէն Մահարիին օրինակը յիշեցնելով, ու երբ հասանք այս էջին, մեր միտքը կոկին յաճախեց Ալպէր Քամիւն, որ այդ երեւոյթը դարձուց իր փիլիսոփայութեան մայր դիժերէն մէկը:

Մարդը աստուածներուն, — «Ի՞նչ կ'ըսեմ, Աստուծո՛յ», սլտի բացաղանչէր ինք, — ճակատագրող զրազէտն էր Քամիւ, սահմանուած ճակատագրիէն աւելի վեր մակարդակներու վրայ գայն դիտելու այրող համոզումի մը տէրը, որ դիցաբանութենէն, պատմութենէն եւ զրականութեան մեծ դէմքերուն արարչազորութիւններէն անջատեց հզօր տիպարներ ու լուսապայծառ իր մտքով հռչակեց անոնց նոր որակը:

Իր այդ տիպարներէն մէկը դիցաբանական Սիզիֆն էր եւ վերը յիշուած իր սահմանումով՝

«Սիզիֆ գերադաս է իր ցակատագրէն: Ան աւելի գօրաւոր է, քան իր ժայռը»:

Աստուածներուն կողմէ հսկայ ժայռ մը լերան բարձունքը փոխադրելու դատաւարտուած հերոսին փառաբանութիւնն է ասիկա, ճակատագիրը իրեն ենթարկելու անվհատ կամքի մը դիւցազներգութիւնը: Քամիւի փիլիսոփայութեան առանցքային հարցը:

Ալպէր Քամիւ:

Անհատական թէ հաւաքական մեծ տաղնասներու ատեն, երբ ճակատագրին ձեռքը խաղալիք կը դառնայ կեանքը, կամ խանդարուած խառնուածքներ իրենց ճնշումին տակ կ'առնեն անհատներն ու ժողովուրդները՝ իրրեւ մարմնացեալ յոյս հաւանաբար դեռ երկար ատեն մարդոց յիշողութիւններուն սլտի ներկայանայ ինքը, Քամիւն, որ չըջան մը զլիխվայր նետեց ինքզինք սլայքարի կրկէսը, գերման բռնադրաւիչներուն սլարտագրած ճակատագրէն վեր կանգնելու նոր բովանդակութեամբ մը օժտելով ընթերցող իր զանգուածները:

Այդ օրերուն էր, որ «Քումպա» թերթին մէջ հրատարակեց իր հռչակաւոր խմբագրականներէն մէկը, յիշեցնելով, որ՝

«Մարդուն մեծութիւնը կը կայանայ իր կացութենէն աւելի գօրաւոր ըլլալու որոշումին մէջ»:

Քամիւի պատգամներէն մէկը, ուղղուած բոլոր անոնց, որոնք փորձութիւնները կը իրեն դիմագրաւել տղամարդու բովանդակութեամբ...

«Բաղին»-ի խմբագրութիւնը ուրախութիւնը ունի ընթերցողին յայտնելու, որ լիբանանեան փորձութեան ամբողջ տեսողութեան՝ իր տարեց թէ երիտասարդ աշխատակիցները մնացին մայր գանգուածին կողմին, եւ տառապանքի, անորոշութեան, աներեր կամքի եւ անցամաքելի յոյսի իրենց նոր փորձառութիւններով պիտի շարունակեն մասնակցիլ մեր ամսագրի հետագայ թիւերուն:

*
**

Անցնող գրեթէ մէկ տարուան ընթացքին, ծանօթ դէպքերուն հետեւանալով կարելի չեղաւ մեզի հետեւիլ գրական անցուդարձերուն եւ ճիշդ այդ պատճառով պիտի ջանանք անդրադառնալ նաեւ տուեալ ժամանակաշրջանի գրական կարգ մը կարեւոր երեւոյթներուն:

*
**

Մեր մամուլի ներկայացուցիչներէն, ինչպէս նաեւ անհատ գրողներէն ու մտաւորականներէն ջերմապէս կը խնդրուի, որ մեր բացառիկ պարագան նկատի առնելով՝ բարի ըլլան դարձեալ «Բաղին»-ի հասցէին դրկել իրենց նոր հրատարակութիւնները:

*
**

Ճիշդ է, որ լիբանանեան դէպքերը խանգարեցին մեր ժամանակացոյցը, բայց դոյզն ինչ չխախտեցին նախօրօք կազմուած ծրագիրները: Որով՝ մեր նախորդ թիւերով ընթերցողին տրուած բոլոր խոստումները պիտի յարգըին տառացիօրէն:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ

ՖՅ Լ. ՈՍԿԻ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

20 ՏՈԼԱՐ

ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ

ՖԼ. ՈՍԿԻ

پاكين

مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية

مدير المسؤول

السيد ارتين كارنيك قزائجيان

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

ԽՄԲԱԳԻՐ

Գ. ՄՆԱԳԵԱՆ

Հեռագրային՝ 296898